

T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

REEL DÖVİZ KURU VE İHRACAT ARASINDAKİ İLİŞKİ

YÜKSEK LİSANS

Merve AKTAŞ

OCAK-2022
GÜMÜŞHANE

**T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

İKTİSAT ANABİLİM DALI

REEL DÖVİZ KURU VE İHRACAT ARASINDAKİ İLİŞKİ

THE RELATIONSHIP BETWEEN REAL EXCHANGE RATE AND EXPORT

YÜKSEK LİSANS

Merve AKTAŞ

**OCAK-2022
GÜMÜŞHANE**

**T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

İKTİSAT ANABİLİM DALI

REEL DÖVİZ KURU VE İHRACAT ARASINDAKİ İLİŞKİ

THE RELATIONSHIP BETWEEN REAL EXCHANGE RATE AND EXPORT

YÜKSEK LİSANS

Merve AKTAŞ

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ömer AKKUŞ

**OCAK-2022
GÜMÜŞHANE**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlamış olduğum “**Reel Döviz Kuru ve İhracat Arasındaki İlişki**” isimli bu tezimin, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi, alıntı yaptığım tüm çalışmaları kaynakçada belirttiğimi ve Gümüşhane Üniversitesi'nin lisanslı kullanıcısı olduğu intihal yazılım programı ile Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün belirlediği kıstaslara uygun olarak raporladığımı taahhüt ederim. Tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

12/01/2022

.....
Merve AKTAŞ

TEŞEKKÜR

Reel döviz kurunda meydana gelen dalgalanmalar ihracatı olumlu veya olumsuz yönde etkilemekte ve dolayısıyla ülkelerin dış ticaret dengeleri de bu dalgalanmalardan etkilenmektedir. Bu nedenle reel döviz kuru ve ihracat arasındaki ilişki ülkelerin ekonomilerinde önemli bir yere sahiptir.

Bu çalışmada Türkiye’de reel döviz kuru ile ihracat arasındaki ilişki sektörel bazda incelenmiştir. Çalışmanın konusunu belirlemede, araştırma aşamasında bilgi ve desteğini esirgemeyen sayın hocam Dr. Öğr. Üyesi Ömer AKKUŞ’a, her koşulda yanımda olan çok kıymetli ailem ve değerli eşime sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Merve AKTAŞ
GÜMÜŞHANE – 2022

ÖZET

Ülkelerin gelişmişlik düzeylerini artırmalarının ve dış ticaret dengesini sağlamalarının en önemli yollarından biri ihracatı artırıcı politika uygulamalarıdır. İhracatın arzu edilen seviyelere ulaşmasında ülkelerin üretim kapasitesi, teknolojik altyapısı, verimlilik unsurlarının yanı sıra en etkili yöntem ülke ekonomisine uygun döviz kuru politikası uygulamaktan geçmektedir. Reel döviz kurunda meydana gelen dalgalanmalar ihracatı etkilemekte ve dolayısıyla dış ticaret dengesi de bu dalgalanmalardan etkilenmektedir. Bu çalışma kapsamında para biriminin değerinin düşürülmesi uygulamalarından hareketle, reel döviz kuru ve dış ticarete konu olan ihracat arasında bir ilişkinin olup olmadığı Marshall-Lerner Koşulu ve J-Eğrisi Hipotezi yaklaşımları çerçevesinde incelenecektir. Bu teorik temel çerçevesinde döviz kuru ayarlamalarının ihracat üzerindeki etkisinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.

Çalışmada döviz kuru ayarlamalarının ihracat değişkeni üzerindeki etkisi sektörel bazda incelenmektedir. Tarım, madencilik, sanayi, savunma ve havacılık, otomotiv ve çelik sektörlerinin ihracatı ve reel döviz kuru arasındaki ilişki Türkiye'nin 2011:01-2021:03 dönemi aylık verileri kullanılarak Fourier eşbütünleşme testi ile analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre sabit model için uygulanan testte Türkiye'de reel döviz kuru ile ihracat arasında fourier fonksiyonuna bağlı bir ilişkinin varlığı saptanamamış; fakat sabit terimli ve trendli model için reel döviz kuru ve çelik sektörü arasında uzun dönemde bir eşbütünleşme ilişkisi olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fourier eşbütünleşme, İhracat, J eğrisi hipotezi, Marshall-lerner koşulu, Reel döviz kuru

SUMMARY

One of the most important ways for countries to increase their level of development and maintain their foreign trade balance is to apply export-increasing policies. In addition to the production capacity, technological infrastructure and efficiency factors of the countries, the most effective method in reaching the desired levels of exports is to implement an exchange rate policy suitable for the country's economy. The fluctuations in real exchange rate affect exports and therefore foreign trade balance is affected by these fluctuations. Based on the depreciation of the currency, this study examines whether there is a relationship between the real exchange rate and exports within the framework of Marshall-Lerner Condition and J-Curve Hypothesis approaches. Within the framework of this theoretical basis it is aimed to reveal the effect of exchange rate adjustments on exports.

In the study, effect of exchange rate adjustments on the export variable is examined on a sectoral basis. The relationship between exports of agriculture, mining, industry, defense and aviation, automotive and steel sectors and real exchange rate has been analyzed by Fourier cointegration testing using Turkey's monthly data from 2011:01-2021:03. According to the findings, in the test applied for the fixed model, the existence of a relationship depending on the Fourier function between the real exchange rate and exports in Turkey could not be determined; however for the fixed term and trend model, it has been determined that there is a long-run cointegration relationship between the real exchange rate and steel industry.

Keywords: Export, Fourier cointegration, J-Curve hypothesis, Marshall-Lerner condition, Real exchange rate

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	III
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI.....	IV
TEŞEKKÜR.....	V
ÖZET.....	VI
SUMMARY	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
TABLolar DİZİNİ	X
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	XI
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	XII
1. GİRİŞ	1
2. DÖVİZ KURU TEORİSİ VE KUR POLİTİKALARININ DIŞ TİCARET DENGESİNE ETKİLERİNE İLİŞKİN TEORİLER	4
2.1. Döviz Kuru Tanımı ve Çeşitleri.....	4
2.1.1. Döviz Kuru Tanımı	4
2.1.2. Döviz Kuru Çeşitleri	4
2.1.2.1. Nominal Döviz Kuru.....	5
2.1.2.2. Reel Döviz Kuru	5
2.2. Döviz Kuru Sistemleri.....	6
2.2.1. Sabit Döviz Kuru Sistemleri	7
2.2.2. Serbest Döviz Kuru Sistemleri.....	9
2.2.2.1. Yönetilen Serbest Döviz Kuru Sistemleri	10
2.2.2.2. Tamamen Serbest Döviz Kuru Sistemleri.....	10
2.3. Döviz Kuru Politikaları	11
2.3.1. Dış Ticaret Kısıtlamaları	11
2.3.2. Döviz Kontrolü	12
2.3.3. Kur Ayarlamaları	12
2.3.3.1. Devalüasyon.....	12
2.3.3.2. Revalüasyon	13
2.4. Dış Ticaret Tanımı, Politikaları ve Gelişimi	13
2.4.1. Dış Ticaret Tanımı	13
2.4.2. Ticaret Politikalarının Amaç ve Araçları	14
2.4.3. Türkiye’de Uygulanan Dış Ticaret Politikaları Gelişimi.....	15

2.5. Dış Ticaret Açığının Nedenleri	18
2.6. Türkiye’de Dış Ticaret Açığının Önemi ve Gelişimi.....	19
2.7. Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisi.....	21
2.7.1. Döviz Kuru Politikalarının Dış Ticaret Dengesi Üzerine Etkileri	21
2.7.2. Türkiye’de Devalüasyon Ticaret Dengesine Etkileri.....	22
2.8. Döviz Kurunun Ticaret Dengesi Üzerindeki Etkilere İlişkin Teoriler.....	23
2.8.1. Marshall-Lerner Koşulu	23
2.8.2. J-Eğrisi Hipotezi.....	25
3. TÜRKİYE’DE UYGULANAN DÖVİZ KURU POLİTİKALARINA GENEL BAKIŞ VE İHRACATININ SEKTÖREL GELİŞİMİ	27
3.1. Türkiye’de Uygulanan Döviz Kuru Politikaları.....	27
3.1.1. 1980-2000 Yılları Arasında Uygulanan Kur Politikaları.....	29
3.1.2. 2000-2010 Yılları Arasında Uygulanan Kur Politikaları.....	32
3.1.3. 2010’dan Günümüze Uygulanan Kur Politikaları	34
3.2. İhracatı Teşvik Politikası Kapsam ve Amacı	36
3.2.1. Döviz Kuru Politikaları ve İhracat İlişkisi	36
3.3. Türkiye’nin İhracat Yapısı ve Gelişimi.....	37
3.3.1. Türkiye İhracatının Madde Gruplarına Göre Dağılımı ve Gelişimi.....	39
3.3.2. Türkiye İhracatının Sektörel Yapısı ve Gelişimi	40
3.3.3. Türkiye İhracatının Yapıldığı Ülkelere Göre Dağılımı ve Gelişimi	41
4. LİTERATÜR TARAMASI VE EKONOMETRİK YÖNTEM.....	43
4.1. Literatür Taraması.....	43
4.2. Veri Seti	51
4.3. Yöntem.....	52
4.3.1. Genişletilmiş Dickey-Fuller Birim Kök Testi.....	52
4.3.2. Kwitkowski, Phillips, Schmidt ve Shin Birim Kök Testi	53
4.3.3. Fourier ADF Birim Kök Testi.....	53
4.3.4. Fourier KPSS Durağanlık Testi	55
4.3.5. Fourier Eşbütünleşme Testi.....	57
4.4. Ampirik Bulgular	59
5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	67
KAYNAKÇA.....	70
ÖZGEÇMİŞ	78

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1. Türkiye'nin 2000-2020 yılları arasında dış ticaret değerleri	19
Tablo 2. Türkiye'nin 2000-2020 yılları arasındaki ihracatının gelişimi	38
Tablo 3. Türkiye'nin 2016-2020 yılları arasında ihracatında yer alan ilk on ürün (milyon dolar)	39
Tablo 4. Türkiye'nin 2010-2020 yılları arasında ihracatının başlıca sektörlere göre dağılımı ve gelişimi (milyon dolar)	40
Tablo 5. Türkiye'nin 2016-2020 yılları arasında en çok ihracat yaptığı yirmi ülke (milyon dolar)	41
Tablo 6. Döviz kuru ve ihracat arasındaki ilişki: Türkiye'de yapılmış literatür çalışmaları	47
Tablo 7. Fadf ve adf birim kök testleri sonuçları (sabit terimli)	59
Tablo 8. Fadf ve adf birim kök testleri sonuçları (sabit terimli ve trendli)	50
Tablo 9. Fkpss ve kpss durağanlık testleri sonuçları (sabit terimli)	61
Tablo 10. Fkpss ve kpss durağanlık testleri sonuçları (sabit terimli ve trendli)	61
Tablo 11. Fourier eşbütünleşme testi sonuçları (sabit terimli)	65
Tablo 12. Fourier eşbütünleşme testi sonuçları (sabit terimli ve trendli)	66

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. İmkansız üçleme	7
Şekil 2. J eğrisi	26
Şekil 3. Değişkenler ve fourier fonksiyonları	63

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa birliği
ABD	: Amerika birleşik devletleri
BİST	: Borsa İstanbul A.Ş.
Der.	: Derleme
e	: Nominal döviz kuru
EPS	: Ek parasal sıkılaşıma
e_m	: İthal malların yurtiçi talep esnekliği
EVDS	: Elektronik veri dağıtım sistemi
e_x	: İhraç malların dış talep esnekliği
FED	: Federal rezerv
IMF	: International monetary fund
k	: Belirli bir frekans
KDV	: Katma değer vergisi
KKT	: Kalıntı kareler toplamı
LM	: Lagrange çarpanı
n	: Frekans sayısı
P	: Yurtiçi fiyat düzeyi
P*	: Yurtdışı fiyat düzeyi
R	: Reel döviz kuru
SDR	: Special drawing rights
SSR	: Hata kareleri toplamı
ss.	: Sayfa sayısı
T	: Gözlem sayısı
t	: trend
TCMB	: Türkiye cumhuriyet merkez bankası
TİM	: Türkiye ihracatçıları meclisi
TOBB	: Türkiye odaları ve borsalar birliği
TÜİK	: Türkiye istatistik kurumu
VAR	: Vector auto regression- vector otoregresyon
v.d.	: Ve diğerleri, ve devamı
q	: Bağımsız değişken sayısı

1. GİRİŞ

Günümüzde tüm ülkeler küreselleşmenin de etkisiyle birbirleriyle etkileşim içerisinde bulunmaktadır. Pek çok ülke kendi ülkelerinde üretilmeyen çeşitli mal ve hizmetleri farklı ülkelere ithal ederken, kendi ülkelerinde bulunan ya da üretilen mal ve hizmetleri ise ihraç etmektedir. Ülkeler bu şekilde ekonomik ilişkiler kurarak birbirlerine giderek daha bağımlı hale gelmektedir ve böylece dış ticaret hacimleri artış göstermektedir. Ülkelerin kendi para birimlerinin olması ve dış ticarete ortak bir para biriminin bulunmaması döviz kuru teriminin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bir ülke para biriminin yabancı bir ülkenin para birimi cinsinden fiyatı anlamına gelen döviz kuru genel olarak nominal ve reel döviz kuru şeklinde sınıflandırılmaktadır. İki ülkedeki malların nispi fiyatlarını ifade eden reel döviz kuru, ülkelerin dış ticarete rekabet gücünü ortaya koyan önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir ülkenin ekonomik büyümesinin sağlanmasında döviz kuru politikaları önemli bir yere sahiptir. Dış ticaret dengesizliğinin giderilmesi, rekabet gücünün artması, çıkar gruplarının isteklerinin karşılanması vb. olgular döviz kuru politikalarının belirleyicilerindedir (Şahin ve Durmuş, 2019: 211).

Bir ülkede ihracatı ve ithalatı yapılan malların döviz kuru karşısında nasıl değişim göstereceği, dış ticaret politikasını şekillendiren bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebepten dolayı ülkelerin, dış ticaret politikasını belirlerken ihracatın ve ithalatın döviz kurundan hangi oranda etkilendiklerini de ortaya koymaları son derece önemli hale gelmektedir (Karaş ve Karaş, 2017: 29).

Dışa açık ülke ekonomilerinde ihracat ile reel döviz kuru ilişkisi ekonominin en önemli belirleyicileri arasında yer almaktadır. Ülkelerin ekonomik gelişimlerini artırabilmeleri için ihracatı artırıcı politika uygulamaları gerekmektedir ve bunun sağlanması için en etkili yöntemlerden biri ekonomiye uygun döviz kuru politikası uygulanmasıdır. Reel döviz kurundaki dalgalanmalar ihracatı etkilemekte ve dış ticaret dengesi de bu dalgalanmalardan etkilenmektedir. Reel döviz kurunun yükselmesi yani ulusal paranın değer kaybetmesi durumunda yerli mal ve hizmetler ucuzlamakta ve ihracatın artmasına sebep olmaktadır. Reel döviz kurunun düşmesi durumunda ise yerli mal ve hizmetler pahalılaşmakta ve ihracatın azalmasına sebep olmaktadır. Ekonomide uygulanan döviz kuru politikaları sonucunda oluşan dış ticaret açığı önemli bir sorun oluşturmaktadır (Açıcı, 2016: 42).

Dış ticaretin açık vermesinde doğrudan etkili olan unsurlardan biri de döviz kurundaki hareketlerdir. Döviz kuru hareketlerinden doğan etkiler farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır ve ilk etki, yatırım yapanların risk almayı isteyip istememeleriyle alakalıdır. Döviz kuru oynaklıklarının ekonomide belirsizliklere yol açmasıyla yatırımcıların yatırım isteği azalmakta ve üretim olumsuz etkilenmektedir. Yatırımların azalması, ithalatın artmasıyla dış ticaret açığının da artmasına neden olmaktadır (Koç ve Değer, 2010: 80). Döviz kuru oynaklığından doğan ikinci bir etki ise ulusal paranın aşırı değer kazanması ve kaybetmesiyle alakalıdır. Ulusal para biriminin değerlenmesiyle yabancı malların ucuzlamasına neden olarak ithalatı artırırken ülke içerisindeki üretimin azalmasına neden olmaktadır. İthalatın yükselmesi, ülke içindeki üretimin azalmasıyla ihracatın da azalmış olması dış ticaret açığının artmasına yol açmaktadır (Özdemir ve Ordu, 2013: 29).

Dış ticaret açığının kapatılması için yerel para biriminin değerinin düşürülmesi politikasının uygulanması gerektiğini kabul eden bazı yaklaşımlar mevcuttur. Bu yaklaşımlar Marshall-Lerner Koşulu ve J-Eğrisi Hipotezidir. Marshall-Lerner koşulu, değer düşürümünün dış ticaret açığı üzerindeki etkisini incelemektedir. Marshall-Lerner koşulu, ihraç edilen malın yurtdışı esnekliği ile ithal edilen malın yurtiçi esnekliğinin birden büyük olması durumunda değer düşürümü amacına ulaşmakta ve dış ticaret dengesinin iyileşmesine olanak sağlamaktadır. Ancak yapılan çalışmalar incelendiğinde yerel para biriminin değerinin düşürülmesi politikasının dış ticaret açığını kısa dönemde artırdığı görülmektedir. Devalüasyonun dış ticaret dengesini düzeltmesi belli bir zaman sonra gerçekleşecektir ve bu zaman diliminde net ihracattaki gelişmeyi gösteren etki J-Eğrisi etkisi olarak adlandırılmaktadır. Yani J-Eğrisi hipotezine göre kısa dönemde dengenin düzelmesi hemen gerçekleşmeyebilir ve net ihracat hemen artmayabilir çünkü tüketiciler ve üreticilerin nispi fiyatlara alışması zaman alacaktır. Ancak uzun dönemde Marshall-Lerner koşulunun geçerli olacağı ve net ihracatın artacağı savunulmaktadır (Uslu, 2018a: 551-553).

Marshall-Lerner Koşulu ve J-Eğrisi Hipotezi bu çalışmanın teorik temelini oluşturmaktadır ve bu teorik temel çerçevesinde döviz kuru ayarlamalarının ihracat üzerindeki etkisinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Çalışmada döviz kuru ayarlamalarının ihracat değişkeni üzerindeki etkisi sektörel bazda incelenmektedir. Tarım, madencilik, sanayi, savunma ve havacılık, otomotiv ve çelik sektörlerinin ihracatı ve reel döviz kuru arasındaki ilişki Türkiye'nin 2011:01-2021:03 dönemi aylık verileri kullanılarak Fourier eş bütünleşme testi ile analiz edilmektedir.

Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde döviz kuru kavramı, döviz kuru sistemleri ve döviz kuru politikalarına değinildikten sonra dış ticaret ve döviz kuru arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılabilmesi için döviz kuru politikalarının dış ticaret dengesine etkilerine ilişkin teoriler ayrıntılı olarak açıklanmaktadır.

İkinci bölümde ise Türkiye’de geçmişten günümüze uygulanmış olan döviz kuru politikaları genel olarak değerlendirilmektedir. Ardından döviz kuru politikaları ile ihracat arasındaki ilişkiye değinilmektedir. Son olarak da Türkiye’nin ihracat yapısının daha iyi anlaşılması için ihracatın sektörel gelişimi incelenmektedir.

Üçüncü bölümde ise reel döviz kuru ile ihracat arasındaki ilişkiyi inceleyen literatür ele alınmaktadır. Analiz yöntemi ve kullanılan modeller açıklandıktan sonra ise analiz aşamasına geçilmekte ve elde edilen sonuçlar değerlendirilmektedir.

2. DÖVİZ KURU TEORİSİ VE KUR POLİTİKALARININ DIŞ TİCARET DENGESİNE ETKİLERİNE İLİŞKİN TEORİLER

Küreselleşmenin etkisiyle ülkelerin ekonomik faaliyetleri birbirleriyle etkileşim içerisinde. Ülkelerin uygulamakta olduğu döviz kuru politikalarının dış ticaret dengesi üzerindeki etkisi ülke ekonomilerinde belirleyici rol oynamaktadır.

Bu bölümde döviz kuru teorileri, politikaları ve bunların dış ticaret dengesi üzerindeki etkilerine ilişkin teoriler ayrıntılı olarak incelenmektedir.

2.1. Döviz Kuru Tanımı ve Çeşitleri

Günümüzde sınırların giderek ortadan kalkma eğiliminde olması, ülkeler arasındaki mal ve hizmet ticareti üzerinde de önemli etkiler yaratmaktadır. Ekonomik bağların hızla arttığı bu dönemde dış ticaret ve uluslararası yatırımlarda döviz kurlarının devreye girmesi, döviz kurunun ve kur politikalarının da önemini artırmaktadır.

2.1.1. Döviz Kuru Tanımı

Dünya üzerinde yaygınlaşan açık ekonomi anlayışı bütün ülke ekonomilerinin dünya piyasasının bir parçası olmasına neden olmaktadır. Ülkelerin birbirleriyle etkileşiminin en önemli nedeni her ülkenin belli bir üretim alanında uzmanlaşmış olmasıdır ve bu etkileşim dış ticareti doğurmaktadır. Dış ticaretle birlikte ticarete taraf olan ülkelerin mübadele için hangi para birimini kullanacağı gündeme gelmekte ve bu döviz kuru kavramını ortaya çıkarmaktadır (Orhan ve Erdoğan, 2013: 545).

Bir ülkenin kendi para birimi kendi milli sınırları içinde kullanılırken uluslararası ticarete yabancı ülkelerin para birimine ihtiyaç duyulmaktadır. Ticaret ilişkilerinin devamlılığı için her ülkenin kendi para birimi olması ve ülke mallarının fiyatlarının başka ülkelerin para birimleri karşısında bir değerinin olması gerekmektedir. Bu sebepten ötürü yabancı paranın ulusal para cinsinden fiyatı anlamına gelen döviz kuru kavramı ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda döviz kurları ekonomik göstergenin en önemli belirleyicileri arasında yer almaktadır (Barışık ve Demircioğlu, 2006: 72).

2.1.2. Döviz Kuru Çeşitleri

Kullanım alanları açısından farklılık gösteren döviz kurları birçok ekonomik analizde belirleyici rol oynamaktadır. İki ülkenin birbirleriyle ticaret yaptıkları fiyat

olarak da tanımlanan döviz kuru nominal döviz kuru ve reel döviz kuru şeklinde sınıflandırılabilmektedir.

2.1.2.1. Nominal Döviz Kuru

Nominal döviz kuru, döviz piyasalarında belirlenmekte olan kur fiyatı ve yabancı bir para biriminin yerli para birimi karşısındaki değeri olarak iki farklı şekilde tanımlanmaktadır. Düz kur olarak da adlandırılan nominal döviz kuru hesaplanırken enflasyon oranı hesaba katılmamakta ve kurlar genel olarak iki ülke para birimi arasında hesaplanmaktadır (Koç ve Tekin, 2020: 93).

Nominal kurun yükselmesi, yerli paranın yabancı para birimi karşısında değer kaybetmesine yani nominal değer kaybına neden olmaktadır. Tam tersi kurun düşmesi durumunda yerli paranın yabancı para birimi karşısında değer kazanmasına yani nominal değer kazancına neden olmaktadır (Ünsal, 2013: 139-141).

2.1.2.2. Reel Döviz Kuru

Küreselleşmenin etkisi ile dış ticarete ödeme aracı olarak kullanılmakta olan reel döviz kuru, ödemeler dengesine ve yurt içindeki tüketici talebine etkileri nedeniyle önem arz etmektedir (Şimşek, 2017: 109).

Reel döviz kuru, nominal döviz kurunun, yurtdışı fiyat düzeyi ve yurtiçi fiyat düzeyinin oranı ile çarpımı şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanım aşağıdaki Eşitlik 1 ile ifade edilir.

$$R = e \times \frac{P^*}{P} \quad (\text{Eşitlik 1})$$

Bu eşitlikte

P*: yurtdışı fiyat düzeyi

P: yurtiçi fiyat düzeyi

e: nominal döviz kuru

R: reel döviz kurunu göstermektedir.

Reel döviz kuru, ülkelerin dış ticaret piyasasında rekabet gücünü gösteren bir katsayı olmasının yanı sıra ihracat ile de yakından ilişkilidir. Reel döviz kurunda meydana gelen bir düşüş yurtiçi malların uluslararası piyasalarda rekabet gücünü azaltmakta ve bu da ihracatın azalmasına ithalatın ise artmasına neden olmaktadır. Tam tersi durumda yani reel döviz kurunda meydana gelecek bir yükseliş ise yurtiçi malların uluslararası

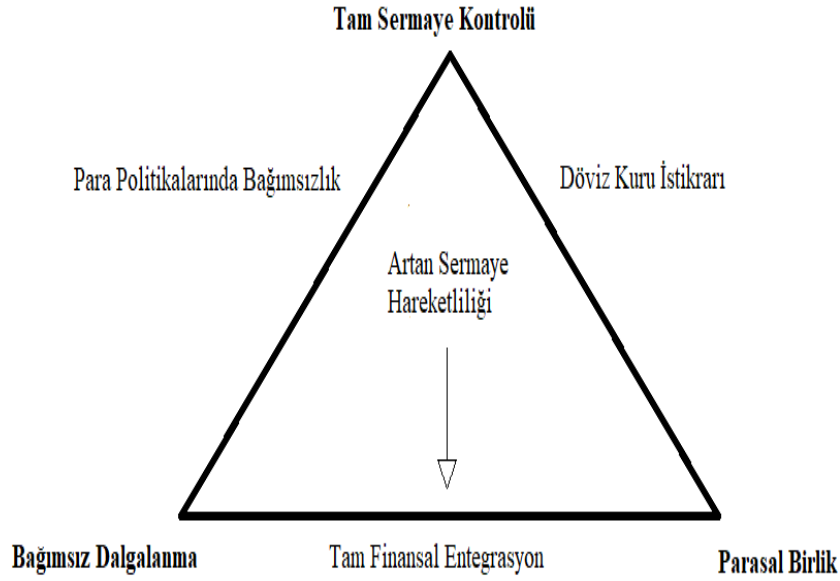
piyasalarda rekabet gücünü artırmakta ve bu ihracatta artışa ithalatta ise azalışa neden olmaktadır (Bocutoğlu, 2014: 426).

2.2. Döviz Kuru Sistemleri

Bir ekonomide iç ve dış dengenin sağlanabilmesi için en önemli araçlardan biri döviz kuru sistemidir. Döviz kurunu kimin nasıl belirleyeceği, serbest veya resmi kararlar kurun değişime uğrayıp uğramayacağı ya da bu değişimlerin ne ölçüde olacağı gibi unsurların bütünü döviz kuru sistemini oluşturmaktadır. Diğer bir ifade ile döviz kuru sistemine, kurun belirlenmesi ve kurun değişim rejimi de denilebilmektedir.

Döviz kuru sistemi sınıflandırması yapılırken, merkez bankasının müdahale etmeyeceği veya kurun önceden belirlenip belirlenmeyeceği gibi ölçütler kullanılmaktadır. Örneğin kurun merkez bankası tarafından belirlendiği ve belirlenen kur üzerinden döviz alım-satım işlemleri yapılması durumunda sabit döviz kuru sistemi söz konusu iken; kurun merkez bankası müdahale etmeden döviz piyasalarındaki arz ve talep şartlarına göre belirlenmesi durumunda dalgalı döviz kuru sistemi söz konusu olmaktadır (Yalçınar, 2012: 65).

Gelişmekte olan ülkelerde önemli ekonomik sorunlar arasında hangi döviz kuru rejiminin uygulanmasının ekonomi için daha uygun olacağı yer almaktadır. Kur rejimi tercihi yapılırken iki temel unsurun belirleyici olduğundan bahsedilmektedir. İlk unsur her ülke de farklı olabilen ekonomik büyüklük, dışa açıklık seviyesi vb. öznel koşullar; ikincisi ise Frankel (1999) tarafından ileri sürülen ve tüm ülkeler için geçerli olduğu iddia edilen imkansız üçleme hipotezidir (İnan, 2002: 39).

Şekil 1. İmkansız üçleme (Frankel, 1999:8).

İmkansız üçleme hipotezine göre (üçlü açmaz), bir ülkede sermaye hareketlerinin serbestliği, sabit döviz kuru ve bağımsız bir para politikası aynı anda bulunamamaktadır. Üç hedefin birinin bırakılması gerekmektedir. Şekil 1 bu üçünden yalnızca ikisinin aynı anda var olabildiğini göstermektedir (Kaya ve Güçlü, 2005: 4).

Döviz kurlarında meydana gelen değişimler, bir ülkenin ekonomik faaliyetlerini etkilediği için istikrarlı olmalıdır. Kur değişimlerinin istikrarlı olması, ekonomik istikrarın sağlanması ve kura dayalı istikrar programlarının da başarılarını artırmış olacaktır. Bu başarının sağlanmasında etkili olan diğer unsur ise döviz kuru sisteminin belirlenmesidir. Farklı ekonomik hedefleri bulunan ülkelerin uygulayacakları döviz kuru sistemleri de farklılık göstermektedir. Ülkelerin hangi döviz kuru sistemini seçmeleri gerektiği her zaman tartışılmıştır ancak bir sonuca varılmamıştır. Bunun sebebi ise her koşulda üstünlük sağlayacak bir döviz kuru sisteminin olmamasıdır. Tam esnek kur sistemi ile sabit kur sistemi en çok uygulanan kur sistemleridir ancak bunların arasında birçok sistem bulunmaktadır (Gök, 2006: 131).

2.2.1. Sabit Döviz Kuru Sistemi

Döviz kurunun Merkez Bankası tarafından belirlendiği ve belirlenmiş olan döviz kuru üzerinden döviz alım ya da satımı yapmasına olanak sağlanmasına sabit döviz kuru

sistemi denilmektedir (Ünsal, 2013: 143). Altın standardı sistemi bilinen en eski sabit döviz kuru sistemidir. Altın standardı sisteminde ülkelerin kendi paralarının değeri, altın cinsinden belirlenmekte ve Merkez Bankaları ya da ilgili diğer kurumlar, belirlenmiş olan fiyat üzerinden altın alım veya satım işlemleri gerçekleştirmektedir (Bağış, 2016: 382).

Sabit döviz kuru sisteminde, Merkez Bankaları resmi döviz kuru fiyatını önceden ilan etmekte ve ilan edilen döviz kurundan yerli ve yabancı para talebini karşılamaları gerekmektedir. Döviz talebinin fazla olması durumunda döviz kuru yükseleceğinden döviz satma yoluyla; döviz arzının artması durumunda ise döviz kuru düşeceğinden, döviz satın alma yoluyla döviz kurunu önceden ilan etmiş olduğu düzeyde tutmaya çalışmaktadır (Bocutoğlu, 2014: 425).

Sabit döviz kuru sistemiyle bir ülkenin kendine ait para biriminin yabancı bir para birimine sabitlemesi, kurun belirli bir zaman diliminde aynı değerde tutulmasını sağlamaktadır. Eğer ki bahsedilen ekonomide enflasyon oranı yüksek ise sabitleme belli bir zaman sonrasında ülkenin parasının değer kaybetmesine yol açacak ve ithalatın artması sebebiyle de ülkenin cari dengesinde bozulmalara neden olacaktır. Yani sonuç olarak bu ülke için yüksek düzeyde devalüasyon kaçınılmaz olacaktır (Karluk, 2009: 541).

Sabit döviz kuru sisteminin avantajları ve dezavantajları bulunmaktadır. Sabit döviz kuru sistemini avantajları:

- Beklenen kurla alakalı bilgi sağlanması nedeniyle kur riskini azaltması,
- Fiyat istikrarının sağlanmasına yardımcı olarak enflasyon oranının düşük tutulması ve fiyat istikrarının sağlanmasıyla bilanço dengesi ve rezervlerin korunması,
- Döviz hareketleri kısıtlı olacağından, faiz oranının düşük düzeylerde gerçekleşmesi,
- Son olarak para arzında meydana gelen beklenmeyen değişimlerin kura etkisini en aza indirmesi şeklindedir.

Sabit döviz kuru sisteminin dezavantajları ise:

- Sabit kurun sürdürülmesi için önem arz eden güvenli ortamın zarar görmesi durumunda ülke ekonomileri krize açık hale gelecektir.
- Yerli paranın bağlı olduğu para birimi türünden değerinin aniden değişmesi durumunda ekonominin tüm birimlerini etkileyecektir.
- Kur istikrarı amaçlandığından bağımsız para politikası uygulamak zorlaşacaktır.
- Son olarak ulusal para değeri reel bazda artacağından ihracatta azalma ve ithalatta artış yaşanacak ve bu da cari işlemler dengesinde açığa sebep olacaktır (Gök, 2006: 132-133).

2.2.2. Serbest Döviz Kuru Sistemi

Dalgalı kur, esnek kur ve yüzen kur sistemi olarak da adlandırılmaktadır. Merkez bankalarının müdahalesi olmadan ülke parasının değeri arz ve talep mekanizması aracılığıyla belirlenmektedir. Döviz piyasasının dengesi ve ödemeler dengesinin düzeltilmesi doğrudan döviz kurunun değişimleriyle sağlanmaktadır. Ekonomi belirli bir denge düzeyindeyken ulusal paranın değerinin düşmesi ithal mallarının yurtiçi fiyatlarının yükselmesine, ulusal paranın değerlenmesi ise ithal malların yurtiçi fiyatlarının düşmesine neden olmaktadır. Ulusal paranın değer kaybetmesi yani döviz kurunun yükselmesi durumunda ihracat teşvik edilmekte kur düştüğünde ise ihracat azalmaktadır. Bu sayede ekonomide dış denge, arz ve talep koşullarınca her daim değişebilen döviz kurları aracılığıyla sağlanmaktadır. Diğer bir ifade ile serbest kur sisteminde dış denge döviz kurunda gerçekleşen değişimlerle sağlanmaktadır. Serbest kur sisteminde, kurda arz ve talebe bağlı olarak büyük dalgalanmalar yaşansa da parasal otorite döviz piyasasını denetlememektedir (Karluk, 2009: 546-549).

Serbest döviz kuru sisteminin de avantaj ve dezavantajları bulunmaktadır. Serbest döviz kuru sisteminin avantajları:

- Dış açıkların ve fazlaların dengeye gelebilmesi, otomatik denge mekanizmasıyla birlikte daha hızlı sağlanması,
- Serbest politika sağlanacağından, iç denge ve ekonomik göstergelerin arzulanan düzeyde sabitlenebilmesi için bağımsız para politikalarının geliştirilmesi,
- Ekonomide dış şoklara karşı kırılabilirliğin azaltılması,
- Dış ticarete kurun aşırı değerlenmesiyle rekabet kaybının yaşanmaması,
- Son olarak serbest piyasa etkin kılınarak, kaynakların etkin ve verimli kullanımının sağlanması şeklindedir.

Serbest döviz kuru sisteminin dezavantajları:

- Bu kur rejimi, ileriye dönük belirsizlik yaratarak ve risk unsuru olduğundan yatırım ve ticaretle ilgili alınan kararları olumsuz etkileyebilmektedir.
- Belirlenmiş olan bağımsız para politikaları enflasyon artışına neden olabilmektedir (Bağış, 2016: 378-379).

Türkiye’de ve diğer ülkelere bakıldığı zaman farklı dönemlerde farklı döviz kuru politikalarının uygulandığı görülmektedir. Ülkemizde 1980 öncesinde sabit döviz kuru sistemi uygulanırken 1980 sonrasında dalgalı kur sistemine geçildiği görülmektedir.

1980 yılına kadar korumacı dış ticaret politikalarının uygulandığı ve sabit döviz kuru sisteminin benimsendiği görülmektedir. 24 Ocak 1980 Kararları bu yapının değişmesinde önemli bir adım niteliğindedir. Bu ekonomik istikrar kararlarıyla korumacı

dış ticaret politikaları yerine dışa dönük sanayileşme stratejileri ve gerçekçi kur politikaları benimsenmeye başlanmıştır (Hephaktan, Çınar ve Dündar, 2011: 68).

1980 ve 1989 yılları arasında sürekli devalüasyonların gerçekleştiği sabit döviz kuru sistemi uygulanırken; 1989 ve 1999 yılları arasında kontrollü serbest döviz kuru sisteminin uygulandığı görülmektedir.

2000 yılına kadar Türkiye ekonomisinde sabit ve esnek döviz kuru gibi farklı politikalar uygulanırken 2001 yılından itibaren serbest döviz kuru sistemi uygulanmaya başlamıştır. Parasal otoritenin müdahalelerinin sınırlandırıldığı bu kur sisteminde dış ticaret kısıtlamalarının kaldırılması ve ihracatın artması arttırılması hedeflenmektedir.

Parasal otoritenin yalnızca aşırı dalgalanmalar durumunda müdahalelerde bulunabildiği bu kur politikalarının amacı dış ticaret dengesini sağlamak, ülke refahını artırmak, ihracatın arttırılmasıdır. Ancak bu konuyla ilgili yapılan çalışmalar dış ticaret dengesinin sağlanması için belirleyici tek unsurun döviz kuru olmadığı birçok makroekonomik unsurun etkili olduğunu göstermektedir (Barışık ve Demircioğlu, 2006: 72).

Türkiye’de 2001 ekonomik krizinden sonra başlayan günümüzde hala uygulanmakta olan kur sistemi kurların piyasa koşulları tarafınca arz ve talep dengesine göre oluştuğu dalgalı döviz kuru sistemidir.

2.2.2.1. Yönetilen Serbest Döviz Kuru Sistemi

Gözetimli dalgalanma olarak da tanımlanan bu kur sisteminde parasal otorite kısa dönemde aşırı dalgalanmaları önlemek amacıyla döviz kuruna müdahale etmektedir. Müdahalelerin boyutu, ülkelerin izledikleri ekonomik politikalarına bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Önceden belirlenmiş kurallara göre yapılmayan bu müdahaleler, döviz kurunda kısa süreli aşırı dalgalanmaları gidermek ve istikrar sağlamak amacıyla yapılmaktadır (Yıldırım, Karaman ve Taşdemir, 2016: 231). Ülkemizde de 1980’li yıllara kadar sabit döviz kurunun uygulandığı sonrasında ise yönetilen kur sistemine geçildiği görülmektedir (Ünsal, 2013: 144).

2.2.2.2. Tamamen Serbest Döviz Kuru Sistemi

Kurdaki aşırı dalgalanmaları yumuşatmayı hedef alan döviz kuru sistemidir. Bu döviz kuru sisteminde kur piyasa güçleri tarafınca arz ve talebe göre belirlenmekte ve parasal otoritenin kurlara müdahale etmemesi esasına dayanmaktadır (Gedik, 2014: 25).

Kurda dalgalanmaların çok olduğu bu rejimde dış ticarete fiyat belirlenmesinde problemler olduğundan, ihracat olumsuz etkilenmektedir. Bu sebepten ötürü ihracata

dayalı büyüme stratejisi olan ekonomiler için bu sistem pek de uygun değildir (Özel, 2000: 98).

2.3. Döviz Kuru Politikaları

Hükümetlerin uluslararası ödemelerini belli bir düzen çerçevesinde oluşturmalarını amaç edinen ve dış ödemeler dengesini etkilemek adına döviz kuruyla alakalı almış oldukları tedbirlere döviz kuru politikası denilmektedir. Tedbirler, genellikle ülkelerin uluslararası para sisteminin yönlendirmeleri doğrultusunda gerçekleşmektedir. Ülke ekonomilerinde döviz kurları iki şekilde belirlenmektedir. Bunlardan ilki parasal otoritenin etkisi olmadan döviz kurlarının arz ve talebe göre belirlendiği serbest döviz kuru rejimi bir diğeri ise parasal otoritenin müdahalesinin söz konusu olduğu sabit döviz kuru rejimidir.

Kur politikalarının belirlenmesinde ülkelerin ekonomik şartları, refahları ve dışa açık olup olmamaları en önemli unsurlar arasındadır. Ülkeler için döviz kuru politikalarının amaçları da farklılık göstermektedir. Kur politikaları gelişmiş ülkelerde piyasa şartlarıyla belirlenen kurun orta vadede ne kadar istikrarlı olup olmadığı konusunda yardımcı olması amacıyla uygulanması söz konusudur. Gelişmekte olan ülkeler için ise sürdürülebilir, istikrarlı bir kur dengesi sağlamak amacıyla uygulanmaktadır. Döviz kuru uygulamada iktisat politikasının bir aracıdır ve bunun en temel sebebi dış ticarete diğer ülkeler ile rekabet edebilmektir (Abuşoğlu, 1990: 51-52).

Döviz kuru politikaları; dış ticaret kısıtlamaları, döviz kontrolü ve kur ayarlamalarından oluşmaktadır.

2.3.1. Dış Ticaret Kısıtlamaları

Küreselleşme ile birlikte ülkelerin birbirleriyle ticari etkileşimler de gitgide artmaktadır. Bazı ülkeler serbest dış ticareti bazıları ise korumacı dış ticaret politikalarını savunmaktadır. Farklı dış ticaret politikalarının uygulanmasında ülkelerin toplumsal yapı ve dış ticaret alışkanlıklarının farklılıkları gibi bazı nedenler yatmaktadır. Hükümetler ülkelerin dış ticaret politikalarını uygulamaya koyan organ olmakla birlikte dış ticaret politika araçlarını ticareti kısıtlama, sınırlandırma ya da teşvik etme yönünde de kullanabilmektedir. Bu kısıtlamalar arasında gümrük tarifeleri, kotalar, vergiler vb. araçlar yer alırken; teşvikler arasında ihracat sübvansiyonları, KDV iadesi gibi araçlar yer almaktadır (Elitaş ve Şeker, 2017: 52-53).

Gümrük tarifeleri dış ticaret politikası araçlarından biridir ve fiyat mekanizması aracılığıyla ticaretin olumsuz etkilerinin azaltılmasını amaçlamaktadır (Karluk, 2009:

329-330). İthalat kotası ise belli bir dönem süresince uygulanan, ithal edilecek bir malın miktarı ve değerini belirleyen dış ticaret politikasıdır (Francois ve Woerz, 2009: 181).

Ticaret kısıtlaması, dış ticaret açığının giderilmesi için yardımcı olan önlemlerdir. Ancak bu önlemlere rağmen dış ticaret açığı kapanmıyorsa bu durumda döviz kontrolü uygulaması ve kur ayarlamaları gibi köklü önlemler alınması gerekmektedir (Karluk, 1998: 528-530).

2.3.2. Döviz Kontrolü

Genel olarak gelişmiş ülke ekonomilerinde uygulanan döviz kontrolü dar anlamda, döviz için uygulanan banka ve borsa arbitrajları ve bunların denetlenmesi durumudur. Bu şekilde uygulanan kontroller ulusal paranın döviz kurunda istikrar sağlayabilmesi için Merkez Bankalarının döviz piyasalarına müdahalede bulunması yoluyla gerçekleşmektedir.

Günümüz dünyasında uygulanmakta olan döviz kontrolünün beş amacı bulunmaktadır. Bunlar;

- Ödemeler dengesi açıklarını gidermek,
- Sermaye ihracını kontrol altına almak,
- Ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek,
- Ülke sanayini korumak,
- Devlete gelir sağlamak şeklindedir (Karluk, 2009: 514-516).

2.3.3. Kur Ayarlamaları

Kur ayarlamaları sabit veya istikrarlı kur sistemlerinde uygulanabilir bir politika aracıdır. Bu kur sisteminde ülkenin kendi parası Dolar, Euro, SDR ya da özel oluşturulmuş yabancı paralar sepetine bağlanmaktadır. Hükümetler yapmış oldukları müdahaleler ile kurları, belirlenmiş olan sabit ya da istikrarlı düzeylerde öngörölmüş alt ve üst sınırların arasında devam ettirmeye çalışmaktadırlar. Uzun süreli dış açıkların olması durumunda, piyasada sınırsız olarak döviz satmak gibi bir durumu bulunamadığı için ülkeler, paralarını devalüe etmek durumunda kalacaktır. Dış ödemeler fazlası olduğu zaman ise fazlalığın giderilmesi için döviz kurunu düşürerek paralarını revalüe edeceklerdir (Seyidoğlu, 2003: 474).

2.3.3.1. Devalüasyon

Ulusal paranın dış değerinin hükümetlerce düşürülmesi olayına devalüasyon denilmektedir ve dış ticaret dengesinin sağlanmasında etkili politika araçlarından biridir.

Devalüasyon uygulaması temelde sabit döviz kuru sistemine özgü bir uygulamadır. Ancak kur ayarlamalarını piyasalara bırakan ülkelerde de devalüasyon uygulaması görmek mümkündür.

Devalüasyon uygulamasının başlıca iki nedeni bulunmaktadır. Bunlar:

- İhracatı teşvik ve ithalatı kısmak suretiyle ödemeler dengesindeki açıkların kapanmasını sağlamak,
- İç ve dış fiyat farkını ortadan kaldırmak.

Dış ticaret dengesinin sağlanması için paranın değerinin düşürülmesi genellikle az gelişmiş ülkelerde yararlı olmamaktadır. Bu ülkelerin ihracat mallarının çeşitliliği azdır ve devalüasyonla istedikleri amaca ulaşamadıkları gibi devalüasyonun yol açtığı fiyat yükselmesi enflasyona neden olmaktadır. Dış ticaretin tıkanması ve dış borcun artmasıyla tekrar devalüasyon ve enflasyon döngüsüne girilmekte, ülkenin ekonomik kalkınması durmaktadır. Ülkemizde de benzer devalüasyon uygulamaları görülmektedir (Saatcioğlu, 2001: 1-7).

2.3.3.2. Revalüasyon

Devalüasyonun tersine, ulusal paranın dış değerinin hükümetlerce yükseltilmesi olayına revalüasyon denilmektedir.

Revalüasyon uygulaması, ihracat mallarını yabancı para cinsinden pahalılaştırarak ihracatı azaltır, ithal mallarını ise milli para cinsinden ucuzlaştırarak ithalatı artırmaktadır. Bu uygulama sonucunda ülkelerin ödemeler dengesindeki fazlada bir azalma söz konusu olmaktadır. Ancak revalüasyona başvuran ülkenin asıl amacı ödemeler bilançosu fazlasını azaltmak değil, fazlalığın sebep olduğu enflasyonu önleyebilmektir (Karluk, 2009: 574).

2.4. Dış Ticaret Tanımı, Politikaları ve Gelişimi

Teknolojik gelişmelerin hızlanmasıyla beraber ülkeler arasında mal, hizmet ve sermaye akışı hızlanarak sınırlar giderek ortadan kalkmaktadır.

Bu bölümde dış ticareti tanımladıktan sonra dış ticaret politikaları ve bu politikaların gelişimini incelenmektedir.

2.4.1. Dış Ticaret Tanımı

Farklı toplumlarda farklı şekillerde algılanan küreselleşme sonucu ülkeler arasındaki sınırlar ortadan kalkmıştır. Küreselleşmenin etkisiyle ülkelerin birbirleri

arasında mal, hizmet ve sermaye akışları hızlanmıştır. Bu sayede diğer alanlarda olduğu gibi dış ticaret alanı da küreselleşmeye ayak uydurmaktadır.

Bir ülkenin, başka bir ülke ile mal ve hizmet alım-satımları işlemlerinin tümüne dış ticaret denir ve ekonomik büyümenin temel faktörlerinden bir tanesidir. Ülkelerin dış ticaret yapmalarının sebepleri ülkelerin doğal kaynaklarının farklılığı, bazı ürünlerin yetiştirilmesinde uzmanlaşmış olmaları, üretimin yetersiz olması, işgücünün yetersiz olması, uluslararası fiyat ve maliyetlerin farklı olması vb. şeklindedir.

Ülkelerin mallarının, hizmetlerinin, sermayelerinin ve fikri mülkiyet haklarının ulusal sınırlar dışına satılması, dağılması ya da farklı şekilde fayda sağlaması için tüketici ya da dağıtıcılara iletilmesi dış ticaretin kapsamını oluşturur. Kısaca dış ticaret, ülkelerin ithalat ve ihracat hareketlerinden oluşmaktadır.

Dış ticaret, ülkelerin ekonomik olarak kalkınmasında önemli bir yere sahiptir. Bir ülkenin karşılaştırmalı üstünlük yapısı, teknolojik düzeyi, doğal kaynakları ve verimli insan gücü gibi olguları sayesinde dış ticaretten avantaj sağlamaları mümkündür. Ancak, doğru yönetilmeyen bir dış ticaret; ödemeler dengesi açığı, dış borcun artması dolayısıyla da kurda dalgalanmalara ve bunun sonucunda ülkede krizlerin olması gibi yıkıcı sonuçlara neden olabilmektedir (Gültekin ve Savcı, 2008: 1-2).

2.4.2. Ticaret Politikalarının Amaç ve Araçları

Dış ticaret politikası, genel ekonomi politikasının bir aracıdır ve ülkelerin dış ticaretini belirlenmiş olan hedefler doğrultusunda düzenlemek amacıyla alınan önlemlerin bütünüdür. Dış ticaretle alakalı önlemlerin uygulanmasındaki temel amaç ödemeler dengesinin sağlanmasıdır. Hükümetler iç ve dış dengede meydana gelen dengesizlikleri gidermek amacı ile dış ticarete müdahalelerde bulunmaktadır.

Hükümetlerin dış ticarete müdahaleleri iki türdür. Birincisi dolaysız müdahaleler; hükümetlerin dış ticaret faaliyetlerini sınırlandırma, özendirme ya da bunların yöntemlerini düzenlemek adına aldıkları önlemlerdir. Gümrük vergileri ya da tarifeler bu tür uygulamaya örnektir. İkincisi de dolaylı müdahaleler; belirli ekonomik faaliyetleri özendirmek adına alınan önlemlerdir. Hükümetler amaçları doğrultusunda dış ticarete müdahalede bulunabilmekte ve bu müdahalelerin farklı sebepleri bulunmaktadır. Hükümetlerin dış ticaret politikalarını uygulamadaki amaçları:

- Dış ticaret dengesizliklerinin giderilmesi,
- Dış rekabette korunma,
- Ekonomik kalkınma,
- Piyasa aksaklıklarının giderilmesi,

- Ekonominin liberalleşmesi,
- İç ekonomik istikrarın sağlanması,
- Hazineye gelir sağlamak,
- Dış piyasalarda monopol gücünden yararlanma,
- Otarşi.
- Sosyal ve siyasal nedenler şeklindedir (Seyidoğlu, 2003: 116-119).

Hükümetler dış ticarete müdahalelerde kullanmış olduğu temel aracı ise gümrük tarifeleri olmuştur. Fakat geçen süre zarfında gümrük tarifelerinin etkinliğinin azalmasıyla farklı düzenlemeler ve araçlar ortaya çıkmıştır. Bunlar;

Gümrük tarifeleri: Malların ülkeden geçişi esnasında alınır ve fiyat mekanizması işleyişine dayanmaktadır.

Tarife dışı araçlar: Hükümetin tek taraflı kararıyla konulan döviz çıkışına neden olan işlemleri kısmak için koyulan müdahalelerdir. Örneğin; miktar kısıtlamaları, tarife benzeri faktörler, görünmeyen engeller, gönüllü ihracat kısıtlamaları gibi.

İhracatın özendirilmesi: İhracat veya döviz kazandıracak işlemlerin artırılması amaçlanmaktadır.

Bağlı ticaret: Döviz tasarrufu sağlayabilmek, kalitesi düşük yerli malın ihracını yapabilmek gibi nedenlerle başvuru olan bir yöntemdir. Uluslararası anlaşmalara dayanmaktadır (Seyidoğlu, 2003: 118-121).

2.4.3. Türkiye’de Uygulanan Dış Ticaret Politikaları ve Gelişimi

Ülkelerin dış ticaret politikaları yalnızca iktisadi kurallar çerçevesinde değil farklı unsurlara bağlı olarak da şekillenebilmektedir. Dış ticaretin dinamik alanı nedeniyle ülkelerin ticaret stratejilerini devamlı geliştirmeleri gerekmektedir. Türkiye’nin dış ticaret politikaları 1980 yılından bu yana ticaretin liberalleşmesi ve ihracata yönelik olması üzerinde şekillenmektedir (Yıldıran, 2010: 313-314).

Dış ticaret yapmakta olan bütün ülkeler çeşitli nedenlerden dolayı farklı dış ticaret politikaları uygulamaktadırlar. Türkiye’de de Osmanlı Devleti döneminden günümüze kadar çeşitli dış ticaret politikaları uygulanmıştır.

Osmanlı Devleti döneminde yapılan Balta Limanı Anlaşması ile devletin amacı uluslararası ticarete bir yer sahibi olmak iken ülkenin siyasi ve ekonomik dengesizlikleri sebebiyle uluslararası ekonomide yer edinmiş ülkelere hammadde sağlamakta olan bir pazar haline gelmiştir. Bu anlaşmayla verilen imtiyazlar Osmanlı Devletini dış borca iterek güçsüz bir ekonomi konumuna gelmesine neden olmuştur. Balta Limanı Anlaşması

ile verilen ekonomik imtiyazlar Osmanlı Devletinden sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti tarafından 1929'da kaldırılmıştır (Özdemir, Yiğit ve Oral, 2016: 151).

Cumhuriyetin ilanıyla dış ticaretin ülkenin faydasına gelişim göstermesi için uğraşmıştır ve her alanda değişimler başlamıştır. İlk yıllarda sanayileşme özel kesimin eline bırakılmış ancak başarı sağlanamamıştır. 1929'da Büyük Buhranın gerçekleşmesi ekonomiye devlet müdahalesini gerekli kılmış ve bu yıllarda liberal politikalar uygulanmasına rağmen 1930 sonrasında devletin müdahaleleri başlamıştır (Seyidoğlu, 2003: 610).

Cumhuriyetin ilanından 1980 yılına değin geçen süre zarfında Türkiye'de ithal ikameci sanayileşme politikalarının uygulandığı görülmektedir. Ancak 1980 yılında 24 Ocak Kararlarının alınmasıyla dışa kapalı ekonomi modelinden dışa açık, ihracata dayalı serbest bir ekonomi modeline geçilmiştir (Özdemir, Yiğit ve Oral, 2016: 161). 1980 sonrası Türkiye'nin dış ticaret hacmini artırma çabası ihracatın artmasında önemli bir yere sahiptir. Fakat ihracatın artmasıyla ithalat da artmış ve dış ticaret açığı giderilememiştir (Savrul, Özel ve Kılıç, 2013: 70-71).

1990'lı yıllarda uluslararası ekonomideki durgunluğun, Körfez Savaşının çıkmasının ve enflasyon oranının yüksekliği gibi nedenlerden dolayı Türkiye'nin ekonomisinde dengesizlikler olmuştur. Bunların devamında 1994 Krizinin yaşanmasıyla 5 Nisan Kararı alınmış ve devalüasyon uygulamasıyla ihracatta artışlar meydana gelmiştir (Özdemir, Yiğit ve Oral, 2016: 164-165).

2000-2001 yıllarında meydana gelen krizlerden ekonomi olumsuz etkilenmiş fakat uygulanan istikrar programları ekonominin iyileşmesini sağlamıştır. 2002 yılında IMF ile yapılan Stand-by Anlaşmasıyla krizden sonra ekonominin istikrarı hedeflenmiştir. Bu dönemde Türkiye istikrarlı büyüme sergilemektedir. Ancak ithalata konu olan malların ara ve yatırım mallarının olması ve büyümenin artışının ithalata bağlı olması aralarında oluşan bağı güçlendirmiştir. Tüm bunlar dış ticaret ve cari işlemler açığına neden olmuştur (Çoban, 2012: 142-143).

2003 yılında ihracata dayalı büyüme devam etmiştir ve iç talep artışı bir önceki yıla göre artış göstermiştir. Böylelikle ara, sermaye ve tüketim malı ithalat oranlarında yüksek oranda artışlar gözlenmiş ve dış ticaret açığı büyümeye devam etmiştir (Parasız, 2003: 628).

2005 yılında IMF ile üç yıl sürecek 19. Stand-by Anlaşması imzalanmış ve uygulanan politikalar bir önceki anlaşmayla paralellik göstermektedir (Saçık, 2009: 4).

2001-2005 yılları arasında ekonomide istikrarın sağlanması için yapısal reformlar, kamu bankalarının yapılanması, sosyal güvenlik reformlarının yapılması, özel sektörün

payının artırılması, özelleştirme, yatırım programları ve tarımı destekleme stratejilerinin geliştirilmesi gibi durumlar ekonominin büyümesi için belirleyici unsurlar olmuştur (Çoban, 2012: 145).

2002-2008 dönemi dış ekonomi ilişkilerinde hızlı gelişmelerin yaşandığı, mal ihracatı ve hizmet dış ticaret gelirinde önemli artışların sağlandığı bir dönem olmuştur. İhracat 36 milyar dolardan 132 milyar dolara ulaşırken ithalat daha hızlı artış göstererek 50 milyar dolardan 202 milyar dolara ulaşmıştır. Dış ticaret hacminin gelişimine paralel şekilde, dış ticaret açığı ve cari açık hızla artmıştır (Şahin, 2020: 259).

2008'in sonlarına kadar süren bu artışlar 2009'da yaşanan küresel kriz sebebiyle dünya ticaret hacminin daralmasına ve dolayısıyla AB ülkelerinin de bu krizden etkilenmesi Türkiye'nin de dış ticaret hacminin küçülmesine neden olmuştur (Çoban, 2012: 158). 2010 yılından sonra uluslararası ekonomilerin az da olsa toparlanmaya başlamasıyla ve ülke içindeki ekonomik hareketlerin artması dış ticaretin genişlemesini sağlamıştır. Fakat ülke içindeki talebe karşılık yurtdışı talebinin az olması ithalat artışının ihracat artışından daha hızlı olmasına neden olmuştur ve bu da dış ticaret açığını artırmasıyla sonuçlanmıştır (TOBB, 2011: 246).

2010-2011 yılları ekonomi toparlanmaya başlamış ve dış ticaret hacmi krizden önceki düzeylerine az da olsa yaklaşmıştır. 2014 yılına gelindiğinde ise dış ticaret hacmi 400 milyar dolara kadar ulaştığı görülmektedir (Şahin, 2020: 410).

2017 yılında küresel ekonominin toparlanmaya başlamasıyla dünya ticaret hacmi büyümeye başlamış ve diğer gelişmekte olan ülkelerdeki gibi Türkiye'nin de dış ticaret hacmi olumlu yönde etkilenmiştir. Son birkaç yılda ihracat ve ithalattaki düşüş yerini çift haneli artışa bırakmıştır. İhracat 2016 yılına göre %10.2 oranında artarak 157.020 milyon dolara yükselirken ithalat %17.7 oranında artarak 233.800 milyon dolara yükselmiştir. İthalattaki artışın ihracattaki artıştan büyük olmasından dolayı dış ticaret açığı %36.9 oranında genişleyerek 76.780 milyon dolara yükselirken, dış ticaret hacmi %14.6 oranında artarak 390.819 milyon dolara çıkmıştır (TOBB, 2017: 117).

İktisadi faaliyetlerin 2018 yılında yavaşlamaya başlaması ve ekonomik denge sürecine girilmesi ile iç talepte gerçekleşen daralma, ithalat artışının sınırlanmasına neden olmuştur. 2018 yılında ithalat bir önceki yıla göre %4.6 oranında azalarak 223.800 milyon dolardan 223.046 milyon dolara düşmüştür. İhracatın 167.967 milyon dolara yükselmesinin etkisiyle dış ticaret hacmi %0.1 oranında artarak 391.014 milyon dolara yükselmiştir (TOBB, 2018: 154).

2019 yılının sonlarına doğru ortaya çıkan Covid-19 salgını küresel talep ve üretimde önemli ölçüde daralmaya neden olmuştur. 2019 yılında ihracat bir önceki yıla

göre %2.1 artarak 171.513 milyon dolara yükselirken, ithalat %9.1 oranında azalarak 202.705 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2020 yılında ise ihracat %6.3 azalırken, ithalat %4.3 oranında artış sergilemiştir. İhracatta bir önceki yıla göre sözlünen düşüşe karşın ithalatta meydana gelen artış nedeniyle dış ticaret açığı önemli ölçüde büyüme göstermiştir. Dünya çapında yaşanan Covid-19 salgını küresel talep ve üretim üzerindeki etkisini sürdürmeye devam etmektedir (TOBB, 2020: 147).

2.5. Dış Ticaret Açığının Nedenleri

Bir ülkenin ithalatının belli bir süre içerisinde ihracatını aşması durumunda dış ticaret açığı meydana gelmektedir. İhracatın ithalatı karşılayamaması durumunda ortaya çıkan dış ticaret açığının artması durumunda cari açık doğrudan ve dolaylı olarak etkilenmektedir (Konak, 2018:167). Dış ticaret açığı, bir ülkenin dış ticaret dengesini sağlayabilmesi ve ekonomi politikalarının şekillenmesi açısından önem arz etmektedir (Dağ ve Kızılkaya, 2019:148).

Dış ticaret açığına neden olan ekonomik unsurlar üç ana başlık etrafında incelenebilmektedir. Bunların ilki dış ticaret açığının oluşmasına doğrudan etki eden döviz kuru hareketleridir. Döviz kurları dış ticareti, yatırımı ve parasal ilişkilerin gelişimini etkileyen önemli bir unsurdur. Döviz kurunun artması ve azalması durumları dış ticaret açığının oluşmasında doğrudan etkilidir. Bu etki ilk olarak kurun yüksek oranlı artış ve azalışlarından meydana gelmektedir. Dolayısıyla bu durumda yatırımcılar kur hareketlerinin ekonomide belirsizliğe yol açmasıyla yatırım yapmak istememektedir. Bu durum yeni yatırımların yapılmasını olumsuz etkilemekte ve dolayısıyla üretimde olumsuz etkilenmektedir (Koç ve Değer, 2010: 80). Bir diğer etki de ulusal paranın aşırı değerlenmesi veya değer kaybetmesiyle alakalıdır. Döviz kurunun düşmesi durumu bir yandan ithalat harcamalarını artırırken diğer yandan ihracat gelirinin azalmasına sebep olmasıyla dış ticaret açığının artmasına neden olmaktadır. (Özdemiş ve Ordu, 2013: 29-30).

Dış ticaret açığının artmasına neden olan diğer ekonomik unsur ithal girdi bağılılığıdır. Gelişmekte olan ülkelerde, üretimin yapısının ithal girdiye bağımlılığı dış ticaret açığının mühim bir kısmını oluşturmaktadır (Turan ve Barak, 2016: 73). Üretimde gerekli olan hammadde ve ara mallarının ülke içinde karşılanamaması durumunda yurt dışından karşılanması, ithalat harcamalarının artmasına aynı zamanda ithalat yapılan ülke ile finansal sermaye aktarımına neden olmaktadır. Bu da dış ticaret açığını ortaya çıkarmaktadır (Özkale ve Karakurt, 2012: 13).

Son olarak dış ticaret açığına neden olan ekonomik unsur katma değeri yüksek ürün ihracatıdır. Katma değeri yüksek ürün demek en yeni teknolojiyle bir ürünün faydasının maksimum olması ve en yüksek geliri sağlaması demektir. Büyümenin sürdürülebilmesi ayrıca gelişmiş ülkelerle oluşan kalkınma farkının giderilmesi için az gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkelerin katma değeri yüksek ürün üretebilmesi ve ihraç edebilmesi gereklidir. Bir ülkenin katma değeri yüksek ürün üretememesi ve ihraç edememesi dış ticaret açığına neden olmaktadır (Göçer, 2013: 236).

2.6. Türkiye’de Dış Ticaret Açığının Önemi ve Gelişimi

Türkiye, 1980’li yıllara kadar dışa kapalı, ithal ikameci politikalar izlemiştir ancak 1980’den sonra ekonomik şartların değişmesi ve 24 Ocak kararlarının etkisiyle ihracata dayalı ve serbest ekonomi politikalarını benimseyerek dışa açılma süreci başlamıştır. Gelişmekte olan ülkeler genel olarak emek yoğun ürünler ve hammadde ihracatı yaptığından katma değeri yüksek olan ürünleri ithal ederler. Dış ticaretini bu şekilde gerçekleştiren ülkelerde dış ticaret açığı sorunu görülmekte ve Türkiye’de bu sorunla karşılaşan ülkeler arasındadır. Türkiye’nin 1980 yılı ihracatı 2.9 milyar dolar iken ithalatı 7.9 milyar dolardır ve dış ticaret hacmi 10.8 milyar dolardır. Türkiye’nin dış ticaret hacmi genel olarak ithalata bağlı olarak gelişmektedir. Tablo 1’de 2000 yılından günümüze kadar Türkiye’nin ihracat, ithalat ve dış ticaret açığı verilerini göstermektedir.

Tablo 1. Türkiye’nin 2000-2020 yılları arasında dış ticaret değerleri (milyon dolar) (TÜİK).

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış ticaret hacmi	Dış ticaret dengesi- dış ticaret açığı	İhracatın ithalatı karşılama oranı (%)
2000	27 775	54 503	82 278	-26 728	51.0
2001	31 334	41 399	72 733	-10 065	75.7
2002	36 059	51 554	87 613	-15 495	69.9
2003	47 253	69 340	116 593	-22 087	68.1
2004	63 167	97 540	160 707	-34 373	64.8
2005	73 476	116 774	190 251	-43 298	62.9
2006	85 535	139 575	225 111	-54 041	61.3
2007	107 272	170 063	277 334	-62 791	63.1
2008	132 027	201 926	333 991	-69 936	65.4
2009	102 143	140 928	243 071	-38 786	72.5
2010	113 883	185 544	299 428	-71 661	61.4
2011	134 907	240 842	375 749	-105 935	56.0
2012	152 462	236 545	389 007	-84 083	64.5
2013	151 480	260 822	422 303	-99 341	61.9
2014	166 504	251 142	417 647	-84 637	66.3
2015	150 982	213 619	364 601	-62 637	70.7

Tablo 1. (Devamı)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış ticaret hacmi	Dış ticaret dengesi- dış ticaret açığı	İhracatın ithalatı karşılama oranı (%)
2016	149 246	202 189	351 436	-52 942	73.8
2017	164 494	238 715	403 209	-74 220	68.9
2018	177 168	231 152	408 321	-53 983	76.6
2019	180 832	210 345	391 177	-29 512	86.0
2020	169 637	219 516	389 154	-49 879	77.3

Tablo 1 incelendiğinde 2000 yılında dış ticaret açığının 26.28 milyon dolar olduğu 2002 yılında ise bu rakamın gerileyerek 15.495 milyon dolar seviyesine geldiği görülmektedir. Ancak 2002 yılından 2008'e kadar geçen zamanda ihracatın ithalatı karşılama oranının %69.9 oranından %65.4'lere kadar düşüş sergilediği görülmektedir. Bu sebepten ötürü dış ticaret açığı da artış sergilemektedir.

2008 yılında dış ticaret açığı 69.936 milyon dolarken 2009 yılında 38.786 milyon dolara gerilediği görülmektedir. 2008 yılında gerçekleşen dış ticaret açığının yüksek olmasının nedeni yaşanan krizin Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemesinden kaynaklanmaktadır. Kriz sebebiyle ülkemizdeki mal ve hizmete olan talep düşmüş, vatandaşların gelir düzeyi azalırken bunun sonucu olarak ithalat talebi de düşüş göstermektedir. Krizden sonraki yılda ise dış ticaret açığı 69.9 milyar dolardan 38.786 milyon dolara azalmasıyla ihracatın ithalatı karşılama oranını %65.4'ten %72.5 seviyelerine yükselmektedir.

2011 yılında 105 935 milyon dolar olan dış ticaret açığı 2000-2020 döneminin en yüksek seviyede gerçekleşen dış ticaret açığı olduğu görülmektedir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise %72.5'ten %56 oranına gerilemektedir.

2015 yılına kadar dış ticaret açığı 2011 yılındaki seviyenin altına düştüğü ancak aralarındaki fark çokta fazla olmadığı görülmektedir. 2014 yılından 84.637 milyon dolar olan dış ticaret açığı 2015 yılında 62.637 milyon dolara gerilediği görülmektedir.

2016 yılında ticari açık 52.942 milyon dolarken 2017 yılında 74.220 milyon dolar seviyesine yükselmiş ve 2020 yılına kadar geçen süreçte tekrar inişler çıkışlar sergilemektedir. 2020 yılında bir önceki yıla göre artan dış ticaret açığı 49.879 milyon dolar seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir. Özetleyecek olursak Türkiye'nin dış ticaret açığı devamlı olarak dalgalanmalar sergilemektedir ve ithalatın artışı ihracatın artışından daha fazla olduğundan ihracatın ithalatı karşılama oranı düşmekte ve dış ticaret açığı büyümektedir.

2.7. Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisi

Küreselleşme ile ülkelerin birbirine bağımlılığı artmakta ve ülkelerin ekonomik büyümelerinde dış ticaret ilişkileri önemli bir yer kaplamaktadır. Döviz kurları da bir ülkenin dış ticaretini şekillendiren önemli bir unsurdur. Uygulanan döviz kurları her ülke ticaretinde aynı sonuçları vermemekle beraber beklenen sonuçları da veremeyebilir (Barışık ve Demircioğlu, 2006: 71-74).

Bretton Woods Sisteminin yıkılmasıyla döviz kuru değişimlerinin dış ticarete etkisi ekonomistlerin dikkatini çekmiştir. Fakat kur değişkenliğinin bu etkisinin yönünün belirlenmesi konusunda bir görüş birliği sağlanamamıştır. Döviz kuru değişimlerinin dış ticarete etkisine ilişkin yapılan teorik çalışmalarda kur değişimlerinin dış ticareti olumlu etkileyebildiği gibi olumsuz da etkileyebildiğine dair sonuçların olduğu görülmektedir (Saatcioğlu ve Karaca, 2004: 183-184).

2.7.1. Döviz Kuru Politikalarının Dış Ticaret Dengesi Üzerine Etkileri

Bir ülkenin belli bir dönemde gerçekleştirdiği mal ve hizmet ihracatı ile ithalatı arasındaki farka dış ticaret dengesi denilmektedir. Dış ticaret dengesinin fazla veya açık vermesi durumunda gerçekleşen dengesizlikler gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler için ekonomik bir sorun teşkil etmektedir. Dış ticaret dengesini etkileyen pek çok makroekonomik unsur bulunmaktadır. Reel döviz kuru da bu unsurların en önemlilerinden birisidir. Reel döviz kurunda meydana gelen değişimler ticaret dengesine olumlu veya olumsuz etkileyebildiği için bir ülkenin uygulayacağı döviz kuru politikaları ticaret dengesinin sağlanabilmesi açısından önem arz etmektedir (Değer ve Demir, 2015: 8).

Döviz kurları ve dış ticaret arasındaki ilişkinin yönü literatürde tartışmaya sebep olmakta ve teoride bu ilişkiyi açıklamaya çalışan iki yaklaşım mevcuttur. Standart teoriye göre döviz kuru ve dış ticaret arasındaki ilişkinin yönü dış ticaret hadlerindeki değişimlerden reel döviz kuruna, yansıma yaklaşımına göre ise değişkenler arasında tam tersi yönde bir ilişki olduğu şeklindedir. Dış ticaret dengesinin sağlanabilmesi için uygulanan düşük değerlenmiş kur politikaları, ithalat fiyatının düşmesiyle ithalattaki olumsuz etkiyi azaltırken ihracat fiyatını düşürerek ihracattaki olumlu etkinin azalmasına neden olmaktadır. Tam tersi uygulanan aşırı değerlenmiş kur politikaları ise ithalat fiyatının yükselmesi ile ithalata olumlu etkilerini azaltırken, ihracat fiyatının yükselmesiyle ihracattaki olumlu etkinin azalmasına neden olmaktadır (Zengin, 2000: 27).

2.7.2. Türkiye’de Devalüasyonun Ticaret Dengesine Etkileri

Türkiye’de 1980 yılı sonrasında çeşitli döviz kuru politikalarının uygulandığı ve bu yılda alınan 24 Ocak 1980 İstikrar Programı kararıyla, finansal serbestleşme sürecine girildiği, döviz kuru sistemi ve dış ticaret politikalarında değişimlerin yaşandığı görülmektedir. Genel olarak 1980’den sonraki dönemde yaşanan krizler sonrasında Türkiye ekonomisinde istikrar programları uygulandığı ve krizler sonrası uygulanan döviz kuru rejimlerinde de değişkenlikler görülmektedir. Türkiye ekonomisinde, uygulanan kur politikaları çerçevesinde kur ayarlaması yapılarak dış ticaret de denge sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir. Ticaret dengesini sağlamak adına yapılan devalüasyon uygulaması sonucunda, kısa dönemli ihracat artışı sağladığı halde ithalatında artması sonucunda dış ticaret açıkları devam etmektedir. Bu sonuç, kur politikalarının ticaret dengesini sağlamak için etkili olmadığının bir belirtisi kabul edilebilmekte ve kur politikalarının ticaret dengesini sağlamadaki etkinliğini ekonometrik analizlerle değerlendirmek daha doğru sonuçlar verebilmektedir (Hephaktan, Çınar ve Dündar, 2011: 68).

Türkiye ekonomisine bakıldığında bazı dönemlerde dış ticaret dengesini sağlamak için devalüasyon uygulamasının yapıldığı görülmektedir. Ancak yapılan devalüasyon uygulamaları her zaman başarılı olamamıştır. Örneği 1970 yılında iç harcamaların ödemeler dengesine yapmış olduğu baskı sonucu uygulanan devalüasyon dış açık sorununu çözememiştir. 1980’de ise döviz dar boğazını engellemek adına ihracatı teşvik politikasıyla beraber uygulanmıştır ve bu politikalar ihracatın artmasını sağlamıştır. 1 Mayıs 1981 tarihinde döviz kurları parasal otorite tarafınca günlük belirlenmeye başlamasıyla uygulanmaya başlanan esnek ve gerçekçi döviz kuru politikaları ihracatın artmasına sebep olmaktadır. 26 Ocak 1994 gecesi uygulanan devalüasyon iç piyasa talebinin daralmasıyla ihracatı teşvik etse de beklenen seviyede gelişme sağlamamıştır. 2001 yılında dalgalı kur rejimine geçilmesiyle %50 oranlarında yapılan devalüasyon ile 2000 yılı 26.7 milyar dolar olan dış ticaret açığını da çözmeyi amaçlamıştır. Dış ticaret dengesinin sağlanması için ulusal paraya uygulanan devalüasyon ile dış ticaret açığı giderilmek amaçlanmaktadır. Ancak paranın devalüe edilmesi az gelişmiş ülkelerde fayda sağlamamaktadır. Bu ülkelerin ihraç mallarının çeşitliliği az ve genel olarak tarımsal ürünlerdir. Özetle ihracatın artması ve dış ticaret dengesinin sağlanması için devalüasyon tek başına yeterli değildir, devalüasyonla beraber ihracata yönelik üretimi artırmakta gerekmektedir (Saatcioğlu, 2001: 5-7).

2.8. Döviz Kurunun Ticaret Dengesi Üzerindeki Etkilere İlişkin Teoriler

Ulusal paranın değer kaybetmesi veya kazanması durumlarının dış ticaret dengesini hangi yöntemlerle ne yönde ve ne kadar etkileyeceği soruları her zaman ekonomistlerce tartışma konusu olmuştur (Yamak ve Korkmaz, 2005: 17). Döviz kurlarının değişimine bağlı olarak dış ticaret dengesinin sağlanması klasik, esneklik, toplam harcamalar(massetme) ve parasalcı yaklaşımlarla ele alınmaktadır.

Döviz kurunda meydana gelen değişimlerin dış ticaret dengesine etkisini açıklamaya çalışan temel yöntem Esneklik Yaklaşımıdır. Bu yaklaşımın temel amacı, sermaye akımlarını dikkate almadan devalüasyonun dış ticaret akımları üzerindeki etkisini açıklamaya çalışmaktır. Devalüasyon bir ülkenin ulusal para cinsinden ithal mallarının fiyatını artırırken ülkenin ihraç mallarının yabancılarla karşı ucuzlamasına neden olmaktadır. Bu durumda esneklik yaklaşımına göre, devalüasyonun ithalat giderleri için beklenen etkisi, ithal mallara yurt içi talebini azaltarak döviz giderlerini de azaltmaktır. Bu etkiye “döviz tasarrufu sağlayıcı etki” de denebilir ve belli oranda gerçekleşen devalüasyonun ne kadar döviz tasarrufu sağlayacağı ithal mallarının talebinin esnekliğine bağlıdır. Yine bu yaklaşıma göre devalüasyon sonucu döviz gelirinin artması, ihraç mallarını yabancı para cinsinden ucuzlatarak yurtdışı tüketicilerinin bu mallara olan talebinin artmasının bir sonucudur. Bu etkiye de “döviz kazandırıcı etki” denilebilir ve devalüasyonun ne kadar döviz kazancı sağlayacağı ülkenin ihraç mallarına yurtdışı tüketicilerinin talep esnekliğine bağlıdır. Devalüasyonun bu iki etkisinin toplamı, devalüasyonun dış ticaret bilançosuna etkisini oluşturmaktadır. Sabit kur sistemi uygulamakta olan ve dış açık veren bir ülke, kendi parasının dış değerini düşürerek, döviz tasarrufu ve döviz kazandırıcı etkilerle devalüasyonun dış ticaret açığını gidermesi beklenmektedir (Seyidoğlu, 2003: 476-477). Esneklik yaklaşımını, Marshall-Lerner ve J-Eğrisi olmak üzere iki ayrı başlık altında incelenmektedir.

2.8.1. Marshall-Lerner Koşulu

Dışa açık ülke ekonomilerinde ihracat ile reel döviz kuru ilişkisi ekonominin en önemli belirleyicilerindedir. Reel döviz kurundaki dalgalanmalar ihracatı olumlu veya olumsuz etkileyen bir faktördür. Reel değer kaybı olarak da bilinen döviz kurunun yükselmesi durumunda yerli mal-hizmetler ucuzlamakta ve ihracatın artmasına sebep olmaktadır. Reel değer kazancı da denilen kurun düşmesi durumunda ise yerli mal-hizmetler pahalılaşmakta ve ihracatın azalmasına sebep olmaktadır. Ekonomide uygulanan döviz kuru politikaları sonucunda oluşan dış ticaret açığı önemli bir sorun oluşturmaktadır. Dış ticaretin açık vermesinde doğrudan etkili olan unsur döviz kuru

hareketleridir. Döviz kuru hareketliliği, birincisi yatırımcıların riskten kaçınmak istemelerine neden olarak, ikincisi ulusal paranın aşırı değer kazanması ve kaybetmesi yoluyla dış ticaret açığını artırıcı etkileri olacaktır (Ketboğa, 2019: 213-215).

Dış ticaret açığının kapatılması için değer düşürümü politikası uygulanması gerektiğini kabul eden bazı yaklaşımlar mevcuttur. Bu yaklaşımlardan biri Marshall-Lerner Koşuludur. Devalüasyonun dış ticaret dengesinde faydalı sonuçlar oluşturabilmesi bu koşula bağlıdır. Bu koşula göre devalüasyonun dış ticaret dengesine etkisi, ihracat ve ithalat mallarının arz ve talep esnekliğine bağlı olarak gerçekleşmektedir (Uslu, 2018b: 769).

Esneklik yaklaşımının temelini oluşturan Marshall-Lerner Koşulu, arz esnekliğinin sonsuz olması varsayımıyla, bu koşul ithal malların yurtiçi talep esnekliği ve ihraç malların dış talep esnekliğinin toplamının bire eşit ya da birden büyük olması şeklinde ifade edilmektedir.

$$e_m + e_x \geq 1 \quad (\text{Eşitlik 2})$$

Bu eşitlikte

e_m : ithal malların yurtiçi talep esnekliği

e_x : ihraç malları dış talep esnekliği göstermektedir.

Eşitliğin geçerli olabilmesi için esneklik toplamının anlamlı ölçüde birden büyük olması gerekmektedir (Seyidoğlu, 2003: 477-478).

Devalüasyonun dış ticaret dengesini iyileştirebilmesi bazı şartlara bağlıdır. Şartlar, devalüasyonun ihracatın artıp ithalatın azalmasına ve giren dövizin çıkan döviz karşılamaını garanti etmesine yöneliktir. Ödemeler bilançosu devalüasyonda üç şekilde etki oluşturmaktadır. Birincisi, ithal malların fiyatlarının yükselmesiyle mal miktarında azalmaya, ikincisi ihraç mallarının fiyatlarının azalmasıyla mal miktarında artışa, üçüncü olarak da belli miktarda ihracat miktarının devalüasyon sonrası daha az döviz geliri sağlaması şeklindedir. Bu etkilerin sonucu ihracat-ithalat esnekliğine bağlı ve esnekliklerin toplamı 1'den büyük olduğunda etki pozitif olacaktır. Bu şartlar Marshall-Lerner Koşulu olarak bilinmekte ve bu konuyla ilgili yapılmış olan ampirik incelemeler, ihracat ve ithalatın döviz kuruna göre esnekliğinin kısa dönem için oldukça düşük olduğunu göstermektedir. Fakat uzun dönemde esnekliğin yüksek olduğu ve toplamlarının da biri aşabileceği de yapılan çalışmaların sonucunda görülmektedir. Bu durum devalüasyonun kısa dönemde dış ticaret açığını arttırması yönünde bir etki yaratmaktadır. Nedeni ise devalüasyonun ithalatı pahalılaştırma ve ihracat değerini

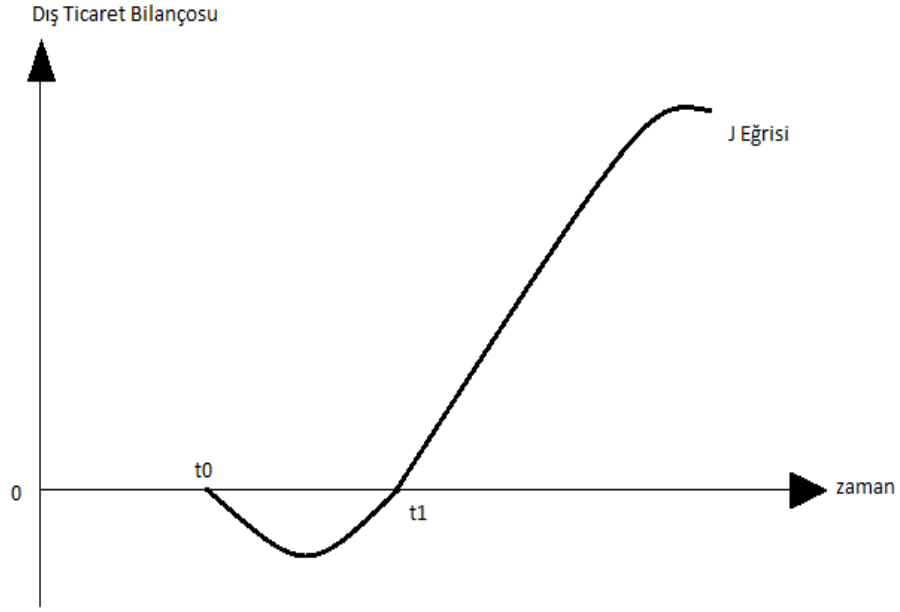
düşüreceği etkisinin kısa dönemde ihracat miktarını artırıcı ve ithalat miktarını azaltıcı etkisinden büyük olmasındandır (Yıldıırım, Karaman ve Taşdemir, 2016: 249-250).

2.8.2. J-Eğrisi Hipotezi

Değer düşürümü politikasının uygulanması gerektiğini düşünen bir diğer yaklaşım ise J-Eğrisi Yaklaşımıdır. Marshall-Lerner Koşulu, ihraç edilen malın yurtdışı esnekliği ile ithal edilen malın yurtiçi esnekliğinin birden büyük olması durumunda değer düşürümü amacına ulaşabilir ve dış ticaret dengesinin iyileşmesine olanak sağlayacağını söylemektedir. Ancak yapılan çalışmalar değer düşürümünün kısa dönemde ihracatı hemen arttıramayacağını, ayrıca dış ticaret dengesini olumsuz etkileyebileceğini göstermektedir. Devalüasyonun dış ticaret dengesini düzeltmesi belli bir zaman sonra gerçekleşecektir ve bu zaman diliminde net ihracattaki gelişmeyi gösteren etki J-Eğrisi etkisi olarak adlandırılmaktadır. Yani J-Eğrisi Hipotezine göre kısa dönemde dengenin düzelmesi hemen gerçekleşmeyebilir ve net ihracat hemen artmayabilir çünkü tüketiciler ve üreticilerin nispi fiyatlara alışması zaman alacaktır. Ancak uzun dönemde Marshall-Lerner Koşulu geçerli olacaktır ve net ihracat artacaktır (Uslu, 2018a: 551-553).

Kısa dönemde esnekliklerin Marshall-Lerner Koşulu karşılamaması durumunda J-Eğrisi etkisine yol açmaktadır. Kısa dönemde esnekliklerin uzun dönem esnekliklerine göre düşük olmasının pek çok sebebi bulunabilmektedir. Mesela, devalüasyon uygulanmasının hemen ardından ihracat gelirleri ve ithalat giderlerinin değişimi, önceden yapılmış sözleşmelere bağlıdır. Devalüasyondan sonra kısa dönemde dış ticaret dengesinin kötü olacağı, uzun dönemde ise bu olumsuzluğun iyileşeceğini varsayan bu yaklaşıma göre, ulusal paranın değerinin düşmesiyle yurtiçi fiyatlar artmakta, ihraç mallarının fiyatı ise değişmemektedir. Dolayısıyla bu durum sözleşme dönemi süresince dış ticaret bilançosundaki etkisi negatif olmaktadır (Seyidoğlu, 2003: 478-479).

J-Eğrisi etkisi geçerli olduğunda, kısa dönemde döviz kurunda meydana gelen artışlar dış ticaret açığının artışına sebep olmaktadır. Eğer yüksek derecede ihracatın, ithalata bağlılığı söz konusu ise yahut döviz kurunda meydana gelen artış iç piyasa fiyatlarını artırıyorsa, uzun dönemde de döviz değerlenmesi dış açığı olumlu etkileyememektedir. Bundan dolayı döviz kurunun, dış ticaret açığına etkisini anlamak için J-Eğrisi etkisinin incelenmesi lazımdır (Karamelikli, 2016: 390).

Şekil 2. J eğrisi (Seyidoğlu, 2003:479).

Şekil 2'ye bakıldığında, devalüasyon yapılan t_0 döneminde dış ticaret açığı oluşmuştur ve giderek artan dış ticaret açığı t_1 dönemine doğru kapanmaya başlamıştır. t_1 noktasında tamamen kapanarak artık dış ticaret fazlası verilmeye başlamıştır. Devalüasyonun uygulandığı t_0 dönemi ile t_1 dönemi arası kısa dönemi, Marshall-Lerner Koşulunun geçerli olduğu t_1 dönemi sonrası ise uzun dönemi göstermektedir (Ünsal, 2013: 399-401).

Devalüasyonun dış ticaret bilançosunu iyileştirmesine ilişkin etkileri ne kadar zamanda gerçekleşeceği ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Ampirik çalışmalar genel olarak bu sürenin 2 yılın üstünde olduğunu gösterir. J-Eğrisi etkisi esnek kur rejiminin işleyişinde ciddi sorunlar oluşturmaktadır ve uzun dönemde denge hedef düzeyini (overshooting) aşması olasılığına sebebiyet vermektedir (Seyidoğlu, 2003: 478-479).

3. TÜRKİYE'DE UYGULANAN DÖVİZ KURU POLİTİKALARINA GENEL BAKIŞ VE İHRACATIN SEKTÖREL GELİŞİMİ

Günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan pek çok ülke birbirleriyle mal ve hizmet alışverişinde bulunmaktadır. Teknolojik gelişmelerin hızlanması ve küreselleşmesinde etkisiyle ülkeler daha açık hale gelmektedir. Ülkeler arasında gerçekleşen mal ve hizmet alışverişi uluslararası yatırımlarda döviz kurlarının ve ülkelerin uyguladıkları döviz kuru politikalarının önemini artmasına sebep olmaktadır (Özçam, 2004: 1).

Bu bölümde Türkiye ekonomisinde geçmişten günümüze kadar uygulanmış olan döviz kuru politikaları ve Türkiye ihracatının sektörel gelişimi incelenecektir.

3.1. Türkiye'de Uygulanan Döviz Kuru Politikaları

Döviz kuru politikası, bir ülkede hükümetin uluslararası ödemelerini belirli bir düzen çerçevesinde gerçekleştirebilmek amacı güdülerek dış ödemeler dengesini etkileyebilmek adına döviz kuruyla alakalı almış oldukları tüm önlemlerdir. Uygulamada kur politikaları pek çok değişkenle ilişkisi olmasının yanı sıra, esasen ülkenin içerisinde bulunmakta olduğu ekonomik koşullarınca veya ülke ekonomisinin genel yapısı tarafından oluşmaktadır. Ülkelerin uygulamakta oldukları politikaların şekli ve amaçları farklılık gösterebilmektedir. Bu sebepten ötürü ülkelerin gelişmişlik seviyeleri, uygulayacakları politikaları ve döviz kuru kıstaslarını tayin eden güçlü bir faktördür. Gelişmiş ülkelerde amaç, piyasa koşulları tarafından belirlenmekte olan kurun orta vadede ne miktarda dengeli olup olmayacağına ortaya çıkarılmasına yardımcı olmasıdır; gelişmekte olan ülkelerde amaç, orta vadede devam ettirilebilir ve düzeyi korunabilecek gerçekçi ve dengeli bir kur oluşturabilmektir (Ata ve Arslan, 2009: 52).

Türkiye'nin tarihsel gelişimine bakacak olursak, cumhuriyet kurulmadan önce Osmanlı Devleti Döneminde, paranın altın ve gümüşe bağlı olduğu yıllarda hem paranın yurtiçindeki değeri hem de yabancı paralar karşısındaki değeri dengeli ve kalıcı bir şekil seyretmektedir. Fakat Osmanlı Devletinin gerilemeye ve duraklamaya başlamasıyla finansman açıklarının karşılanması için 18. yy. sonu ile 19. yy. başında sürekli para basılması, iç ve dış borçlanma yoluna gidilmesi, bunun yanı sıra dış ticaret dengesinde bozulmaların meydana gelmesi, enflasyon ve devalüasyonu ciddi boyutta artırmasıyla bazı yıllarda da %100'ün üzerinde gerçekleşmesine sebebiyet vermiştir.

1923-1929 yılları arasında serbest döviz kuru politikası özelliklerini yansıtan altın, döviz ve menkul kıymetler borsasının etkin olduğu bir dönem olduğu görülmektedir.

Cumhuriyetin ilanıyla referans para olarak İngiliz Sterlini kullanılmış ve TL, Sterline bağlı olarak dalgalanmaya bırakılmıştır. 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran ile TL, Sterlinin karşısında hızla değer kaybetmeye başladığı ve Büyük Buhran sonrasında Türkiye’de liberal ekonomi anlayışının zamanla terkedildiği görülmektedir. 1930 yılında döviz piyasalarını doğruca denetlemek için Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanun yürürlüğe koyulmuş, ancak ülkede para politikalarını yürütebilecek bir Merkez Bankasının olmaması sebebiyle tedbirler etkili olmamıştır. 11 Haziran 1930 tarihinde TCMB kurulmuştur. 1933 yılında ise Ödünç Para Verme İşleri Kanununun yürürlüğe koyulmasıyla serbest faiz uygulaması kaldırılmış ve TL’nin konvertibilitesi sona ermiştir. Bu dönem sonrasında Türkiye sabit döviz kuru politikası uygulamaya başladığı ve aralıklı olarak kurların devalüe edildiği görülmektedir (Arat, 2003: 36-37).

Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra kur gelişmelerine baktığımızda, uygulamada dünya düzenine paralel olmasının yanı sıra, bazen enflasyon, dış ticaret ve ödemeler dengesinin durumuna bağlı olarak büyük çapta devalüasyonlar yapıldığı görülmektedir. 1923-1945 yılları arasında 1 ABD Doları= 1.55 lira civarıyken, IMF ve Dünya Bankasıyla da üye olunmuşken, savaştan sonraki koşullara ayak uydurmak ve dış alım artışını kısıtlamak ve dış satımı artırabilmek için 1 Dolar= 1.3 liradan 1 Dolar= 2.81 liraya yükseltilerek %116 oranında devalüasyon gerçekleştirilmiştir. Kur 1959 yılına kadar sabit kalmış ancak yıllık %15’in üzerinde seyreden enflasyon oranları nedeniyle geçerliliğini kaybetmiş ve dış ticaret açığının sürekli olarak artmasına neden olmuştur. Bunların giderilmesi adına 1958 yılında bazı tedbirler alınmasıyla iç ve dış fiyatlar arasında oluşan farkın etkilerini azaltmak için dış alımlarda 1 Dolar için 6.22 lira vergi uygulanmıştır. 1960’ların sonuna gelindiğinde iç talebin artmasının ticaret dengesinde negatif etki yaratması ve dış borç ödemeleri için kısıtlı imkan olmasıyla birlikte ekonomide baskılar artmış ve 1970 yılında istikrar tedbirleri uygulanarak 1 Dolar 15 liraya çıkarılarak %67’lik devalüasyon gerçekleşmiştir (Özçam, 2004: 6-9).

1958 ve 1970 yıllarında Türk lirasında önemli derecede devalüasyon yapan Türkiye, 1973’den sonra uluslararası para sisteminde para dalgalanmalarının yaygınlaşmasıyla daha etkin bir kur politikası takip etmek durumunda kalmıştır. Bu sebeple 20 Haziran 1973 yılında devalüasyon ve kur ayarlamaları yetkisi Merkez Bankasının da fikrini almak koşuluyla Maliye Bakanlığına verilmiştir. 1974 ve 1979 yılları arasında Türk lirası birçok kez devalüasyon ve kur ayarlamalarına tabi tutulmuştur (Çarıkçı, 1983: 101).

Sabit kur politikası, dış ve iç şoklara karşı kırılğan bir yapıya sahiptir. Türkiye’de de savaşlar ve krizler gibi dış şoklar veya iç şoklar nedeniyle krizler yaşanmış ve

krizlerden çıkabilmek için sabit kur politikalarına ara vermek kaydıyla devalüasyonlar yapılmıştır. Fakat devalüasyonların kalıcı sonuçlarının olmamasıyla birlikte, dışa kapalı ekonomi politikaları sebebiyle devalüasyonun dış ticaretteki olumlu etkilerinden yararlanılamamıştır. Bu dönem içerisinde uygulanmakta olan sabit kur politikalarının meydana getirmiş olduğu faktör fiyatlarında sapmalar, devamlı olarak mali krizlerle sonuçlanmıştır (Müslümov, Hasanov ve Özyıldırım, 2002: 124-125).

3.1.1. 1980-2000 Yılları Arasında Uygulanan Kur Politikaları

Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye, 1980 yılına kadar ithal ikameci, dışa kapalı bir ekonomi politikası izlemekteyken, 1980 yılından sonra ihracata dayalı ve dışa açık bir ekonomi politikası benimsemiştir. Bu politika bağlamında farklı dönemlerde çeşitli döviz kuru politikaları uygulamıştır (Özçam, 2004: 9-10).

24 Ocak 1980'de uygulanmaya başlayan istikrar programıyla Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisiyle bütünleşeceği ve dışa açık bir dış ticaret politikasına geçilmiştir (Seyidoğlu, 2003: 558). Bu serbestleşme sürecinde döviz kuru sistemi olarak gözetimli esnek kur sistemi uygulamaya koyulmuştur. İstikrar programı ile dış ticaret politikasında serbestleşme başlamış, ithalat sınırlandırmaları kaldırılmış ve ihracat teşvik edilmeye başlanmıştır. Bu çerçevede, 1980-1988 arasında uygulanmakta olan kur politikaları ihracatın artmasına yönelik uygulanmaktadır (Hephaktan, Çınar ve Dündar, 2011: 64).

24 Ocak Kararlarının alınmasıyla Türk Lirasının değeri 1 Dolar= 47.10 liradan 70 liraya yükseltilerek %48.6 oranında devalüasyon yapılmıştır. 24 Ocak 1980 yılından günlük kur politikalarının uygulamaya koyulduğu 1 Mayıs 1981 yılına kadar %5'i geçmeyen devalüasyonlar devam etmiştir. Bu dönem içerisinde dolar-TL kuru 12 defa değiştirilmiştir. Kur ayarlamaları yetkisi 1 Mayıs 1981 itibariyle Maliye Bakanlığında alınarak Merkez Bankasına devredilmiştir. Böylelikle Türkiye'de sadece hafta içleri ilan edilen günlük kur ayarlamalarına geçilmiştir (Çarıkçı, 1983: 102).

Günlük kur politikasının uygulandığı 1981 ve 1984 yıllarında TL değerinin yapay biçimde yüksek tutulmasından vazgeçilmiş ve devamlı olarak gerçek değerinde tanımlama anlamına gelen gerçekçi esnek kur politikası uygulamaya başlamıştır (Ciğerlioğlu, 2007: 35).

Merkez bankasının 29 Aralık 1983'de günlük kur uygulamalarını sonlandırmasıyla birlikte yalnızca TL'nin ABD doları cinsinden resmi kuru belirleyerek ilan etmeye başlamıştır. Merkez bankası tarafından günlük belirlenmekte olan esas kurun etrafındaki dalga marjının fiyatlarının yükselmesi de göz önünde bulundurularak aylık devalüasyon

oranında olması ilke olarak benimsenmiştir (Taban, 2004: 136). 28 sayılı karar ile Türkiye’de yerleşiklerin belli başlı bazı şartları sağladığı takdirde yurtiçinde ve yurtdışında aynı anda nakdi döviz kredisi sağlanması serbestleşmiştir. 1 Şubat 1984 tarihinde bankaların kesin olarak almış oldukları dövizlerin %20’sini Merkez Bankasına devretme zorunluluğu da kaldırılmıştır. 1984’ten sonra 30 sayılı karar ile temel anlayış aynı kalmıştır ancak uygulamadaki aksaklıkların giderilmesi için liberal değişikliklere gidilmiştir. 30 sayılı kararla birlikte Merkez Bankasının belirlemiş olduğu esas kurun dövizler için %6, efektifler için %8 alt ve üst sınırını geçmemek kaydıyla bankalar tarafında belirlenmesi kabul edilmiştir (Parasız, 2004: 344-345). Böylelikle döviz kuru rekabetinin oluşması ve kurun belirlenmesinde etkinliğin sağlanması amaçlanmış, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı kambiyo rejimini düzenlemede yetkili kılınmıştır. Temmuz 1985 tarihinde esnek kur uygulamalarına son verilerek, kurun belirlenme yetkisi bankalara verilmesine karşın resmi kurdan pek fazla uzaklaşmamıştır. Fakat bankacılık sisteminde önemli derecede aksaklıkların ortaya çıkmasıyla bu uygulama son bulmuştur (Ay, 2000: 59-61). 1986 yılında Merkez Bankası, bankalara kendi kurlarını belirlemeleri için vermiş olduğu serbestliği daraltmış ve resmi kurun %1 alt ve üst sınırı içerisinde kalması belirlenmiştir. Ancak, bu uygulamada Ekim 1986 tarihinde bırakılarak, bankaların satış kurunun Merkez Bankasının satış kurunu geçmeyecek ve alış kurunun belirlenmesinin de serbest bırakılması kararına varılmıştır (Parasız, 2003: 343-346).

1987 yılının sonlarında enflasyondan ve Türk Lirasından kaçışların arttığı görülmektedir. TL’nin değerinin düşmesinin vaktinde döviz fiyatlarına yansıtılmamış olması döviz talebinin artmasına ve ülkeye girecek olan dövizlerin gecikmesi durumuna yol açmıştır. Faiz ödemeleri ve dış borcun ciddi boyutlara gelmiş olduğu bu dönem içerisinde spekülasyonların meydana gelmesi, döviz darboğazının artışına sebep olması beraberinde yeni politikaların geliştirilmesini gerekli kılmıştır (Korun, 2019: 34).

1988’de mali piyasalarda yapılan bir değişimle döviz kurunun piyasa koşulları gereğince belirlendiği bir sisteme geçilmiştir ve Merkez Bankası gözetiminde Döviz ve Efektif Piyasaları kurulmuştur (Arat, 2003: 40).

11 Ağustos 1989 tarihinde daha serbest bir kambiyo rejimi ve TL’nin daha konvertibl olması amacıyla Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanunu’nun 32 sayılı kararı yürürlüğe girmiştir. 32 sayılı karar ile 30 sayılı kararın kambiyo rejimi ve yabancı yatırımların önemli ölçekte serbestleşmesi durumu sürecini tamamlamıştır. Böylelikle döviz, alım-satım, bulundurma ve kullanma sınırlamaları kaldırılmıştır (Özçam, 2004: 10).

Tam konvertibiliteye geçilen 3 Mart 1990 itibariyle bankalar, özel finans kurumları ve yetkili kuruluşlar ticari ve ticari olmayan işlemleri yapmak için uygulayacakları gişe alış-satış kurlarını Merkez Bankası kurlarına bağlı olmadan serbest bir şekilde belirleyebilme hakkı kazanmışlardır (Altinkemer, 1990: 3). 1988 ile 1993 arası dönemde döviz kurunun arz ve talep dengesine göre belirlendiği, ayrıca Merkez Bankasının enflasyon oranını gözetim altında tutarak bazı zamanlarda piyasaya müdahalelerde bulunduğu görülmektedir. Bu dönemde uygulanmakta olan kur politikaları da gözetimli ya da kontrollü kur politikaları şeklinde adlandırılmaktadır (Taban, 2004: 136-137).

1993 yılında reel anlamda değerlenen lira dış ticaret ve cari işlemler açığını artırmış olması, bunun karşılığında faiz oranlarının baskılanmaya çalışılması döviz yönelimine neden olmuştur (Özçam, 2004: 10). Böylelikle 1994 yılı Türkiye ekonomisi, dengesizliklerin arttığı ve krize dönüştüğü bir yıl olarak başlamıştır. Bu yıl içerisinde oluşan iç ve dış dengesizlikler nedeniyle piyasada aşırı döviz talebi oluşmuştur. Merkez Bankası piyasaya döviz satışı yapmasına rağmen kurlar üzerindeki baskı azalmamış ve 24 Ocak'ta dolar karşısında TL %14 oranında devalüe edilmiştir (Parasız, 1995: 173). Liranın değeri düşürülmüş ancak günlük değer kaybı sonraki aylarda devamlılığını sürdürmüştür. Tüm bunların sonucunda Nisan 1994 yılında ciddi anlamda finansal bir kriz yaşanmıştır ve hükümet 5 Nisan 1994 tarihinde bazı tedbirler açıklamıştır. Bu tedbirler kapsamında hazine tarafından Merkez Bankasının kaynak kullanımı kısıtlanmış ancak birkaç gün içerisinde Türk Lirası %70 oranı üzerinde bir değer kaybı yaşamıştır. Bu yılda liranın reel anlamda önemli bir boyutta değerinin düşmesi sebebiyle dış ticaret ve cari işlemler dengesinin iyileşmeye başlamasına rağmen bir sonraki dönem değer kaybının azalmış olmasıyla bu olumlu etki giderek azalmaya başlamıştır (Özçam, 2004: 10-11).

1995'in başlarında IMF ile yapılmış olan Stand-by Anlaşması çerçevesi içerisinde 1.5 Alman markı ve 1 ABD doları olarak kur sepeti tanımlanmış ve kur sepetinin aylık değeri öngörülen aylık enflasyon oranı kadar artırılması hedeflenmiştir. Bu yılda hedeflenmiş olan kur sepetindeki artış %38.4 oranında saptanmış ve Eylül ayından itibaren kur sepeti hedefi gerçekleştirilmiştir. Ancak, 1995 yılının son üç aylık döneminde yaşanan siyasi belirsizlikler ve gerçekleşen enflasyon oranının öngörüleni aşmasıyla Merkez Bankası, kur politikasını tekrardan şekillendirmiştir. Bu sebeple, 1995 yılının son 3 aylık döneminde kur sepeti artışı hız kazanmış ve yılın sonlarına doğru Türk Lirası kur sepeti karşısında %60.1 oranında değer kaybetmiştir (TCMB, 1996: 57).

1997 yılında Merkez Bankası, finansal piyasalarda istikrarı sağlama ve sürdürebilmek adına, reel kur endeksi dalgalanmalarını en aza indirme amacıyla ve aynı

zamanda enflasyon oranına karşı paralel artış gösteren bir kur politikası izlemektedir. 1998 yılında ise kurlar ile enflasyon arasında paralelliğin sağlanması hedefinin gerçekleştirilmesi 1997 yılına göre çok daha başarılı olmuştur (TCMB, 1998: 85-86).

1999 yılında hedeflenen enflasyon esas alınarak uygulanacak kur politikası belirlenmiştir ve 1 ABD Doları ile 0.77 Euro'dan oluşan sepette meydana gelecek değer kaybının, enflasyon hedeflemesiyle tutarlı şekilde gerçekleştirilmesine çalışılmıştır. Ancak, belirsizliğin Merkez Bankası için yaz ayları sonrasında azalmış olmasıyla, kur politikası hedeflenenden çok gerçekleşen enflasyon dikkate alınarak yürütülmüştür (TCMB, 1999: 97). Özetleyecek olursak 1995-1999 yılları arasında kurların piyasa tarafından belirlenmesinin yanı sıra politika uygulayıcılarının fazlaca müdahaleleriyle seyretmektedir. IMF tarafından, Türkiye'nin 1995-1999 döneminde uygulamış oldukları kur sistemi "yönetilen dalgalanma" olarak adlandırılmaktadır (Taban, 2004: 137).

3.1.2. 2000-2010 Yılları Arasında Uygulanan Kur Politikaları

1999 yılında Türkiye IMF ile 3 yıllık "Stand-by" anlaşması yapmış ve 2000 yılı başında uygulamaya konulmuştur. Bu anlaşma dahilinde yüksek ve sürece gelen enflasyonu düşürebilmek için kurların önceden açıklanacağı belirtilmiştir. 1995 yılından 2000 yılına değin döviz kuru politikaları tahmin edilen enflasyon oranına göre tespit edilmiştir. Ancak, 2000 yılı itibarıyla kur artışı oranı hedeflenen enflasyon oranına göre tespit edilerek uygulanmasına başlanmıştır (Arat, 2003: 43-44). Bu anlaşma çerçevesinde Merkez Bankası'nın uygulayacağı kur politikası, kur sepetinin 1 yıl süreyle günlük açıklanması ve kur sepetinin 1 ABD\$ + 0.77€ olarak devam ettirilmesi şeklinde belirlenmiştir (Doğan, 2015: 297-298). 2000'de uygulanmakta olan kur politikası iki dönem olarak planlanmıştır. İlk olarak artış oranının önceden ilan edildiği 18 ayı kapsayan dönemde uygulanması, ikinci 18 aylık dönemde ise bant uygulamasına geçilmesi planlanmıştır. Bant sisteminde kur bandının aşamalı bir şekilde genişlemesinin öngörülmesinin yanı sıra Merkez Bankası kurun bant içindeki hareketlerine müdahale etmeyeceği belirtilmektedir. İkinci dönemde uygulamaya başlanacak bant sistemi uygulanan sabit kur sisteminden çıkış stratejisi olduğu belirtilmektedir. 2000 yılında gereken yapısal politika değişimlerinin uygulanamaması ve finans kesiminde yaşanan olumsuzluklar, sistemi başarısızlığa sürüklemiştir (Taban, 2004: 137-138).

Kasım 2000 ile Şubat 2001 tarihlerinde gerçekleşen şoklar sabit döviz kuruna dayalı istikrar programının çökmesine neden olmuştur. 2001 yılının Şubat ayında Türkiye tarihinde en büyük kriz yaşanmıştır (Doğru ve Savrul, 2012: 10). Krizin ilk günlerinde TL, ABD doları karşısında %40 oranından fazla değer kaybetmiş ve değer kaybı sonraki

günlerde devam etmiştir. 2001 yılında açıklanmış olan Yeni Ekonomik Programa göre dalgalı kur rejiminin sürdürüleceği ve Merkez Bankasının aşırı dalgalanmalar yaşanmadığı sürece müdahale etmeyeceği belirtilmiştir (Özçam, 2004: 12-13). Dalgalı kur rejimine geçildiği 2001 yılının ilk aylarında döviz kuru hızla yükselerek önemli derecede dalgalanmalar göstermiş ve TCMB dalgalı kur politikasına geçişin ertesinde bankalara döviz depo imkanı tanımıştır (TCMB, 2001: 106-110). 2001 yılının Mayıs ayının sonuna kadar bu işleme devam edilmiştir. Bu sayede bankaların kısa vadeli döviz yükümlülüğü, döviz talebinde bulunmadan karşılanmıştır. Merkez bankası, doğrudan döviz satışı yaparak aşırı kur dalgalanmalarını engellemeye çalışmıştır. 2001 yılının Mart ayına gelindiğinde ise Merkez Bankası doğrudan döviz ve efektif satışı işlemlerini bırakmış ve döviz satım ihaleleri yapmaya başlamıştır. Mayıs 2002'de son bulan bu ihalelerle döviz kurundaki aşırı dalgalanmaların giderilmesi amaçlanırken; 2002 yılının Haziran ayından başlayarak Kasım ayı sonuna kadar süren ikinci döviz satım ihalelerinde ise piyasalarda TL likidite fazlalığını ortadan kaldırmak amaçlanmıştır. Döviz rezervini artırmak amacıyla yapılan ve 2002 yılında durdurulan döviz alım ihalelerine Mayıs 2003'te yeniden başlanmıştır. Döviz arzının azalmasıyla ise bu işleme Ekim 2003'te tekrar ara verilmiştir. Ekonominin iyiye gitmesi nedeniyle döviz arzında artış beklentisi nedeniyle Ocak 2004'te döviz alım ihalelerine tekrar başlansa da döviz alım ihalelerine olan talebin azalması sebebiyle Nisan 2004'ten Mayıs 2004'e kadar ara verileceği duyurulmuştur. Ancak gerekli koşulların sağlanmamasından ötürü alım ihalelerine belirtilen tarihe geldiğinde başlanılamamıştır (Ersöz, 2006: 88-94).

Türkiye ve diğer gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde karşılaşılabilecek iç veya dış şoklar beraberinde çeşitli olumsuzluklar getirmektedir. Bu olumsuzlukların giderilmesinde ve ülke ekonomisine duyulacak güvenin artmasında Merkez Bankalarının güçlü döviz rezervinin bulunması önem arz etmektedir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası da bu sebeple döviz rezervini artırmak için farklı dönemlerde pek çok döviz alım ihaleleri gerçekleştirmiştir. 2005 yılı itibariyle yıllık ihale programları açıklanmaya başlanmış ve 2008 yılında yaşanan küresel kriz gibi durumlar yaşanmadığı müddetçe programda bir değişim olmamıştır. Açılan döviz ihalelerinde öncesinde duyurulmuş miktarda alım ve satım işlemleri gerçekleşmiştir. Ancak piyasa koşullarına bağlı olarak Merkez Bankası doğrudan müdahalelerde bulunmuştur. Dalgalı kur rejimine geçilmişti itibariyle 2002 ve 2009 yılları arasında Türkiye ekonomisinde döviz kurunda dört kere yüksek oranlı dalgalanma gerçekleşmiştir. Bu dalgalanmalara Merkez Bankası müdahale etmiş olmasına rağmen dalgalanmaların yüksek oranlı seyretmeye devam ettiği görülmüştür (Yakupoglu, 2010: 47-50).

3.1.3. 2010'dan Günümüze Uygulanan Kur Politikaları

2010-2016 yılları arasında dalgalı döviz kuru rejimi uygulanmaya devam edilmiştir. 2011 yılına kadar döviz rezervlerinin artırmak, sermaye akımlarını etkin kullanmak ve bu akımların değişkenliğine karşı daha esnek olabilmek adına döviz alım ihalelerine devam edilmiştir. Ağustos 2011 itibariyle ise gerek görülmesi durumunda döviz satım ihalelerinin düzenlenmesine karar verilmiştir. Belirtilen tarihten itibaren Türkiye'de Merkez Bankası tarafından 2017 yılına kadar farklı dönemlerde pek çok döviz satım ihalelerinin gerçekleştirildiği görülmektedir.

2017 yılında ise doğrudan döviz alım veya satım işlemlerinin yapılmadığı, 18 Ocak tarihinde TL depoları karşılığı döviz depo ihalelerinin başladığı görülmüştür.

2018 yılında ise finansal piyasalarda aşırı dalgalanmalar ve sağlıksız fiyatların oluşmasıyla finans sektörünün likidite ihtiyacını dikkate alan Merkez Bankası, piyasaların etkinliğini sağlamak için TL ve döviz likiditesi yönetimini etkinliğini sağlayacak önlemler alınmıştır. 2018 yılı ihale yöntemi ya da doğrudan döviz alım veya satımı yapılmamıştır. 2017 yılında başlayan Türk Lirası Depoları Karşılığı Döviz Depo İhalelerine devam edilmiş ve ihale miktarı 1.5 milyar ABD dolarından kademeli şekilde 500 milyon ABD dolarına düşürülmüştür. ABD doları için teminat döviz depo alımı faiz oranı %1.5'den %2'ye, 24 Aralık 2018'de de %2.25'e yükseltilmiştir. 20 Kasım 2017'de başlayan Türk Lirası Uzlaşmalı Döviz Satım İhalelerine devam edilmiş ve bu ihalelere ek olarak 31 Ağustos 2018 tarihinde döviz piyasaları işleyişinin etkinliğine artırmak için BİST nezdinde faaliyet gösteren Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasasında Türk Lirası Uzlaşmalı Vadeli Döviz İşlemleri de yapılmaya başlamıştır (TCMB, 2018: 24).

2019 yılı dalgalı döviz kuru rejimi uygulanmaya devam edilmiştir. Yıl içerisinde ihale ya da doğrudan döviz alım veyahut satım işlemleri gerçekleştirilmemiştir. Ocak Şubat ve Mart aylarında Türk Lirası Depoları Karşılığı Döviz Depoları İhaleleri sürdürülmüş ancak, Mart ayında yurtdışı piyasalarındaki gelişmeler sonucunda bankaların TCMB'den talepte bulunduğu TL fonlama miktarının artışıyla Türk Lirası Depoları Karşılığı Döviz Depoları İhalelerine ihtiyaç olmadığına karar verilerek ihalelere ara verilmiştir. Mayıs ayıyla beraber BİST Swap Piyasasında para politikası faiz oranlarına uyumlu ABD doları ve Euro cinsinden bir haftadan uzun vadede işlem yapılmaya başlamıştır ve 31 Aralık 2019'da BİST Swap Piyasasındaki TCMB taraflı swap işlemi tutarı 8.8 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir. 31 Ağustos 2018'de Merkez Bankasının BİST nezdindeki Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasasında başlamış olduğu TL uzlaşmalı vadeli döviz işlemleri piyasa koşullarına bağlı olarak 2019'da da devam edilmiştir. Ayrıca bankaların likidite yönetimi etkinliğinin artması ve altın cinsi tasarrufların finansal sisteme dahil

edilebilmesi için Mayıs ayında alım yönlü Türk Lirası Karşılığı Altın Swap piyasası; Ekim ayında ise alım ve satım yönlü Döviz Karşılığı Altın Swap Piyasası açılmıştır (TCMB, 2019: 24).

2020 yılında Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının döviz kuru politikası olarak benimsediği dalgalı döviz kuru rejiminin uygulanmaya devam edilmektedir. TCMB, salgına bağlı gelişmelerin Türkiye ekonomisi üzerindeki olumsuz etkileri azaltmak amacıyla piyasa likiditesinin arttırılmasına yönelik adımlar atmıştır. 17 Mart 2020 tarihinde bankaların Türk Lirası ve yabancı para likidite yönetimine katkı sağlamak için altın karşılığı swap ihalelerine başlanmıştır. 31 Aralık 2020 itibari ile Türk Lirası Karşılığı Altın Swap Piyasası'ndaki stok tutarı net 28.1 ton, Döviz Karşılığı Altın Swap Piyasası'ndaki stok tutarı ise alım yönünde net 31.5 ton seviyesinde gerçekleşmiştir. Satım yönlü Döviz karşılığı Altın Swap Piyasası işlemleri kaynaklı stok ise bulunmamaktadır. 2020 yılında TCMB bünyesinde geleneksel ihale ve kotasyon yöntemleri ile gerçekleştirilen döviz karşılığı TL swap piyasası işlemlerine devam edilmiştir. 31 Aralık 2020 itibariyle kotasyon yöntemiyle gerçekleştirilen döviz karşılığı Türk Lirası Swap Piyasası'ndaki stok miktarı 1.3 milyar ABD doları; geleneksel ihale yöntemiyle gerçekleştirilen swap işlemleri kaynaklı stok miktarı ise 27 milyar ABD doları seviyesinde gerçekleşmiştir. 2020 yılında BİST Swap Piyasası'nda ABD doları ve Euro cinsinden işlem yapılmaya devam edilmiştir ve 31 Aralık 2020 itibariyle BİST Swap Piyasası'ndaki TCMB taraflı swap işlemi tutarı 7.6 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir (TCMB, 2020: 30).

2021 yılında TCMB bünyesinde döviz karşılığında gerçekleştirilen swap işlemleri çerçevesinde, geleneksel yöntemle döviz karşılığı TL swap ihaleleri, BİST swap piyasası işlemleri ve döviz karşılığı TL swap piyasası işlemlerine devam edilmiştir. 24 Aralık 2021 itibariyle, geleneksel ihale yöntemi ile gerçekleştirilen döviz karşılığı TL swap işlemleri kaynaklı stok miktarı 28.5 milyar ABD doları, kotasyon yöntemi ile gerçekleştirilen swap işlemleri kaynaklı stok miktarı ise 7.9 milyar ABD doları seviyelerinde gerçekleşmiştir. BİST Swap Piyasası'nda TCMB taraflı swap işlemi tutarı ise 24 Aralık 2021 itibariyle 8.3 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Yine 24 Aralık 2021 tarihi itibariyle kotasyon yöntemi ile gerçekleştirilen Altın Karşılığı Türk Lirası Swap Piyasası işlem tutarı net 67.7 ton, Döviz Karşılığı Altın Swap Piyasası işlem tutarı 6.3 ton ve Türk Lirası Karşılığı altın swap ihale stok miktarı net 40.7 ton seviyelerinde gerçekleşmiştir (TCMB, 2022: 9-11).

3.2. İhracatı Teşvik Politikası Kapsam ve Amacı

Dış ekonomi politikası araçlarının en önemlilerinden biri ihracatı teşvik politikalarıdır. Ödemeler dengesi kalemi olan ihracat ve onun teşvik edilmesi, korumacı eğilimlerinin arttığı günümüz dünyasında gittikçe önemli hale gelmektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için ihracatın artırılması döviz elde etmenin en güvenilir yolu olması nedeniyle üzerine yoğunluk verilmesi gereken bir konudur. İhracata yönelik dış ticaret politikası, ihracat için üretime ağırlık veren ve üretilmiş ürün ihracatını kolaylaştırabilmek için teşvik önlemlerini içeren bir dış ticaret politikasıdır.

Günümüzde gelişmekte olan ülkelerde ekonomi politikalarının asıl amacı, kalkınmayı hızlandırarak sanayileşmeyi sağlayabilmektir. Bu sebeple tarife ve miktar kısıtlamaları yoluyla yeni kurulmuş genç sanayiler dış rekabete karşı korunarak gelişmelerinin sağlanmasının ardından “dışa dönük” politikalar izlemekte ve ihracata ağırlık vermektedir. Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma süreçlerinde karşılıklarına çıkabilecek döviz darboğazını genişletebilmek için ekonomi politikalarına yön vermek isterler. Bu şekilde isteği olan ülkelerin arzularını gerçekleştirebilmeleri için bazı önlemler almaları gerekmektedir. Alınacak bu önlemler ihracatı artırmaya yönelik ise bunlara ihracatı teşvik önlemleri denilmektedir. İhracatı teşvik önlemleri, maliyeti düşürerek ihracatı karlı kılan tüm önlemleri kapsamaktadır (Karluk, 2009: 391-395).

İhracatı teşvik politikaları şunlardır:

- Gümrük tarifeleri ve tarife dışı engeller,
- Prim sistemiyle ihracata sağlanan destekler,
- İhracatın finansal teşviklerle desteklenmesi,
- Devalüasyon (döviz kuru politikası).

3.2.1. Döviz Kuru Politikaları ve İhracat İlişkisi

İhracatın artması, milli gelirin artmasına neden olarak ekonomik büyümeyi olumlu şekilde etkilemekte aynı zamanda döviz artışı sağlayarak ekonomik kalkınmayı da desteklemektedir. Ülkelerin ekonomik kalkınma boyutuna gelebilmelerinin ana şartlarından biri de sermaye birikimidir. Kalkınma için gereken girdinin finansmanının sağlanabilmesi de ihracat hacminin boyutuna bağlıdır. Aynı zamanda ihracat artışı ülkelerin ölçek ekonomilerinden faydalanmalarına da olanak sağlamaktadır (Erdoğan, 2016: 2).

Döviz kurunun ihracata etkisi önemli bir konudur. Bunun nedeni döviz kurunda meydana gelen dalgalanmalar, ülkenin dış ticaret hacminde daralmalara yol açmaktadır. Bretton Woods Sisteminin çökmesinden sonra döviz kurlarındaki değişkenliğin dış

ticarete etkisi iktisatçıların dikkatini çekmiştir. Fakat bu etkinin olumlu veya olumsuz olduğuna dair net bir görüş birliği sağlanamamaktadır (Gül ve Ekinci, 2006:165-167).

Bir ülkede dış ticaretin kalemi olan ihracatı etkileyen en önemli unsur, yurtdışı mallarının yurtiçi malları cinsinden görelî fiyatını gösteren reel döviz kurudur. Reel döviz kurundaki dalgalanmalar, ülkelerin ihracat performansında belirleyici bir faktör olmanın yanı sıra dış ticaret dengesini olumlu veya olumsuz etkilemektedir.

Türkiye ile diğer gelişmekte olan ülkeler için reel döviz kurundaki değişmelerin makroekonomik dengeler üzerinde önemli etkileri olabilmekte ve ulusal paranın değer kazanması veya kaybetmesi durumunda bu ülkelerin rekabet gücü etkilenebilmektedir (Yılmaz ve Kaya, 2007: 70).

Reel döviz kurunun düşmesi durumunda yurtdışı mal ve hizmetlerin yurtiçi mal ve hizmetlere karşı ucuzlamasına neden olacak ve ithalatı artıracaktır. Ancak, bu durum yabancılar için yerli malların daha pahalı olmasına sebep olduğundan ihracat azalmakta ve dolayısıyla ihracat geliri de azalmaktadır. Tam tersi reel döviz kurunun yükselmesi durumunda ise yabancı mal ve hizmetler yerli mal ve hizmetlere karşı pahalılaşılarak ihracatın artmasına neden olmaktadır (Tapşın ve Karabulut, 2013: 191).

3.3. Türkiye'nin İhracat Yapısı ve Gelişimi

19. yüzyılın başı itibariyle siyasi, askeri ve mali açıdan güçsüzleşen Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinin serbest ticaret yönündeki baskılarına dayanamamış ve onlarla çeşitli ticaret anlaşmaları imzalamıştır. Bu anlaşmalar ile Osmanlı Devleti'nin ithalat ve ihracata yönelik gümrük vergilerini düşük tutmalarına ve bağımsız dış ticaret politikaları uygulayabilme olanağından mahrum kalmasına sebep olmuştur. Cumhuriyet Dönemi'nde ise dış ticaret hacmi genel bir büyüme göstermiştir (Bedük ve İnce, 2005: 170).

1980 sonrasında ise Türkiye'nin dış ticaretinde önemli değişimler meydana gelmiştir. Türkiye'de dış ödeme ve enflasyon problemlerinin aşılabilmesi için 24 Ocak 1980 tarihinde yeni bir istikrar programı uygulanmaya başlamıştır. 24 Ocak Kararları olarak bilinen bu istikrar programıyla ithal ikameci sanayileşme stratejisi terk edilmiş ve ihracata dayalı dışa açık bir ekonomi politikası benimsenmiştir. İhracata dayalı sanayileşme stratejisi ile ülkenin ekonomisi içerisinde bulunmakta olan atıl kapasite ihracata yöneltilmiş ve Türkiye'de dış ticaret hacmi özellikle de ihracat önemli artış göstermiştir (Erdoğan, 2006: 65).

Türkiye ihracatının miktar gelişimine bakacak olursak 1980'de 2,9 milyar dolar olan ihracat hacmi 2000'li yıllara kadar 21 kat artmış ve 70 milyar dolara yaklaşmıştır.

Bu artış dışı dönük sanayileşme stratejisinin olumlu bir sonucudur. Sübvansiyonların önemsenmesi, özel sektör yatırımlarında ihtiyaç duyulan alt yapının gerçekleştirilmesi, küreselleşme sürecinde gümrük vergileri ile kotaların hafifletilmesi vb. sebepler, ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin ihracatı artırmasında etkili olmuştur (Eren, 1999: 109).

Tablo 2. Türkiye'nin 2000-2020 yılları arasındaki ihracatının gelişimi (TÜİK).

Yıllar	İhracat değeri (bin ABD doları)	İhracat değişim oranı (%)
2000	27 774 906	4.5
2001	31 334 216	12.8
2002	36 059 089	15.1
2003	47 252 836	31.0
2004	63 167 153	33.7
2005	73 476 408	16.3
2006	85 534 676	16.4
2007	107 271 750	25.4
2008	132 027 196	23.1
2009	102 142 613	-22.6
2010	113 883 219	11.5
2011	134 906 869	18.5
2012	152 461 737	13.0
2013	151 802 637	-0.4
2014	157 610 158	38
2015	143 838 871	-8.7
2016	142 529 584	-0.9
2017	156 992 940	10.1
2018	167 920 613	7.0
2019	171 464 944	2.2
2020	160 689 022	-6.3

Tablo 2'ye bakıldığında 2000-2008 döneminde ihracatın artarak 2008 yılında 132.0 milyar dolara kadar ulaştığı görülmektedir. 2009 yılına gelindiğinde ise küresel daralmanın da etkisiyle ihracat bir önceki yıla göre %22.6 oranında azalmış ve 102.1 milyar dolara gerilemiştir.

2009 yılından 2012 yılına kadar ihracat tekrar artış göstermiş ancak 2013 yılında bir önceki yıla göre ihracat %0.4 oranında azalış ile 151.8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

İhracatın 2014 yılındaki artışının ardından 2015 yılında önemli ölçüde gerilemiş ve 2014 yılında 157.6 milyar dolar olan ihracat 2015 yılında %8.7 oranında gerileyerek 143.8 milyar dolar olmuştur. 2015 yılı Türkiye ekonomisinde küresel mal ticaretinde keskin düşüşlerin yaşandığı bir yıl olmuş ve ihracatta benzer şekilde gerilemiştir (TİM, 2016: 36).

2016 yılında ihracat %0.9 oranında gerilemiş ve 142.5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bir önceki yıla göre 2015 yılında yaşanan önemli gerilemenin ardından 2016 yılında ihracat daha sınırlı bir gerileme sergilemiştir. Bu çerçevede Türkiye ihracatı küresel ticaretteki gelişmelere paralel bir gerileme göstermiştir (TİM, 2017: 36).

2017 yılında gelindiğinde ihracat bir önceki yıla göre %10.1 oranında artmış ve 156.9 milyar dolar olmuştur. Bu artışlar 2020 yılına kadar devam etmiştir ancak 2020 yılına gelindiğinde ihracat bir önceki yıla göre %6.3 oranında azalmış ve 2019 yılında 171.4 milyar dolarken 2020 yılında 160.6 milyar dolara kadar gerilemiştir.

İhracatın yapısı denildiğinde, içerdiği maddelere, maddelerin ait olduğu sektörlerle ve yapıldıkları ülkelere göre dağılımı kastedilmektedir. Bu sebeple ihracatın bu ayrımlara göre incelenmesi daha faydalıdır (Erdoğan, 2006: 69).

3.3.1. Türkiye İhracatının Madde Gruplarına Göre Dağılımı ve Gelişimi

Tablo 3'te Türkiye ihracatında yer alan başlıca madde gruplarının son beş yıldaki değerleri yer almaktadır.

Tablo 3. Türkiye'nin 2016-2020 yılları arasındaki ihracatında yer alan ilk on ürün (milyon dolar) (TÜİK).

Fasıllar	2016	2017	2018	2019	2020
Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisiklet, motosikletler vb.	19 802	23 940	26 758	26 173	21 440
Kazanlar, makineler, cihazlar, alet. ve parç.	12 339	13 825	15 827	16 448	15 686
Kıymetli-yarı kıymetli taşlar, mücevher eşyası, metahal paralar	12 176	10 879	7 172	7 327	6 577
Örme giyim eşyası ve aksesuarları	8 849	8 840	9 041	9 077	8 277
Demir ve çelik	6 180	8 230	11 546	9 926	8 869
Elektrikli makine ve cihazlar, aksam-parç.	7 827	8 089	8 722	8 724	8 309
Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	5 925	5 947	6 262	6 446	6 268
Demir veya çelikten eşya	4 964	5 598	6 533	6 483	6 176
Plastikler ve Mamuller	5 025	5 474	6 042	6 285	6 499
Mineral yakıtlar, mineral yağlar	3 211	4 327	4 411	7 325	3 612
Liste Toplamı	86 302	95 154	102 320	104 218	91 717
Genel İhracat	142 529	156 992	167 920	171 464	160 689
Genel İhracat İçindeki Payı (%)	60.6	60.6	60.9	60.8	57.1

Türkiye ihracatının maddelere göre yapısı incelendiğinde ilk sıralarda motorlu kara taşıtları, kazan makine ve cihazları, kıymetli taşlar ve kıymetli metaller, örme giyim eşyası ve aksesuarları, demir-çelik, elektrikli makine ve cihazlar ilk sıralarda yer aldığı görülmektedir. 2000 yılı sonrasında Türkiye'nin ihracat yapısı giyim ve hazır giyim eşyası ağırlıklı yapıdan çıkmış ve motorlu kara taşıtları, kazan makine ve cihazları, kıymetli taşlar ve metaller, demir-çelik ve elektrikli cihazların öncelikli olduğu bir yapı oluşmuştur. 2020 yılı ihracatımızda ilk on fasıl içerisindeki motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları ile bunların aksam ve parçaları ihracatı 21.440 milyon dolar ile ilk sırada yer almakta ve Türkiye'nin lokomotif sektörü olmaya devam etmektedir.

İhracatımızda yer alan ilk on ürünlerin toplamının genel ihracat içerisindeki payına bakacak olursak bu beş yıllık süre zarfında %60'larda seyretmiştir. Ancak 2019 ve 2020 yılına bakıldığında ilk on ürünün toplamının genel ihracat içindeki payı %57.1 oranına kadar gerilediği görülmektedir. Bu gerilemenin nedenlerinden biri de dünya genelinde yaşanan Covid-19 virüsünün uluslararası ticareti olumsuz etkilemesidir.

3.3.2. Türkiye İhracatının Sektörel Yapısı ve Gelişimi

Türkiye ihracatı içindeki sektörler tarım ve ormancılık, madencilik ve imalat sanayi olmak üzere üç ana gruba ayrılmaktadır. Tablo 4'te 2010-2020 yılları arasındaki tarım ve ormancılık, madencilik ve imalat sanayi sektörlerinin ihracat miktarı ve toplam ihracat içerisindeki oranları gösterilmektedir.

Tablo 4. Türkiye'nin 2010-2020 yılları arasındaki ihracatının başlıca sektörlere göre dağılımı ve gelişimi (milyon dolar) (TÜİK).

Yıllar	Tarım ve Ormancılık		Madencilik		İmalat Sanayi		Toplam İhracat
	Bin \$	Payı (%)	Bin \$	Payı (%)	Bin \$	Payı (%)	
2010	4 935	4.3	2 687	2.4	105 467	92.6	113 883
2011	5 166	3.8	2 805	2.0	125 962	93.3	134 907
2012	5 188	3.4	3 160	2.0	143 193	93.9	152 462
2013	5 653	3.7	3 879	2.5	141 358	93.1	151 803
2014	6 030	3.8	3 406	2.1	147 074	93.2	157 611
2015	5 757	4.0	2 799	1.9	134 390	93.4	143 839
2016	5 397	3.8	2 677	1.9	133 596	93.7	142 530
2017	5 288	3.4	3 509	2.2	147 138	93.7	156 993
2018	5 556	3.3	3 400	2.0	157 705	93.9	167 921
2019	5 516	3.2	3 195	1.9	161 552	94.2	171 465

Tablo 4. (Devamı)

Yıllar	Tarım ve Ormancılık		Madencilik		İmalat Sanayi		Toplam İhracat
	Bin \$	Payı (%)	Bin \$	Payı (%)	Bin \$	Payı (%)	
2020	5 879	3.7	2 943	1.8	150 637	93.7	160 689

Türkiye ihracatının sektörel yapısında 1980 yılına kadar tarım ürünleri önemli bir yere sahiptir. 1981 yılından sonra ise tarım ürünlerinin toplam ihracat içerisindeki payı azalırken, imalat sanayi sektörü giderek artış göstermektedir.

Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamasına göre Türkiye ihracatının sektörel yapısı değerlendirildiğinde ağırlıklı olarak imalat sanayi oluşturmaktadır. Toplam ihracat içerisinde sektörlerin paylarına bakacak olursak 2020 yılında, imalat sektörünün %93.7 ile en yüksek payı aldığı, onu %3.7 ile tarım ve ormancılık sektörünün, %1.8 ile de madencilik sektörünün izlediği görülmektedir.

3.3.3. Türkiye İhracatının Yapıldığı Ülkelere Göre Dağılımı ve Gelişimi

İhracatımızın son beş yılda ülkelere göre dağılımındaki gelişme Tablo 5'te verilmektedir.

Tablo 5. Türkiye'nin 2016-2020 yılları arasındaki en çok ihracat yaptığı 20 ülke (milyon dolar) (TÜİK).

Ülkeler	2016	2017	2018	2019	2020
Almanya	13 999	15 119	16 137	15 426	14 852
Birleşik Krallık	11 686	9 603	11 107	10 866	10 889
Irak	7 637	9 055	8 346	8 998	8 078
İtalya	7 581	8 473	9 560	9 299	7 636
ABD	6 623	8 654	8 305	8 057	9 238
İspanya	4 988	6 302	7 708	7 661	6 356
Fransa	6 022	6 584	7 287	7 638	6 858
Hollanda	3 589	3 864	4 761	5 444	4 931
İsrail	2 956	3 407	3 894	4 356	4 554
Rusya Federasyonu	1 733	2 734	3 400	3 853	4 164
Romanya	2 671	3 139	3 867	3 857	3 681
BAE	2 671	3 139	3 867	3 857	3 681
Mısır	5 407	9 184	3 137	3 518	2 717
Polonya	2 733	2 361	3 054	3 317	2 950
Belçika	2 651	3 071	3 346	3 308	3 338
Suudi Arabistan	2 548	3 151	3 951	3 247	3 478
İran	3 172	2 735	2 636	3 185	2 392
Çin	2 328	2 936	2 913	2 587	2 658
Bulgaristan	2 383	2 803	2 670	2 541	2 476

Tablo 5. (Devamı)

Ülkeler	2016	2017	2018	2019	2020
Fas	1 469	1 658	1 990	2 308	1 993
Toplam	97 143	108 094	110 461	111 781	105 032

Tablo 5'e göre Türkiye'nin ihracatında en önemli paya sahip olan ülkenin Almanya olduğu görülmektedir. Almanya'yı, Birleşik Krallık, Irak, İtalya ABD, Fransa ve İspanya takip etmektedir

4. LİTERATÜR TARAMASI, EKONOMETRİK YÖNTEM VE BULGULAR

Bu bölümde ilk olarak reel döviz kuru ve ihracat arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara değinilecektir. Daha sonra ise reel döviz kuru ve ihracat arasındaki ilişki analiz edilerek sonuçlar değerlendirilecektir.

4.1. Literatür Taraması

Farklı ekonometrik yöntemlerin kullanılması, farklı dönem aralıklarının incelenmesi vb. sebeplerden dolayı reel döviz kuru ve ihracat arasındaki ilişkiyi inceleyen pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu konuya dair yapılan yerli ve yabancı tüm çalışmalar aşağıda ayrıntılı şekilde ele alınmıştır.

Acaravcı ve Öztürk (2002), yaptıkları çalışmada döviz kurundaki değişkenliğin Türkiye ihracatı üzerine etkisi incelemiştir. 1989:01-2002:08 dönemi aylık verileri kullanılan analiz sonuçları döviz kuru belirsizliğinin reel ihracatı olumsuz etkilediğini göstermiştir. Çalışmada Türkiye ekonomisinde döviz kuru belirsizliğinin ihracata etkisi olumsuz olsa dahi kalıcı olmadığı kısa dönemli olduğu vurgulanmıştır.

Mahmud, Ullah ve Yücel (2004), çalışmada parametrik olmayan temel tahmin yöntemi ile altı gelişmiş ülke (Avustralya, Almanya, Japonya, Norveç, UK ve US) için ihracat ve ithalat fiyat endeksleri tahmin edilmiştir. Bu tahminlere dair Marshall-Lerner koşulu incelenmiştir. Parametrik olmayan temel tahmine dayanarak Marshall-Lerner koşulu sadece Norveç için geçerli olduğu ve genel olarak bu koşulun sadece alt örnekleme dönemlerinde kısmen geçerliliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca sonuçlar Marshall-Lerner koşulunun sabit döviz kuru rejimi uygulandığında geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Saatcioğlu ve Karaca (2004), yaptıkları bu çalışmada Türkiye’de döviz kuru belirsizliği ile ihracat arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada Türkiye’nin sabit kur rejimini terk ederek esnek kur rejimine geçmiş olduğu 1 Mayıs 1981 ile dalgalı kur rejimine geçmiş olduğu 22 Şubat 2001 arasındaki dönem ele alınarak üç aylık veriler kullanılmıştır. Analiz sonucunda Türkiye’de döviz kuru belirsizliğinin ihracatı olumsuz etkilediği ayrıca bu sonucun uzun ve kısa dönemde de geçerli olduğuna ulaşılmıştır.

Barışık ve Demircioğlu (2006), çalışmalarında reel kur sistemi ile ihracat-ithalat değişkenleri arasındaki ilişki 1980-2001 dönemi üç aylık veriler kullanılarak incelemiştir. Analizde parçalı doğrusal regresyon modeli, eşbütünleşme testler, granger nedensellik testi ve varyans ayrıştırması yöntemleri kullanılmıştır. Analiz bulgularında Türkiye için incelen dönemde döviz kuru rejimi ile ihracat ve ithalat

arasında güçlü olmayan bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Konvertibilitenin de dış ticareti yönlendiren etkin bir unsur olmadığına ulaşılmıştır.

Gül ve Ekinci (2006), VAR analizi yöntemini kullanarak yapmış oldukları çalışmada 1990:01-2006:08 dönemi verileri ile reel döviz kuru ve ihracat-ithalat arasında bir ilişkinin olup olmadığı test edilmektedir. Değişkenler arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisi olduğu saptanmıştır. Granger nedensellik testinin sonucunda ihracat ile ithalat değişkenlerinden reel döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ay ve Özşahin (2007), reel döviz kurunda değişime neden olan devalüasyonun dış ticaret dengesinde oluşturduğu etkileri 1995:1-2007:6 dönemi için VAR yöntemiyle incelemişlerdir. Türkiye ekonomisi için yaptığı çalışmada dış ticaret dengesine konu olan ihracat ve ithalatın fiyat endeksinin açıklayıcılarından birinin reel döviz kuru olduğu sonucuna varılmıştır.

Köse, Ay ve Topallı (2008), çalışmalarında döviz kuru oynaklığının ihracata etkisi Johansen eşbütünleşme yöntemi ve hata düzeltme modeli kullanılarak incelenmiştir. Analizde 1995-2008 dönemi aylık verileri kullanılmıştır. Analizde reel döviz kuru oynaklığını hesaplamak için literatürde en çok yer alan üç alternatif ölçütün (reel döviz kuru logaritmasındaki değişimlerden hesaplanan standart sapma, hareketli ortalamalı standart sapma ve GARCH modelleriyle elde edilen koşullu varyans) dikkate alındığı görülmüştür. Çalışmada uygulanan Johansen eşbütünleşme testi sonuçlarında, reel döviz kuru oynaklığının Türkiye'nin ihracatını uzun ve kısa dönemde negatif etkilediğine ulaşılmıştır. Bu sonuç bize Türkiye'de üreticinin riski göze alamayan bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Peker (2008), Türkiye ekonomisi için döviz kuru ve ticaret dengesi arasındaki ilişkiyi uzun ve kısa dönemde analiz etmiştir. 1992:I-2006:IV dönemi verileri kullanılarak yapılan çalışmada uzun dönem analizinde Marshall-Lerner koşulunun gerçekleşmesi için döviz kurundaki değişimin ticaret dengesini iyileştirmediği ve kısa dönem analizinde de değişkenler arasında negatif ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tarı ve Yıldırım (2009), yapmış oldukları çalışmada 1989:01-2007:03 dönemini kapsayan üç aylık veriler ele alınarak Türkiye ekonomisinde döviz kurundaki belirsizliğin ihracatı etkileyip etkilemediği ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Elde edilen bulgulara göre uzun dönemde döviz kurundaki belirsizliğin ihracatı olumsuz etkilediği belirlenirken, kısa dönemde aynı tepkinin oluşmadığı tespit edilmiştir. Kısa dönemde ihracatçıların korunma yöntemlerinden yararlanmaları ya da kur belirsizliğini göz ardı etmeleri gibi

etkenlerin, uzun dönemde ise ihracat yapanların belirsizlikten korunamamaları gibi sebepler dolayısıyla değişkenler arasındaki ilişkinin farklılık gösterdiği belirtilmektedir.

Hephaktan (2009), Türkiye’de Marshall-Lerner koşulunun geçerli olup olmadığını parçalı eş bütünleşme yöntemiyle incelemiştir. 1980-2008 dönemini kapsayan çalışmada ihracat ile ithalat değeri için yapılan parçalı birim kök analizi sonucunda serilerin uzun dönemde kararsız olduğu ve uzun dönemde Marshall-Lerner koşulunun geçerli olmadığı daha çok devalüasyonun üzerinde durulması gerektiği vurgulanmıştır.

Aktaş (2010), 1989:1-2008:4 dönemlerini kapsayan 3 aylık veriler yardımıyla reel döviz kuru ile ihracat-ithalat arasındaki ilişki VAR analizi kullanılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Johansen eş-bütünleşme yöntemi ile değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu saptanmıştır. Türkiye için yapılmış olan bu çalışmada varyans ayrıştırması ve etki tepki analizlerinden elde edilen bulgular reel döviz kurunda bir değişimin ihracat-ithalat değişkenleri üzerinde bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir.

Karaçor ve Gerçekler (2012), çalışmalarında reel döviz kuru ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Analizde 2003:01-2010:12 dönemi aylık verileri kullanılarak durağanlık testi, VAR modeli, eşbütünleşme analizi ve hata düzeltme modeli yöntemleri uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar reel döviz kuru ile dış ticaret arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu göstermiştir. Diğer taraftan reel döviz kurundan dış ticaret hacmine yönelik uzun ve kısa dönemde nedensellik ilişkisinin olduğu, dış ticaret hacminden reel döviz kurlarına yönelik sadece kısa dönemde nedensellik ilişkisinin olduğu görülmüştür.

Kızıldere (2012), çalışmada 18 Yükselen Ekonomi ve Türkiye ekonomisi baz alınarak döviz kuru dalgalanmalarının dış ticarete etkisi incelenmiştir. Yükselen Ekonomiler için 1991-2010 dönemi yıllık verileri kullanılarak panel veri analizi yöntemi kullanılırken; Türkiye ekonomisi için 1980-2010 arası veriler kullanılarak zaman serisi analizi uygulanmıştır. Yükselen Ekonomiler için elde edilen sonuçlara göre değişkenlere ait katsayı işaretleri beklenen yönde teoriye uygun bulunurken; Türkiye ekonomisi için ise reel döviz kurları değişkenine ait katsayı işaretinin beklentilere uygun olmayan sonuçlar vermesinin yanı sıra istatistiksel açıdan da anlamsız olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özetleyecek olursak Yükselen Ekonomilerde döviz kurunun artması ulusal paranın değer kazanmasına ve bu sayede ihracatın azaldığı neden olduğu; Türkiye ekonomisinde ise reel döviz kurunun düşmesinin ihracatı artırıcı bir etkisi olduğu görülmüştür.

Tapşın ve Karabulut (2013), çalışmalarında Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilmiş olan nedensellik analizi ile Türkiye de reel döviz kuru, ihracat ve ithalat arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 1980-2011 yıllarını kapsayan araştırmanın sonucunda

ithalat değişkeninden ihracat değişkenine, reel döviz kuru endeksinden ise ithalat değişkenine tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Serenis ve Tsaunis (2014), çalışmalarında Hırvatistan ve Kıbrıs için döviz kuru oynaklığının toplam ihracata etkisi 1990 ilk çeyreği ile 2012'nin il çeyreği verileriyle incelenmiştir. Kur oynaklığının hem Hırvatistan hem de Kıbrıs'ın ihracatında pozitif bir etki yarattığı sonucuna ulaşılmıştır.

Sevim ve Doğan (2016), Türkiye ekonomisinde döviz kuru oynaklığının ihracatta meydana getireceği değişimi incelemişlerdir. Ülkenin en çok ihracat yapmış olduğu beş ülkenin (Almanya, ABD, Fransa, İngiltere ve İtalya) Ocak 2002 ve Kasım 2014 dönemi aylık verileri, ARDL sınır testi yardımı ile test edilmiştir. Teorik beklentilerin aksine döviz kuru oynaklığının kısa veya uzun dönemde ihracatta anlamlı bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Karamelikli (2016), çalışmasında Türkiye'nin dış ticaret dengesini aylık ve üçer aylık veriler kullanarak incelemiştir. Üç aylık veriler 2003 yılı birinci çeyreği ile 2015 yılı ikinci çeyreğini kapsarken; aylık veriler 2003:01-2015:10 dönemini kapsamaktadır. Üçer aylık verilerle yaptığı analizde ticaret dengesi ile reel döviz kuru arasında eş bütünleşme ve J-eğrisi etkisinin olmadığı ancak aylık verilerle yaptığı analizde kısa dönem için simetrik, uzun dönem için ise asimetric bir ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Meniago ve Eita (2017), 36 Sahra Altı Afrika ülkesinde, döviz kuru oynaklığının ticaret üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. 1995-2012 dönemi için yapılmış olan çalışmada döviz kuru hareketliliğinin ticaret üzerindeki etkisinin kullanılan, döviz kuru oynaklığının azaltmaya veya artırmaya yönelik politikalara bağlı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca döviz kuru oynaklığının ithalattaki azalmayla da ilişkisi olduğu görülmüştür.

Adam, Rosnawintong, Nusantara ve Muthalib (2017), çalışmalarında döviz kurunun Endonezya'nın ihracat hacmine etkisi araştırılmıştır. Ocak 2001 ve Kasım 2015 dönemi aylık verileri kullanılan araştırmada uzun ve kısa vade de döviz kurunun ihracatı negatif etkilediğı sonucuna ulaşılmıştır.

Uğurca ve Sağlam (2017), çalışmalarında 2011M1-2017M5 dönemi reel döviz kuru ve ithalat-ihracat verileri ile bu değişkenler arasında kısa ve uzun dönem ilişkilerini analiz etmişlerdir. Uzun dönemli ilişkinin tespit edilmesi için kullanılan Johansen eş bütünleşme testi sonucunda değişkenler arasında ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak kısa dönemli ilişkiyi tespit etmek için kullanılan Granger nedensellik testi sonucunda yalnızca ihracattan ithalata doğru nedenselliğın olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yurtoğlu (2017), 1997:01-2015:06 dönemlerini kapsayan ve aylık veriler kullandığı araştırmasında reel döviz kuru ve ihracat değişkeni arasındaki ilişki Granger nedensellik testi ile saptanmaya çalışılmıştır. Değişkenler arasında ilişkinin yönünü tespit edebilmek için yapılan eş bütünleşme ve nedensellik testleri sonucunda %5 anlam düzeyinde değişkenler arasında karşılıklı olarak nedenselliğin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

elik (2018), çalışmasında döviz kuru volatilitésinin ihracata etkisini 1995:01-2017:01 arası aylık verileri kullanarak incelemiştir. Analizinde ARDL sınır testi ve hata düzeltme modeli yöntemlerini kullanmıştır. İlk olarak Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilmiş olan sınır testi yaklaşımı kullanılmış ve değişkenler arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin olduğu saptanmıştır. Daha sonra uygulanan ARDL sınır testi ve hata düzeltme modeli yöntemlerinden elde edilen sonuçlar uzun ve kısa dönemde katsayıların işaretlerinin beklenti ile uyumlu olduğu ayrıca istatistiksel açıdan da anlamlı olduğu şeklinde-dir. Başka bir şekilde ifade edecek olursak sanayi üretim endeksi ve ithalat, uzun ve kısa dönemlerde ihracatı olumlu yönde etkilerken; reel efektif döviz kuru endeksi ve döviz kuru volatilitésini ise uzun ve kısa dönemde olumsuz etkilemektedir.

Uslu (2018), çalışmasında reel efektif döviz kuru, yurtiçi milli gelir seviyesi ve dünya milli gelir seviyesinin dış ticaret dengesi üzerindeki etkisini araştırmıştır. 1960-2016 dönemi farklı gelir düzeyine sahip 80 ülkenin verileri ile panel veri analizi yöntemini kullanarak incelemiştir. Araştırmanın sonucunda Marshall-Lerner koşulunun yüksek gelir düzeyine sahip ülkeler haricinde diğer ülkelerde geçerli olduğu, J-eğrisi etkisinin ise sadece yüksek gelir düzeyindeki ülkelerde zayıf geçerli olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 6. Döviz kuru ve ihracat arasındaki ilişki: Türkiye’de yapılmış literatür alışmaları

Yazar	Dönem	Yöntem	Sonuç
Acaravcı ve Öztürk (2002)	1989:01-2002:08 (Aylık)	Johansen Eşbütünleşme ve Hata Düzeltme Modeli	Döviz kuru belirsizliği reel ihracatı negatif etkilemektedir. Bu etkinin kalıcı olmadığı kısa dönemli olduğu görölmüştür.

Tablo 6. (Devamı)

Yazar	Dönem	Yöntem	Sonuç
Saatcioğlu ve Karaca (2004)	1981:05-2001:02 (Üç Aylık)	Johansen Eşbütünleşme ve Hata Düzeltme Modelleri	Uzun ve kısa dönemde döviz kuru belirsizliğinin ihracatı olumsuz etkilediği görülmüştür.
Karagöz ve Doğan (2005)	1995:01-2004:06 (Aylık)	Çoklu Regresyon Analizi ve Eşbütünleşme Testi	Reel döviz kuru ile ihracat arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmadığı, kısa dönemde ise reel döviz kuru ile dış ticaret değişkenleri arasında bir ilişkinin olduğuna ulaşılmıştır.
Yamak ve Korkmaz (2005)	1995:01-2004:04 (Aylık)	Modern Zaman Serisi Teknikleri, ADF, PP Birim Kök Testleri ve Granger Nedensellik Testi	Sonuçlar değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığını kısa dönemde ise reel döviz kuru ile ticaret dengesi arasındaki ilişkinin temelde sermaye malı ticaretince belirlendiğini göstermiştir.
Barışık ve Demircioğlu (2006)	1980-2001 (Üç aylık)	Parçalı Doğrusal Regresyon Modeli, Eşbütünleşme Testleri, Granger Nedensellik Testi ve Varyans Ayırıştırması	Döviz kuru rejimi ile ihracat ve ithalat arasında güçlü olmayan bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca konvertibilitenin dış ticareti yönlendiren etkin bir unsur olmadığına ulaşılmıştır.
Gül ve Ekinci (2006)	1990:01-2006:08 (Aylık)	VAR Modeli, Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik	Reel döviz kuru ile ihracat ve ithalat arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi olduğu; ayrıca ihracat ve ithalattan reel döviz kuruna tek yönlü nedensellik olduğu görülmüştür.

Tablo 6. (Devamı)

Yazar	Dönem	Yöntem	Sonuç
Ay ve Özşahin (2007)	1995:01-2007:06 (Aylık)	VAR Modeli	İhracat ve ithalat fiyat endekslerinin en önemli açıklayıcılarından birinin reel döviz kuru olduğu görülmüştür.
Köse, Ay ve Topallı (2008)	1995-2008 (Aylık)	Johansen Eşbütünleşme ve Hata Düzeltme Modeli	Reel döviz kuru oynaklığının ihracatı uzun ve kısa dönemde negatif etkilediğine ulaşılmıştır.
Peker (2008)	1992:I-2006:IV (Aylık)	Eşbütünleşme ve Hata Düzeltme Modeli	Uzun dönemde döviz kuru değişiminin dış ticaret dengesini iyileştirmediği, kısa dönemde değişkenler arasında negatif ilişki olduğu görülmektedir.
Tarı ve Yıldırım (2009)	1989:Q1-2007:Q3 (Üç Aylık)	Johansen Eşbütünleşme ve Hata Düzeltme Modeli	Uzun dönemde döviz kuru belirsizliğinin ihracatı negatif etkisi olduğu ancak kısa dönem bu etkinin olmadığı görülmüştür.
Aktaş (2010)	1989:01-2008:04 (Üç aylık)	VAR Modeli	Reel döviz kurundaki değişimlerin ithalat ve ihracat üzerinde etkisi olmadığına ulaşılmıştır.
Karaçor ve Gerçekler (2012)	2003:01-2010:12 (Aylık)	VAR Modeli, Eşbütünleşme Analizi ve Hata Düzeltme Modeli	Reel döviz kuru dış ticaret hacmi arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.
Sever (2012)	1989:02-2011:02 (Üç Aylık)	Johansen Eşbütünleşme Testi ve Hata Düzeltme Modeli	Reel döviz kuru dalgalanmalarının tarımsal ihracat ve ithalatı negatif etkilediğine ulaşılmıştır.

Tablo 6. (Devamı)

Yazar	Dönem	Yöntem	Sonuç
Tapşın ve Karabulut (2013)	1980-2011 (Aylık)	Toda-Yamamoto Nedensellik Testi	İthalat değişkeninden ihracat değişkenine, reel döviz kuru endeksinden ise ithalat değişkenine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu saptanmıştır.
Açıcı (2016)	1997:01-2014:11 (Aylık)	VAR Modeli ve Granger Nedensellik Testi	Reel döviz kur ile ihracat ve ithalat arasında bir nedenselliğin olduğuna ulaşılmıştır.
Sevim ve Doğan (2016)	2002:01-2014:11	ARDL Sınır Testi	Teorik beklentilerin aksine döviz kuru oynaklığının kısa ve uzun dönemde ihracatı anlamlı bir etkisinin olmadığına ulaşılmıştır.
Altın ve Süslü (2017)	1989-2016 (Aylık)	(Üç) Toda-Yamamoto Nedensellik Testi	İstatistiksel açıdan reel döviz kuru ile ihracat ve ithalat arasında anlamlı bir nedensellik ilişkisinin olmadığı görülmüştür.
Karaş ve Karaş (2017)	2003:01-2017:06 (Aylık)	ADF, PP ve KPSS Birim Kök Testleri, Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Testi	Reel efektif döviz kuru ile ihracat ve ithalat arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu ve ilişkinin yönünün belirlenmesi için yapılan testin sonucunda da reel efektif döviz kuru ile ithalat arasında çift yönlü, ihracattan ithalata ise tek yönlü bir ilişki olduğu ulaşılmıştır.

Tablo 6. (Devamı)

Yazar	Dönem	Yöntem	Sonuç
Uğurca ve Sağlam (2017)	2010:01-2017:05 (Aylık)	Granger Nedensellik ve Johansen Eşbütünleşme	Reel döviz kuru ile ihracat ve ithalat arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada kısa dönemde yalnızca ihracattan ithalata yönelik nedenselliğin olduğu, uzun dönemde ise tüm değişkenler arasında etkileşim olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.
Çelik (2018)	1995:01-2017:01 (Aylık)	ARDL Sınır Testi ve Hata Düzeltme Modeli	Döviz kuru volatilitesi ile ihracatın uzun ve kısa dönem katsayı işaretlerinin beklenen doğrultuda olduğu ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir.
Yurtoğlu (2018)	1997:01-2015:06 (Aylık)	Eşbütünleşme, Hata Düzeltme Modeli ve Granger Nedensellik	Çalışmada hem reel döviz kurundan ihracata hem de ihracattan reel döviz kuruna nedensellik olmadığına ulaşılmıştır.
Şahin ve Durmuş (2019)	2003:01-2018:06 (Aylık)	Gregory-Hansen Eşbütünleşme, Fourier Toda-Yamamoto ve Balcılar Bootstrap Kayan Pencere Nedensellik Testleri	Reel efektif döviz kuru ile ihracat ve ithalat arasında uzun dönemli bir ilişkiden bahsedilmesinin mümkün olduğu saptanmıştır.

4.2. Veri Seti

Bu çalışmada Türkiye'nin 2011:01-2021:03 dönemini kapsayan reel döviz kuru (rdk), ihracat (ihr), tarım (trm), madencilik (mdn), sanayi (sny), savunma ve havacılık (shs), otomotiv (otoe), ve çelik (clk) sektörlerinin ihracatının aylık verileri kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan verilere Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Elektronik Veri

Dağıtım Sistemi (EVDS) ve Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) veri tabanlarından ulaşılmıştır.

4.3. Yöntem

Serilerin durağanlıklarını test etmek amacıyla ilk olarak zaman serilerinde birim kök testlerinin temeli olarak kabul gören geleneksel birim kök testlerinden Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) ve Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) birim kök testleri uygulanmıştır. Zaman serilerinde belli dönemlerde yapısal kırılmalar meydana gelebilmektedir. Yapılan geleneksel birim kök testlerinin ardından kırılmaların sayısını ve yapısını önceden belirlenmesinin gerekli görülmediği ve bilinmeyen davranışları yakalayabilen fourier fonksiyonu yaklaşımı kullanılan Fourier ADF ve Fourier KPSS birim kök testleri uygulanmıştır. Son olarak seriler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını analiz eden Fourier Eşbütünleşme testi ile incelenmiştir.

4.3.1. Genişletilmiş Dickey Fuller Birim Kök Testi

İstatistiksel yöntemleri uygulayarak zaman serilerinde doğru sonuçlara varılması için serinin trend barındırmaması ve durağan olması gerekmektedir. Bu sebeple zaman serileri ile yapılan çalışmalarda ilk olarak veri analizi yapılırken serilerin durağan olup olmadıklarına bakılmaktadır. Durağanlığın test etmek amacıyla çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Bu yöntemlerden biri olan ve bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin modele dahil etmesiyle otokorelasyon sorununu gideren Genişletilmiş Dickey Fuller (1981) birim kök testi aşağıdaki şekilde tahmin edilmektedir:

$$\text{Sabitli Model: } \Delta Y_t = \beta_1 + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + u_t \quad (\text{Eşitlik 3})$$

$$\text{Sabit ve Trendli Model: } \Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + u_t \quad (\text{Eşitlik 4})$$

$$\text{Sabitsiz ve Trendsiz Model: } \Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + u_t \quad (\text{Eşitlik 5})$$

ADF birim kök testi hipotezi $H_0: \delta = 0$ ise seri birim kök içermemekte, $H_0: \delta < 0$ ise seri birim kök içermekte şeklindedir. H_0 hipotezinin reddedilmesi serinin durağan olduğunu ve birim kök içermediğini göstermektedir (Barışık ve Yayar, 2012: 10).

4.3.2. Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin Birim Kök Testi

Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin tarafından önerilmiş KPSS birim kök testinde sıfır hipoteziyle gözlenen serinin, deterministik trendin etrafında durağan olduğunu varsaymaktadır. Bu testin amacı serideki deterministik trendin arındırılması ile serinin durağan hale getirilmesidir (Kwiatkowski, vd., 1992: 159).

KPSS birim kök testi aşağıdaki modeller ile tahmin edilmektedir:

$$Y_t = \xi_t + r_t + \varepsilon_t \quad (\text{Eşitlik 6})$$

Burada r_t rassal yürüyüş sürecini ($r_t = r_{t-1} + u_t$) göstermekte, ε_t ise durağan bir rassal terimdir.

KPSS testi için LM test istatistiği şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$KPSS = T^{-2} \sum_{t=1}^T S_t^2 / \hat{\delta}^2 \quad (\text{Eşitlik 7})$$

Kalıntıların kısmi toplam işlemi $S_t = \sum_{t=1}^T e_t$ şeklindedir. e_t , Y_t 'nin sabit ve zaman trendi üzerine regrese edilmesi ardından elde edilmiş kalıntılar, $\hat{\delta}^2$ ise e_t 'nin uzun dönem varyansının tutarlı bir tahmidir (Kızılkaya, 2019: 12).

KPSS durağanlık testi hipotezleri ise:

$$H_0: \sigma_u^2 = 0 \text{ (Seri durağandır)} \text{ ve } H_0: \sigma_u^2 > 0 \text{ (Seri durağan değildir)} \text{ şeklindedir.}$$

4.3.3. Fourier ADF Birim Kök Testi

Zaman serilerinde durağanlığı test etmek için ilk olarak geleneksel birim kök testleri geliştirilmiş ardından yapısal kırılmaları modele dahil eden birim kök testleri geliştirilmiştir. Fakat kırılmaların yapısı ve sayısının bilinmemesi durumlarında bu testlerin gücü zayıflamaktadır. Bu sebeple kırılmaların yapısı ve sayısının önceden belirlenmesine gerek duymayan ve bilinmeyen davranışları yakalayabilen fourier fonksiyonu yaklaşımı kullanılan birim kök testleri geliştirilmiştir.

John Taylor (1989) iktisadi anlamda birim kökü, makroekonomik değişkenlerde gerçekleşen şokların kalıcı etkiler yaratması ve serinin zaman içinde ortalamasına dönememesi şeklinde tanımlamaktadır. Bunun dikkate alınmaması durumunda politika yapıcıların yanlış bir politika önerilerinde veya müdahalelerinde bulunabilmektedir. Bu sebeple yapısal kırılmalara neden olan bu şokların sayısının ve zamanının belirlenmesi önem kazanmaktadır. Bu soruna yönelik ilk çözüm Becker vd. (2004) tarafından önerilmiş, ardından Enders ve Lee tarafından geliştirilmiştir (Sağlam, vd., 2017: 156).

Enders ve Lee (2012)'nin geliştirmiş olduğu fourier fonksiyonlu birim kök testi serilerin kırılma yerlerinin, sayısının ve formunun önceden tespit edilmesine gerek duymamaktadır. Deterministik terimin $d(t)$ ile gösterilen ve zamana bağlı bir fonksiyon olmasına izin veren Dickey-Fuller (DF) tipi regresyon denklemi şu şekildedir:

$$y_t = d(t) + \rho y_t + \gamma_t + \varepsilon_t \quad (\text{Eşitlik 8})$$

Burada ε_t , σ_ε^2 varyansına sahip durağan bir hata terimi ve $d(t)$ 'de t 'nin deterministik bir fonksiyonudur. Eğer ki $d(t)$ 'nin fonksiyonel formu bilinmekte ise $\rho=1$ birim kök hipotezini doğrudan test etmek mümkündür. Fakat $d(t)$ 'nin formu bilinmediğinde modelleme hataları oluşmakta ve bu sebeple Enders ve Lee(2012)'nin $d(t)$ için önerdikleri fourier yapısı aşağıdaki gibidir:

$$d(t) = \alpha_0 + \sum_{k=1}^n \alpha_k \sin(2\pi kt|T) + \sum_{k=1}^n \beta_k \cos(2\pi kt|T); \quad n \leq \frac{T}{2} \quad (\text{Eşitlik 9})$$

n frekans sayısını, k belirli bir frekansı ve T gözlem sayısını ifade etmektedir. Enders ve Lee (2012) tarafından geliştirilen Fourier ADF birim kök testinin veri yaratma süreci aşağıdaki şekildedir:

$$y_t = \alpha_0 + \gamma t + \alpha_k \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_k \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + e_t \quad k \leq T/2 \quad (\text{Eşitlik 10})$$

$$e_t = \rho e_{t-1} + \varepsilon_t \quad (\text{Eşitlik 11})$$

Burada $\rho=1$ birim kök temel hipotezine karşı, $\rho<1$ alternatif hipotezi LM süreci ile sınanmaktadır:

İlk Adım: ilk farklar modeli tahmin edilmekte:

$$\Delta y_t = \delta_0 + \delta_1 \Delta \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \delta_2 \Delta \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + u_t \quad (\text{Eşitlik 12})$$

İkinci Adım: seriyi trendden arındırmak için $\tilde{\delta}_0$, $\tilde{\delta}_1$ ve $\tilde{\delta}_2$ tahmin katsayıları kullanılmakta:

$$\tilde{\delta}_t = y_t - \tilde{\psi} - \tilde{\delta}_0 t - \tilde{\delta}_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) - \tilde{\delta}_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right), \quad t = 2, \dots, T \quad (\text{Eşitlik 13})$$

Burada $\tilde{\psi} = y_1 - \tilde{\delta}_0 - \tilde{\delta}_1 \sin(2\pi kt/T) - \tilde{\delta}_2 \cos(2\pi kt/T)$ ve y_1, y_t serisinin ilk gözlemini ifade etmektedir.

Üçüncü Adım: regresyon modeli oluşturularak test edilir:

$$\Delta y_t = \phi \tilde{\delta}_{t-1} + d_0 + d_1 \Delta \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + d_2 \Delta \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \varepsilon_t \quad (\text{Eşitlik 14})$$

Eğer seri durağan ise $\phi=0$ olacaktır ve LM test istatistiği; $\tau_{LM} = \phi = 0$ şeklindedir. τ_{LM} test istatistiği için kritik değerler Enders ve Lee (2012) çalışmalarında tabloştırmışlardır.

4.3.4. Fourier KPSS Birim Kök Testi

Nelson ve Plosser (1982), yapmış oldukları çalışmalarında Amerika Birleşik Devletleri'ne 14 makroekonomik ve finansal zaman serisinin durağanlıklarını Dickey-Fuller birim kök testleri kullanarak incelemişler ve bu serilerin 13'ünün durağan olmadığı sonucuna varılmıştır. Nelson ve Plosser (1982)'in öncülük niteliğindeki bu çalışmaları sonrasında zaman serilerinin durağanlığını sınavan çalışmalar giderek artmış ve geniş bir literatür oluşmasını sağlamıştır.

Perron (1989) ise NP'nin kullandığı veri setini kullanarak yapmış olduğu çalışmasında, yapısal değişimleri dikkate alan bir Dickey-Fuller birim kök testi geliştirmiş ve uygulamıştır. Yapmış olduğu birim kök testinin sonucunda ise NP'nin aksine ele alınan serilerin yalnızca üç tanesinin birim köklü olduğu, 11 serinin de durağan olduğu sonucu elde edilmiştir. Perron (1989), birim kök testlerinde yapısal kırılmaları dikkate almamanın, düşük güç ve yanlışlık gibi sorunlara sebep olacağını belirtmektedir. Ayrıca Perron (1989)'un geliştirmiş olduğu birim kök testinde kırılma tarihleri dışsal olarak belirlenmektedir. Bu nokta da Perron (1989) bazı yazarlarca eleştirilmiş ve yapısal kırılma tarihlerinin içsel olarak belirlendiği yeni birim kök testlerinin gelişmesine neden olmuştur. Bu birim kök testlerine yapılan eleştirilerden en önemlisi yapısal değişim sayılarının önsel olarak belirlenmesi noktasındadır. Bazı birim kök testleri bir yapısal değişime izin vererek durağanlığı sınamakta bazıları ise iki yapısal değişime izin vererek sınamaktadır. Ancak gerçekte bu birim kök testleriyle serileri sınamak elde edilecek sonuçların hatalı olmasına sebep olacaktır. Bu noktada Fourier fonksiyonlarının kullanıldığı birim kök testlerinin yapılması sorunun giderilmesini sağlamaktadır (Yılancı, 2017: 54-55). Fourier fonksiyonlarının kullanıldığı birim kök testleri, kırılmaların sayısının ve yapısının önceden belirlenmesine gerek duyulmamakta ve bu testler bilinmeyen davranışları yakalayabilmektedir (Kızılkaya, 2019: 22).

Yapısal kırılmaların kademeli şekilde meydana geldiği durumlarda Becker, Enders ve Lee (2006), kırılmaların zamanları ve yapılarının bilinmesinin gerekli olmadığı Fourier KPSS durağanlık testini literatüre kazandırmışlardır. Bu durağanlık testinin en önemli özelliklerinden biri ani değişimleri test etmenin yanı sıra yavaş değişimleri de test etmekte ve yapısal değişimlerin konumu, sayısı, biçimi gibi durumlar testin gücüne etki etmemektedir.

$$y_t = X_t' \beta + Z_t' \gamma + r_t + \varepsilon_t \quad r_t = r_{t-1} + u_t \quad (\text{Eşitlik 15})$$

Becker, Enders ve Lee (2006) tarafından önerilen test için veri yaratma süreci şu şekildedir:

Burada ε_t durağan hata terimini göstermektedir. u_t ise σ_u^2 varyansla bağımsız, benzer dağılımlı hata sürecini göstermektedir. y_t 'nin düzeyde durağan olup olmadığını test etmek için $X_t = [1]$ olarak, trend durağan sürecine uygun olup olmadığının test edilmesi için ise $X_t = [1, t]'$ şeklinde tanımlanmaktadır. $Z_t = [\sin(2\pi kt/T), \cos(2\pi kt/T)]'$ trigonometrik terimleri barındıran fourier yapısını göstermektedir. k frekans sayısını, T örneklem boyutunu göstermektedir (Becker, Enders ve Lee, 2006: 382-383).

Durağanlığın temel hipotezi ($H_0: \sigma_u^2 = 0$) için gereken test istatistiğini hesaplamak amacı ile ilk olarak Eşitlik 16 ve 17'den biri tahmin edilerek kalıntılar elde edilir:

$$y_t = \alpha_0 + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + e_t \quad (\text{Eşitlik 16})$$

$$y_t = \alpha_0 + \beta t + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + e_t \quad (\text{Eşitlik 17})$$

Eşitlik 16 yardımı ile düzey durağanlık temel hipotezi, Eşitlik 17 yardımı ile de trend durağanlık temel hipotezi sınanmaktadır. Test istatistiği şu şekilde hesaplanabilir:

$$\tau_\mu(k) \text{ veya } \tau_\tau(k) = \frac{1}{T^2} \frac{\sum_{t=1}^T \tilde{S}_t(k)^2}{\tilde{\sigma}^2} \quad (\text{Eşitlik 18})$$

Burada $\tilde{S}_t(k) = \sum_{j=1}^t \tilde{e}_j$ ve \tilde{e}_j regresyonlarından elde edilen en küçük kareler hatalarını göstermektedir. Becker vd. (2006), $\tilde{\sigma}^2$ 'nin parametrik olmayan tahminini, w_j ,

$j = 1, 2, \dots, I$ ağırlık dizisinden, I budama gecikme parametresini kullanarak aşağıdaki şekilde elde etmişlerdir:

$$\sigma^2 = \tilde{\gamma}_0 + 2 \sum_{j=1}^I w_j \tilde{\gamma}_j \quad (\text{Eşitlik 19})$$

Burada $\tilde{\gamma}_j$, Eşitlik 16 ve 17 yardımı ile elde edilen $\tilde{\epsilon}_t$ kalıntılarının j . örneklem otokovaryansını ifade etmektedir. k 'nın optimal sayısını belirleyebilmek için en küçük kalıntı kareler toplamını(KKT) veren değer seçilmektedir.

Veri yaratma sürecinde doğrusal olmayan trend yok ise FKPSS testine göre standart KPSS testi daha güçlü sonuçlar verebilmektedir. Bu sebeple doğrusal olmayan trendin yokluğunu gösteren ($H_0 : \gamma_1 = \gamma_2 = 0$) hipotezi için belli bir k frekansında F-test istatistiği şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$F_i(k) = \frac{(SSR_0 - SSR_1(k))/2}{SSR_1(k)/(T-q)} \quad i = \mu, \tau \quad (\text{Eşitlik 20})$$

Burada $SSR_1(k)$, Eşitlik 16 ve 17 yardımı ile elde edilen Kalıntı Kareler Toplamını(KKT), $SSR_0(k)$, temel hipotezin geçerli olduğu regresyonun Kalıntı Kareler Toplamını, q ise bağımsız değişken sayısını ifade etmektedir (Becker vd. 2006: 382-391).

4.3.5. Fourier Eşbütünleşme Testi

Eşbütünleşme kavramı Engle ve Granger (1987)'in literatüre kazandırmış olduğu test ile formüle edilmiştir. Daha sonrasında pek çok test geliştirilmiştir, fakat bu testlerde temel bir sorun vardır oda yapısal değişimin sayısının ve formunun önsel olarak belirlenmiş olmasıdır.

Tsong vd. (2016) tarafından literatüre kazandırılmış olan ve fourier fonksiyonlarının kullanımıyla yapılan bu eşbütünleşme testi, temel hipotez altında seriler arasında eşbütünleşmenin varlığını sınımasıyla diğer eşbütünleşme testlerinden farklılaşmaktadır (Yılancı, 2017: 58). Tsong vd. (2016)'nin bu testi BEL (2006)'nın durağanlık testinin koentegrasyon halidir ve uzun dönem denklemlerinin tahmini aşamasında En Küçük Kareler Yöntemi (EKKY) değil Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi (DOLS) kullanılmaktadır. Bunun nedeni bağımsız değişkenin geçmiş ve gelecek değerleri aynı anda tahmin edilmesinin zorluğundan kaynaklanmaktadır.

Tsong vd. (2016) tarafından geliştirilen Fourier eşbütünleşme regresyonu aşağıdaki gibi ele alınmaktadır:

$$\begin{aligned} y_t &= d_t + x_t^1 \beta + n_t, & t &= 1, 2, \dots, T \\ n_t &= \gamma_t + v_{1t}, & \gamma_t &= \gamma_{t-1} + u_t, & x_t &= x_{t-1} + v_{2t} \end{aligned} \quad (\text{Eşitlik 21})$$

Burada u_t , 0 ortalama σ_u^2 varyans ile bağımsız benzer dağılan hata terimini ve γ_t de sıfır ortalaması olan bir rassal yürüyüşü ifade etmektedir. v_{1t} skaleriyle v_{2t} ρ boyutlu vektörü durağandır ve dolayısıyla y_t ve x_t birinci fark durağan I(1) durağandır.

Buradaki d_t , modelde sabit terim veya sabit ve trendin olması durumuna göre iki şekilde tanımlanabilmektedir:

$$\begin{aligned} d_t &= \delta_0 + f_t \\ d_t &= \delta_0 + \delta_1 t + f_t \end{aligned} \quad (\text{Eşitlik 22})$$

Burada f_t aşağıda tanımlanan Fourier fonksiyonunu ifade etmektedir:

$$f_t = \alpha_k \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_k \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \quad (\text{Eşitlik 23})$$

Fonksiyonda ki k Fourier fonksiyonunu, t trendi ve T ise gözlem sayısını ifade etmektedir.

Eşbütünleşme olmadığını gösteren alternatif hipoteze karşın temel hipotez şu şekildedir:

$$H_0: \sigma_u^2 = 0 \quad \text{karşın} \quad H_0: \sigma_u^2 > 0.$$

Eşbütünleşme temel hipotezini, eşbütünleşmenin olmadığını gösteren alternatif hipoteze karşın test edilebilmesi için gereken test istatistiğini elde etmek amacı ile denklem Eşitlik 21 ve 23 temel hipotez altında aşağıdaki şekilde yeniden elde edilebilmektedir.

$$y_t = \delta_0 + \alpha_k \sin\left(\frac{2k\pi t}{T}\right) + \beta_k \cos\left(\frac{2k\pi t}{T}\right) + x_t' \beta + v_{1t} \quad (\text{Eşitlik 24})$$

FSHIN eş bütünleşme test istatistiği şu şekilde elde edilebilir:

$$CI_f^m = T^{-2} \hat{\omega}_1^{-2} \sum_{t=1}^T S_t^2 \quad (\text{Eşitlik 25})$$

Burada $S_t = \sum_{t=1}^T \hat{v}_{1t}$, Eşitlik 24 yardımı ile elde edilmiş EKKY kalıntılarının toplamını ve $\hat{\omega}_1^2, v_{1t}$ 'nin uzun dönem varyansının tutarlı tahminicisini göstermektedir.

4.4. Ampirik Bulgular

Değişkenlerin birim köklü olup olmadıklarını incelemek amacı ile ilk olarak sabit terimli sonra ise sabit terimli ve trenli modeller seçilerek FADF, ADF birim kök testleri uygulanmaktadır. Uygulanan birim kök testi sonuçları Tablo 7, 8'de sunulmaktadır.

Tablo 7. FADF ve ADF birim kök testleri sonuçları (sabit terimli)

Değişkenler	k	FADF	ADF	F İstatistiği
logrdk	1	-1.9747		2.3110
logrdkfark	3	-8.0986	-8.0824	0.4506
logihr	1	-4.8047		2.0935
logihrfark	2	-10.710	-16.709	0.3384
logtrm	2	-4.3879		1.4141
logtrmfark	1	-8.3666	-14.437	0.0986
logmdn	2	-4.9111		2.4625
logmdnfark	2	-9.3154	-14.790	0.6449
logsny	1	-4.8315		3.3159
logsnyfark	3	-10.711	-16.312	0.4849
logotoe	1	-6.0850		8.0546
logotoefark	4	-11.792	-15.326	0.4239
logclk	1	-3.1726		3.4426
logclkfark	3	-10.921	-18.921	1.4687
logshs	1	-6.0707		4.1123
logshsfark	1	-13.918	-18.187	0.3100

Not: %5 anlamlılık düzeyinde kritik değerler FADF birim kök testi için (k=1)-3.81, (k=2) -3.27, (k=3) -3.07, (k=4) -2.97, ADF birim kök testi için -2.88, F testi için 7.58 şeklindedir.

Tablo 7'de sabit terimli modelin birim kök testlerine ait sonuçlar görülmektedir. Öncelikle değişkenlerin durağanlık derecelerinin belirlenmesi gerektiğinden ilk olarak seviyelerine FADF birim kök testi uygulanmaktadır. Uygulanan birim kök testi sonuçlarına göre logrdk ve logclk serileri hariç tüm serilerin durağan olduğu görülmektedir. Ancak bu testin sonucunun dikkate alınabilmesi için trigonometrik terimlerinin anlamlı olup olmadıklarına bakılması gerekmektedir. Değişkenlerin hesaplanan F testi sonucuna bakıldığında logotoe serisi hariç tüm değişkenlerin trigonometrik terimlerinin anlamsız olduğu görülmektedir. Bu durumda değişkenlerin birinci farkı alınarak tekrar FADF birim kök testi uygulanmaktadır. Farklarına uygulanan FADF birim kök testi sonucunda serilerin durağan oldukları ancak F istatistiği sonuçlarına bakıldığında ise tüm değişkenler için trigonometrik terimlerin anlamsız olduğu görülmüştür. Trigonometrik terimlerin anlamsız olması nedeniyle fark serilerine

geleneksel ADF birim kök testi uygulanmış ve değişkenlerin birim köklü olmadığı yani durağan oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 8. FADF ve ADF birim kök testleri sonuçları (sabit terimli ve trendli)

Değişkenler	k	FADF	ADF	F İstatistiği
logrdk	1	-3.4216		3.5903
logrdkfark	3	-8.0736	-8.0712	0.3710
logihr	2	-5.5457		2.3326
logihrfark	2	-10.678	-16.636	0.4586
logtrm	1	-5.6268		2.6400
logtrmfark	1	-8.3237	-14.376	0.1018
logmdn	2	-4.9638		2.7374
logmdnfark	5	-9.2811	-14.731	0.6679
logsny	2	-5.1900		2.2630
logsnyfark	3	-10.657	-16.245	0.4243
logotoe	2	-6.3575		3.0381
logotoefark	4	-11.739	-15.062	0.4006
logclk	1	-3.3259		3.9066
logclkfark	2	-11.116	-18.885	2.4027
logshs	1	-8.6247		2.7164
logshsfark	1	-13.919	-18.174	0.5678

Not: %5 anlamlılık düzeyinde kritik değerler FADF birim kök testi için (k=1) -4.35, (k=2) -4.05, (k=3) -3.78, (k=4) -3.65, (k=5) -3.56, ADF birim kök testi için -3.44, F testi için 9.14 şeklindedir.

Tablo 8’de sabit terimli ve trendli modelin birim kök testlerine ait sonuçlar görülmektedir. Öncelikle tüm değişkenlere seviyelerine FADF birim kök testi uygulanmaktadır. Uygulanan birim kök testi sonuçlarına göre logrdk ve logclk serileri hariç tüm serilerin durağan olduğu görülmektedir. Ancak bu testin sonucunun dikkate alınabilmesi için trigonometrik terimlerin anlamlı olup olmadığına bakılması gerekmektedir. Değişkenlerin hesaplanan F testi sonuçlarına bakıldığında tüm değişkenlerin trigonometrik terimlerinin anlamsız olduğu görülmektedir. Bu durumda değişkenlerin birinci farkı alındıktan sonra tekrar FADF birim kök testi uygulanmıştır ve serilerin durağan oldukları tespit edilmiştir. Ancak tüm değişkenlere ait F istatistiğine bakıldığında trigonometrik terimlerin anlamsız olduğundan bu testin sonucu dikkate alınamamaktadır. Bu nedenle farkı alınan serilere geleneksel ADF birim kök testi uygulanmıştır ve tüm değişkenlerin durağan oldukları tespit edilmiştir.

Hem sabit terimli hem de sabit terimli ve trendli modeller için uygulanan durağanlık analizi sonuçları, bütün değişkenlerin seviyelerinde birim kök içerdiklerini ancak birinci farkları alındıklarında durağan hale geldiklerini göstermektedir.

Değişkenlerin durağanlıklarını sınamak için hem sabit terimli hem de sabit terimli ve trendli modeller kullanılarak Becker, Ender ve Lee (2006) tarafından literatüre

kazandırılan Fourier KPSS durağanlık testi ve geleneksel KPSS testi uygulanmıştır. Uygulanan testlerin sonuçları Tablo 9 ve 10’da sunulmaktadır.

Tablo 9. FKPSS ve KPSS durağanlık testleri sonuçları (sabit terimli)

Değişkenler	k	FKPSS	KPSS	F İstatistiği
logrdk	1	0.4234		96.822
logrdkfark	3	0.0707	0.0622	0.8252
logihr	2	0.7711		9.0827
logihrfark	2	0.1107	0.0518	0.1914
logtrm	2	0.8021		10.606
logtrmfark	1	0.5000	0.0267	0.0791
logmdn	2	0.1264		17.118
logmdnfark	5	0.1579	0.0447	0.2834
logsny	1	0.1883		10.440
logsnyfark	3	0.1065	0.0467	0.2586
logotoe	1	0.1341		30.456
logotoefark	4	0.0406	0.0235	0.1825
logclk	1	0.0822		44.896
logclkfark	3	0.1269	0.0992	0.6484
logshs	1	0.4397		13.551
logshsfark	1	0.1978	0.1490	0.1743

Not: %5 anlamlılık düzeyinde kritik değerler FKPSS durağanlık testi için (k=1) 0.17, (k=2) 0.41, (k=3) 0.44, (k=4) 0.45, (k=5) 0.46, KPSS testi için 0.46, F testi için 4.92 şeklindedir.

Tablo 9’da sabit terimli modelin durağanlık testlerine ait sonuçlar görülmektedir. Değişkenlerin durağanlıklarını sınamak için seviyelerine uygulanan FKPSS durağanlık testi sonuçlarına göre logmdn, logotoe ve logclk serilerinin %5 anlamlılık düzeyinde durağan oldukları tespit edilirken diğer serilerin birim köklü olduğu tespit edilmiştir. Durağan olduğu tespit edilen serilere ait trigonometrik terimlerinin anlamlılığı önem arz ettiğinden logmdn, logotoe ve logclk serilerine ait F testi sonuçlarına bakılmakta ve bu serilerin trigonometrik terimlerinin anlamlı olduğu görülmektedir. Ancak diğer seriler durağan olmadıklarından dolayı serilerin birinci farkları alındıktan sonra tekrar FKPSS durağanlık testi uygulanmıştır ve serilerin durağan hale geldikleri görülmektedir. Durağanlığı tespit edilen fark serilerinin trigonometrik terimlerine bakıldığında ise anlamlı olmadıkları görülmüştür. Trigonometrik terimlerin anlamsız olması nedeniyle bu testin sonucu dikkate alınamayacağından farkı alınan serilere geleneksel KPSS testi uygulanmıştır ve durağan oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 10. FKPSS ve KPSS durağanlık testleri sonuçları (sabit terimli ve trendli)

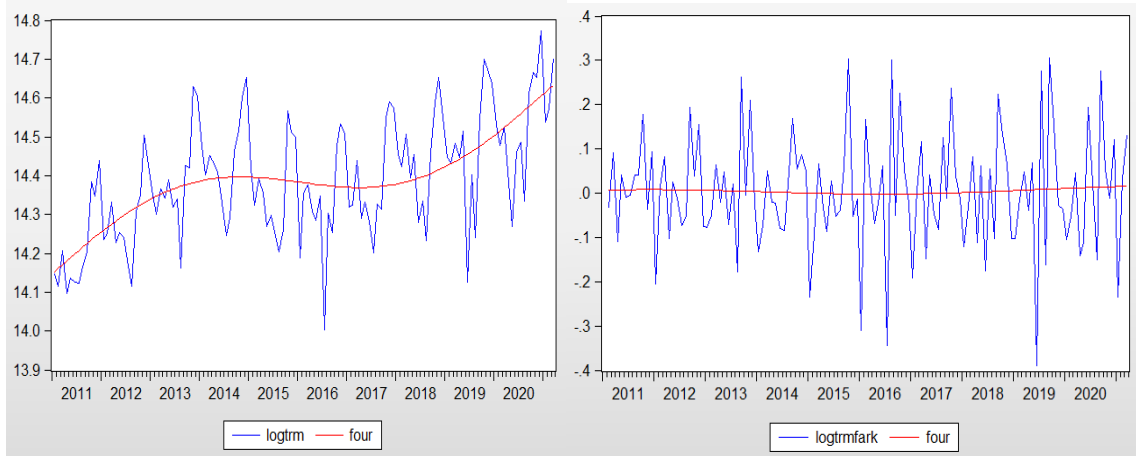
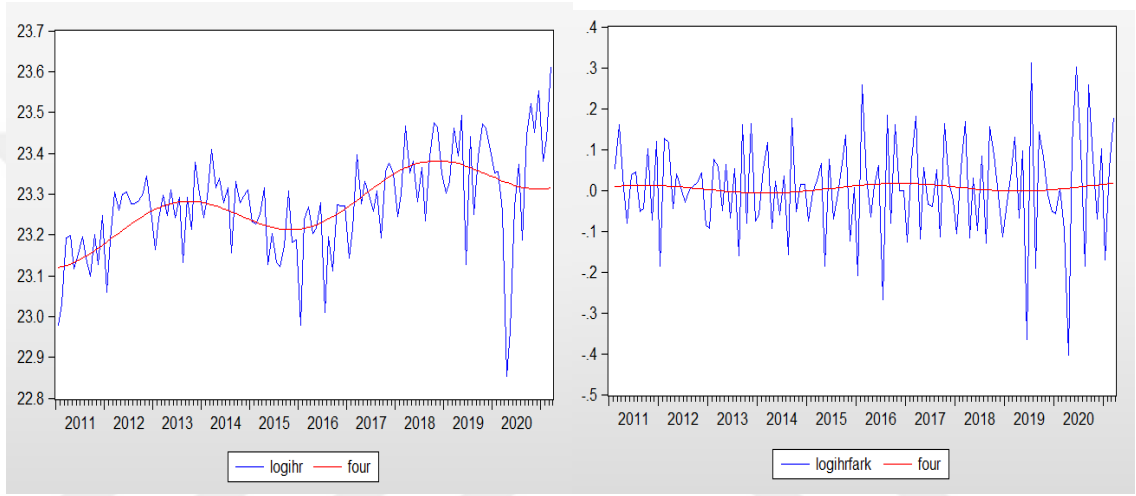
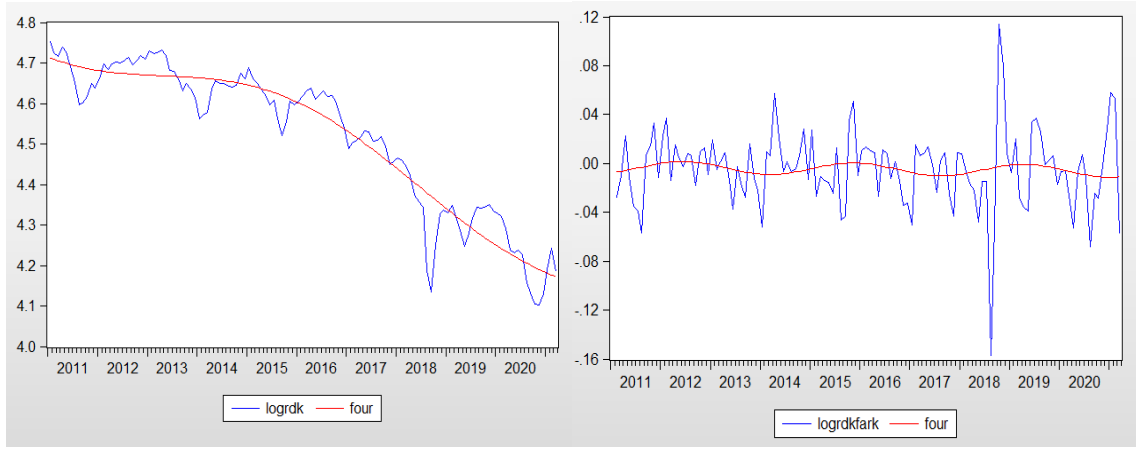
Değişkenler	k	FKPSS	KPSS	F İstatistiği
logrdk	1	0.0352		65.225
logrdkfark	3	0.0440	0.0288	0.7460
logihr	2	0.1101		9.2806

Tablo 10. (Devamı)

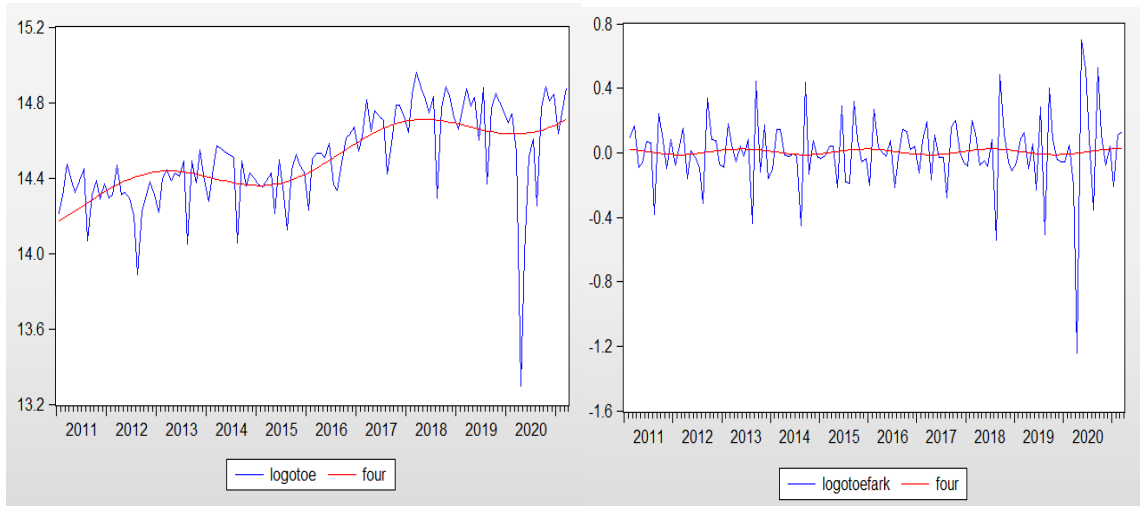
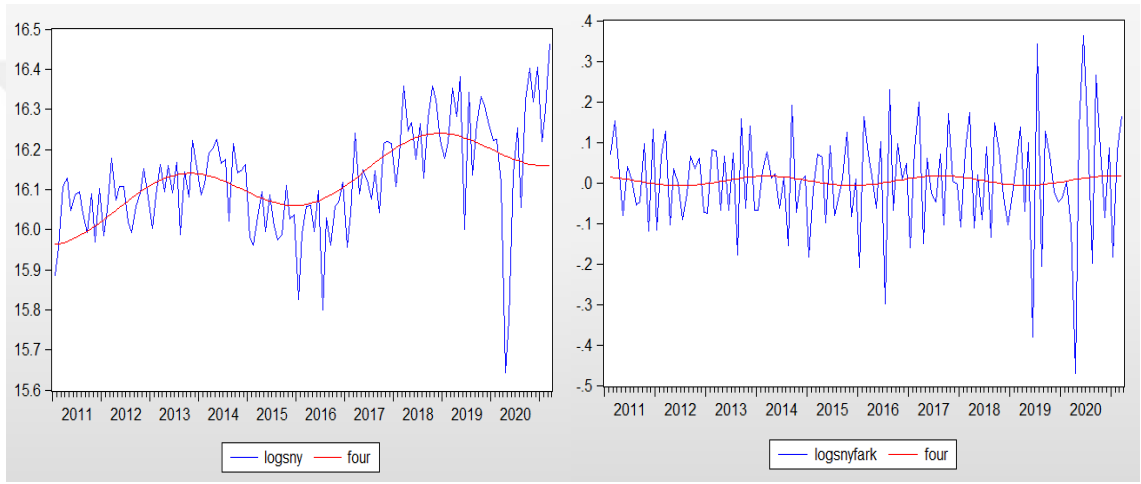
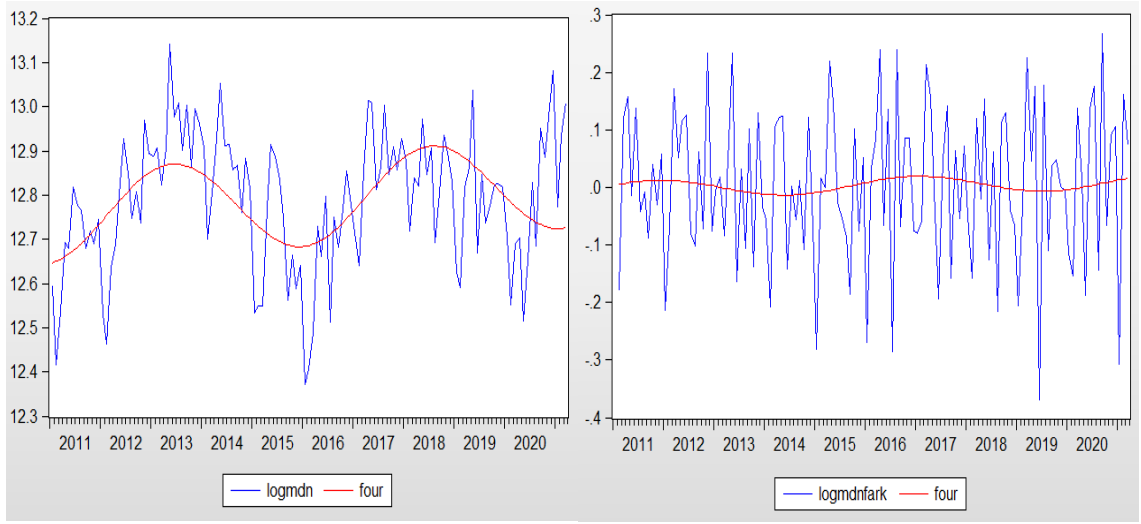
Değişkenler	k	FKPSS	KPSS	F İstatistiği
logihrfark	2	0.0974	0.0508	0.2136
logtrm	1	0.0686		8.8299
logtrmfark	1	0.0500	0.0255	0.0823
logmdn	2	0.0807		17.850
logmdnfark	2	0.1615	0.0447	0.3158
logsny	2	0.1511		9.5416
logsnyfark	3	0.1044	0.0417	0.2493
logotoe	2	0.0631		6.6031
logotoefark	4	0.0407	0.0232	0.1794
logclk	1	0.0583		43.137
logclkfark	2	0.1293	0.0694	0.6265
logshs	1	0.0618		8.7381
logshsfark	1	0.0750	0.0659	0.3445

Not: %5 anlamlılık düzeyinde kritik değerler FKPSS durağanlık testi için (k=1) 0.05, (k=2) 0.13, (k=3) 0.14, (k=4) 0.15, KPSS testi için 0.14, F testi için 4.97 şeklindedir.

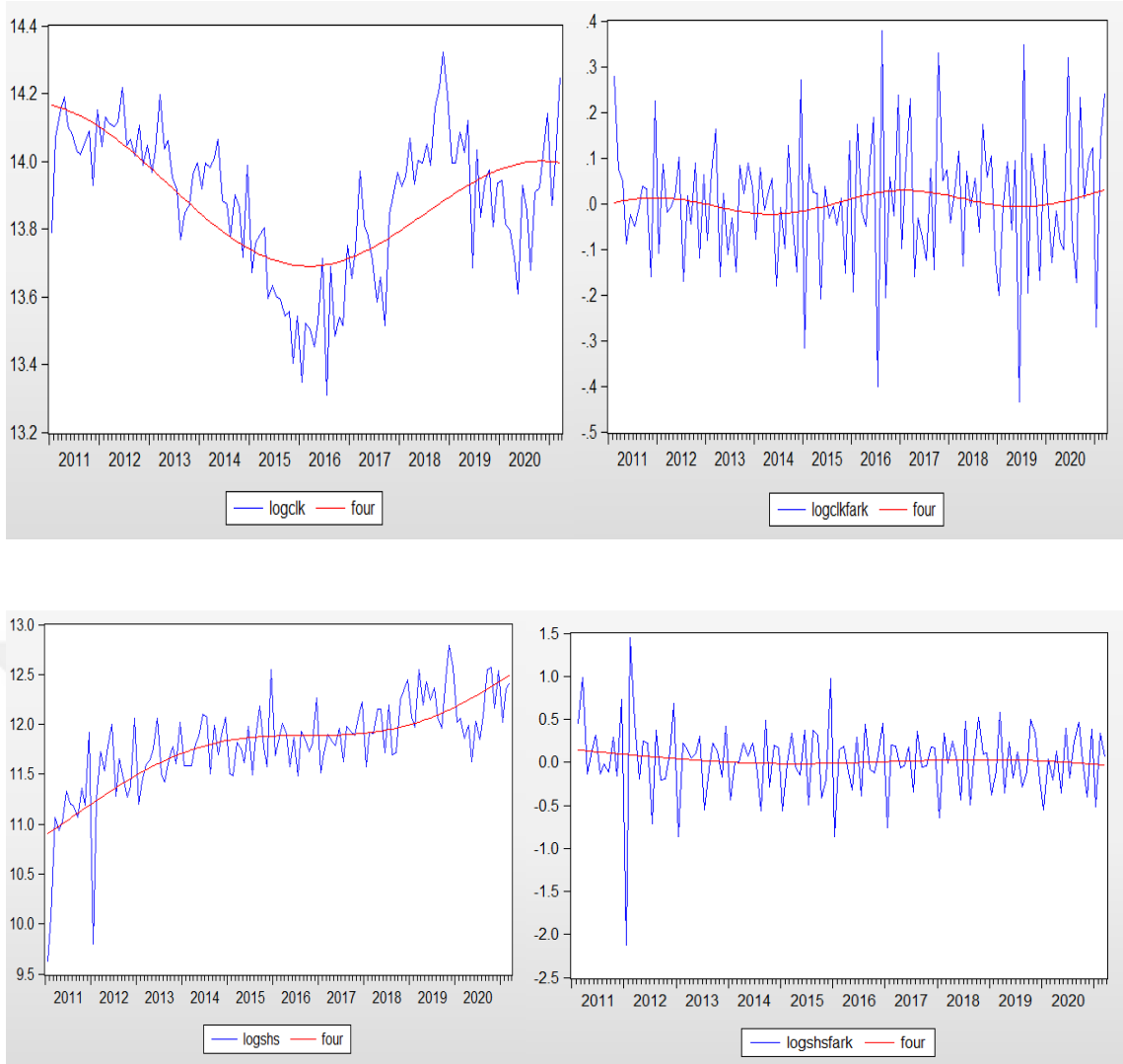
Tablo 10'da sabit terimli ve trendli modelin durağanlık testlerine ait sonuçlar görülmektedir. Değişkenlere seviyelerinde uygulanan FKPSS durağanlık testi sonuçlarına göre logrdk, logihr, logmdn ve logotoe serilerinin %5 anlamlılık düzeyinde durağan oldukları tespit edilirken diğer serilerin birim köklü olduğu tespit edilmiştir. Durağan olduğu tespit edilen serilerin trigonometrik terimlerinin anlamlılığı önem arz ettiğinden logrdk, logihr, logmdn ve logotoe serilerine ait F testi sonuçlarına bakılmakta ve bu serilerin trigonometrik terimlerinin anlamlı olduğu görülmektedir. Ancak diğer seriler durağan olmadıklarından dolayı birinci farkları alındıktan sonra tekrar FKPSS durağanlık testi uygulanmıştır ve serilerin durağan hale geldikleri görülmektedir. Durağanlığı tespit edilen fark serilerinin trigonometrik terimlerine bakıldığında ise anlamlı olmadıkları görülmüştür. Farkı alınan serilerin trigonometrik terimlerinin anlamlı olmaması nedeniyle bu testin sonucu dikkate alınmadığından farkı alınan serilere geleneksel KPSS testi uygulanmıştır. Geleneksel KPSS testi sonuçlarına göre farkı alınan serilerin durağan olması nedeniyle I(1) olduğu ifade edilebilmektedir.

Şekil 3. Değişkenler ve fourier fonksiyonları

Şekil 3. (Devamı)

Şekil 3. (Devamı)

Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiyi sınamak amacıyla uygulanan Fourier eşbütünlüme testinin sonuçları şu şekildedir:

Tablo 11. Fourier eşbütünlüme testi sonuçları (sabit terimli)

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	k	Fourier Eşbütünlüme Test İstatistiği	F İstatistiği
logrdk	logihr	1	0.3338	1.4214
logrdk	logtrm	1	0.1549	7.5228
logrdk	logmdn	1	0.2519	0.9067
logrdk	logsny	1	0.3162	1.1955
logrdk	logotoe	1	0.2876	3.1262
logrdk	logclk	1	0.2296	0.7351
logrdk	logshs	1	0.2457	9.9205

Not: %5 anlamlılık düzeyinde kritik değer (k=1) 0,12, F testi için 4.06 şeklindedir.

Tablo 11’de sabit terimli modelin eşbütünleşme testi sonuçları görülmektedir. Fourier eşbütünleşme testi sonuçlarına bakıldığında hesaplanan test istatistiğinin %5 anlamlılık düzeyinde kritik değerden daha büyük olması nedeniyle eşbütünleşme ilişkisinin varlığını ifade eden temel hipotezin reddedildiği dolayısıyla değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı görülmektedir. Yani sabit terimli model için uygulanan Fourier eşbütünleşme testinin sonucu Türkiye’de reel döviz kuru ile ihracat arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmadığını ortaya koymaktadır.

Tablo 12. Fourier eşbütünleşme testi sonuçları (sabit terimli ve trendli)

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	k	Fourier Eşbütünleşme Test İstatistiği	F İstatistiği
logrdk	logihr	1	0.1088	14.156
logrdk	logtrm	1	0.0925	11.046
logrdk	logmdn	1	0.0761	10.137
logrdk	logsny	1	0.1091	14.445
logrdk	logotoe	1	0.1037	13.557
logrdk	logclk	2	0.0672	15.611
logrdk	logshs	1	0.0828	14.657

Not: %5 anlamlılık düzeyinde kritik değer (k=1) 0,04, (k=2) 0.09, F testi için 4.01 şeklindedir.

Tablo 12’de sabit terimli ve trendli eşbütünleşme testi sonuçları yer almaktadır. Uygulanan Fourier eşbütünleşme testi sonuçlara göre yalnızca reel döviz kuru ile çelik sektörünün %5 anlam düzeyinde hesaplanan test istatistiğinin kritik değerden küçük olması nedeniyle temel hipotezin reddedilemediği yani bu değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu görülmektedir. Eşbütünleşme ilişkisinin bulunması durumunda trigonometrik terimlerin anlamlılığını test eden F istatistiği önem arz etmektedir. Bu iki değişkene ait F istatistiği sonucuna baktığımızda hesaplanan F istatistiği kritik değerden büyük olduğundan temel hipotezin reddedildiği yani trigonometrik terimlerin anlamlı olduğu tespit edilmektedir. Elde edilen bu sonuç Türkiye’de reel döviz kuru ile çelik sektörü arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu göstermektedir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Dış ticaret, bir ülkenin ihracat ve ithalatından oluşmaktadır ve ticaret dengesinin sağlanması ekonomik kalkınmanın sağlanmasında önemli rol oynamaktadır. Reel döviz kuru, bir ülkenin ihracat ve ithalat alanındaki değerini göstermesinin yanı sıra ülkelerin ticaret piyasasında rekabet gücünü gösteren ve ticaret dengesinin sağlanmasında etkili unsurlardan biridir. Ülkelerin birbirleriyle ticaret yapmaları döviz kurlarının ve ülkelerin uygulayacağı döviz kuru politikasının daha önemli hale gelmesine sebebiyet vermektedir. Ülkelerin ekonomik koşullarının uygun olup olmaması, refah düzeyleri ve dışa açık olup olmamaları gibi unsurlarda uygulanacak kur politikalarında belirleyici olmaktadır. Her ülkenin döviz kuru politikalarının amaçları ve yöntemleri de farklılık göstermektedir. Ülke şartlarına uygun bir kur politikası uygulanması ekonomide istikrarın sağlanmasına yardımcı olacaktır.

Teknolojinin gelişmesi ve küreselleşme beraberinde ülkelerin dış ticaret ilişkilerinin artmasına neden olmaktadır. Türkiye’de 1980 yılına kadar ithal ikameci, dışa kapalı bir ekonomi politikası izlerken küreselleşmenin getirdiği bu etkileşim ve 1980 yılında uygulamaya başlanılan istikrar programıyla ihracata dayalı ve dışa açık bir ekonomi politikası izlemeye başlamıştır. Ekonomik yapının değişiminde en önemli adım sayılan 24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisiyle bütünleşmeye başladığı yeni bir döneme girilmiştir. Türkiye’nin benimsediği ihracata dayalı ve dışa açık bir politika kapsamında farklı dönemlerde türlü döviz kuru politikaları uygulandığı görülmüştür. 1980-1988 yılları arasında dış ticaret politikasının serbestleşmesi, ithalat sınırlamalarının kaldırılması ve ihracatın teşvik edilmesi çerçevesinde uygulanan kur politikalarının ihracatın artması yönünde olduğunu göstermiştir. 11 Ağustos 1989’da kambiyo rejiminin daha serbest bir hal alması ve TL’nin konvertibilitesinin artması amacı ile Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu kapsamında 32 sayılı karar yürürlüğe konulmuştur. 3 Mart 1990 tarihinde ise tam konvertibiliteye geçilmiştir. Bu dönemde ihracatı desteklemek için kurulmuş Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu gibi kurumlarla ihracat daha da teşvik edilmiştir. 1993 yılında yaşanan dış ticaret açığının giderek artması ve pek çok ekonomik olumsuzlukların da etkisiyle 1994 yılında finansal bir kriz yaşanmıştır. Bu krizin etkilerinin giderilmesi amacıyla çeşitli kur politikaları uygulanmıştır. 1995’ten 1999 yılına kadar uygulanan kur politikaları ne kadar piyasa tarafından belirlense de devlet müdahalelerinin sıkça rastlandığı görülmüştür. 2000 yılında uygulamaya koyulan ve Türkiye ile IMF arasında

yapılan Stand-by anlaşmasına göre yüksek enflasyon oranının azaltılması için kurların önceden açıklanması kararı alınmıştır. Politika değişimlerinde yaşanan olumsuzluklar ve meydana gelen şokların da etkisiyle sabit döviz kuruna dayalı istikrar programı çökmüştür. Bunun sonucunda 2001 yılında Türkiye tarihinin en büyük krizi gerçekleşmiştir. Krizin etkilerinin azaltmak amacıyla Yeni Ekonomik Program açıklanmış ve kur politikası olarak dalgalı kur politikasının devam ettirileceği belirtilmiştir. Türkiye’de kur politikası olarak aşırı dalgalanmalar olması durumunda Merkez Bankasının müdahale edeceği dalgalı kur rejimi günümüzde hala devam etmektedir.

Bir ülke ekonomisinin dış ticaretteki yerini gösteren en önemli unsur ödemeler dengesidir. Ödemeler dengesinin kalemi olan ihracat ve ihracatın teşvik edilmesi günümüzde oldukça önem arz etmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler için ihracatın artması döviz sağlamanın güvenli bir yolu olması nedeniyle üzerinde durulması gereken önemli bir husustur. Ödemeler dengesinin kalemlerinden olan ihracatı etkileyen en önemli unsur ise reel döviz kurudur. Reel döviz kurunda meydana gelen dalgalanmalar bir ülkenin ihracatında belirleyici rol oynamanın yanında dış ticaret dengesini de etkilemektedir.

Reel döviz kuru ve ihracat birbirleriyle yakından ilişkili olan iki önemli makroekonomik unsur olmanın yanı sıra bir ülke ekonomisinin gelmiş olduğu konumu göstermektedir. Yapılan bu ekonometrik çalışmada Türkiye’de reel döviz kuru ile ihracat arasındaki uzun dönemli ilişkinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Çalışmada 2011:01-2021:03 dönemi aylık verileri kullanılarak birim kök testleri ve eşbütünleşme analizi uygulanmıştır. Zaman serileri analizi yaparken değişkenler arasında ekonometrik bağlamda ilişkilerin tahmin edilmesi amacıyla ilk olarak serilerin durağan olup olmadıkları incelenmiştir. Analizde logaritması alınan serilerin düzey değerlerine ve farklarına durağan olup olmadıklarını tespit edebilmek için öncelikle geleneksel ADF ve KPSS testi uygulanmıştır. Daha sonra geleneksel birim kök testlerinin zaman serilerinde gerçekleşebilen yapısal değişimleri dikkate almadığı için serilere yapısal değişimleri dikkate alan FADF ve FKPS testleri uygulanmıştır. Bu testler sonucunda serilerin I(1) olduğu yani birinci farkında durağan oldukları belirlenmiştir. Serilerin birinci mertebeden eşbütünleşik çıkmasıyla son olarak reel döviz kuru ihracat arasındaki ilişki tarım, maden, sanayi, savunma ve havacılık, otomotiv endüstrisi ve çelik sanayii sektörleri bazında değerlendirilerek Fourier Eşbütünleşme testi ile analiz edilmiştir. Sabit terimli model için uygulanan testte elde edilen sonuçlar Türkiye’de reel döviz kuru ile ihracat arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını ortaya koyarken sabit terimli ve trendli model için

uygulanan testte elde edilen sonuçlar ise yalnızca reel döviz kuru ile çelik sektörü arasında uzun dönemde bir eşbütünleşme ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır.

Reel döviz kuru ve ihracat arasındaki ilişkinin incelendiği literatür genellikle ihracatın toplamı ile ele alınmaktadır. Bu çalışma ise sektörel bazlı yapıldığı için literatürden ayrılmaktadır. Çalışma da reel döviz kuru ile ihracat arasında bir ilişkinin bulunmaması, yalnızca reel döviz kuru değişimlerine dayanan bir kur politikasının benimsenmesi durumunda Türkiye'nin ihracatını artması ve dış ticaret problemini gidermesinin mümkün olmadığını göstermektedir. Bunun nedeni ise Türkiye'nin yapmış olduğu ihracatının önemli bir kısmının hammadde, ara malı ve yatırım malı ithalatına dayanmasıdır.

Reel döviz kuru endeksinin yükselmesi durumunda, ülkenin imalat sanayisinin dış girdiye bağımlı olması üretim maliyetinin artmasına neden olmaktadır. Bu durum ihracatın üretime bağılılığı nedeniyle ihracatı da olumsuz etkilemektedir. İthal girdide dışa bağımlılık sanayileşmeyi ve üretim artışını etkilemektedir. Türkiye ekonomisinin böyle bir yapıya sahip olması, dış ticaret açığı sorunu ve kur dalgalanmalarının temel sebeplerini oluşturmaktadır. Uygulanan ekonomi politikalarının başarı sağlaması ve hedeflenen amaca ulaşılmasında dışa bağımlılığın azaltılması gerekmektedir. Eğer ki dışa bağımlılık azaltılamıyor ise yurtiçi üretim, istihdam ve katma değer artışı açısından ihracat ve turizm sektörleriyle diğer tüm döviz geliri sağlayan sektörlerin gelişimi önemli hale gelmektedir. Yalnızca reel döviz kuru değişimleriyle dış ticaret dengesini sağlamaya yönelik bir kur politikası sorunlara çözüm olmayacaktır. Dışa bağımlı ihracat yapısından kurtulmak, ihracatı negatif etkileyen faktörleri ortadan kaldırmak ve kur politikalarının dış ticaret dengesini sağlamak için ana amaç olmasından ziyade yardımcı bir araç olarak kullanılması Türkiye ekonomisi açısından daha fazla önemli bir politika aracı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abuşoğlu, Ö. (1990). *Döviz kuru politikası ve ihracat üzerine etkisi 1980-1988 dönemi*. Ankara, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Yayınları.
- Acaravcı, A. ve Öztürk, İ. (2002). Döviz kurundaki değişkenliğin Türkiye ihracatı üzerine etkisi: ampirik bir çalışma. *Review of Social, Economic and Business Studies*, 2, 197-206.
- Açı, Y. (2016). Türkiye’de reel döviz kuru ve dış ticaret ilişkisinin var analizi ile incelenmesi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 8(14), 41-53.
- Adam, P. R., Nusantara, W. A. ve Muthalib, A. A. (2017). A model of the dynamic of the relationship between exchange rate and Indonesia’s export. *International Journal Of Economics and Financial Issues*, 7(1), 255-261.
- Aktaş, C. (2010). Türkiye’nin reel döviz kuru ile ihracat ve ithalat arasındaki ilişkinin var tekniği ile analizi. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 123-140.
- Altın, H. ve Süslü, C. (2017). Türkiye için döviz kuru, ihracat ve ithalat arasındaki nedensellik ilişkisinin incelenmesi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 105-112.
- Altinkemer, M. (1990). Türkiye’de döviz piyasası ve döviz kurlarının belirlenmesi, *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Araştırma Genel Müdürlüğü*, 15 Mart 2021 tarihinde, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect> adresinden erişildi.
- Arat, K. (2003). *Türkiye’de optimum döviz kuru rejimi seçimi ve döviz kurlarından fiyatlara geçiş etkisinin incelenmesi*. Yayımlanmamış uzmanlık yeterlilik tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Ata, H. A. ve Arslan, İ. (2009). Döviz kuru ve piyasa dinamikleri ilişkisi (Türkiye ekonomisi için ampirik bir çalışma). *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 34, 51-67.
- Ay, A. (2000). *Döviz kurunun belirlenmesinde portföy denge modeli yaklaşımı: Türkiye örneği (1989-1996)*. Doktora tezi, YÖK Tez Merkezi, (Tez No 97444).
- Ay, A. ve Özşahin, Ş. (2007). J eğrisi hipotezinin testi: Türkiye ekonomisinde reel döviz kuru ve dış ticaret dengesi ilişkisi. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(1), 1-23.
- Bağış, B. (2016). *Döviz kuru sistemleri, uluslararası ticaret ve parite ilişkisi*. Erdoğan, N., Dinçer, H. ve Hacıoğlu, Ü. (Der.), Uluslararası finans: teori ve politika içinde (ss.361-403). Ankara, Orion Kitapevi.

- Barışık, S. ve Demircioğlu, E. (2006). Türkiye’de döviz kuru rejimi, konvertibilite, ihracat-ithalat ilişkisi (1980-2001). *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 71-84.
- Becker, R., Enders, W. ve Lee, J. (2006). A stationarity test in the presence of an unknown number of smooth breaks. *Journal of Time Series Analysis*, 3(5), 381-409.
- Bedük, A. ve İnce, M. (2005). Türkiye’de ihracatın geliştirilmesinde sektörel dış ticaret şirketlerinin önemi. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 6(23), 169-179.
- Bocutoğlu, E. (2014). *Makro iktisat teoriler ve politikalar*. (11. Baskı), Bursa, Ekin Yayınevi.
- Çiğerlioğlu, O. (2007). *Reel döviz kuru, ihracat ve ithalat arasındaki ilişki: Türkiye örneği 1982-2005*. Yükseksek lisans tezi, YÖK Tez Merkezi, (Tez No 189588).
- Çarıkcı, E. (1983). Esnek kur politikaları ve dış ticarete etkileri. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 93-110.
- Çelik, R. (2018). Döviz kuru volatilitésinin ihracat üzerine etkisi: Türkiye örneği (1995-2017). *İstanbul İktisat Dergisi*, 68, 181-220.
- Çoban, Y. (2012). *Türkiye ekonomisi*. (3. Baskı), İstanbul, İkinci Sayfa Yayınları.
- Dağ, M. ve Kızılkaya, F. (2019). Türkiye’de dış ticaret açığı sürdürülebilir mi? ekonometrik bir analiz. *Journal of Yaşar University*, 14, 148-153.
- Değer, O. ve Demir, M. (2015). Reel efektif döviz kuru ve dış ticaret hacmi arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 52(604), 7-21.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1981). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49, 1057-1072.
- Doğan, S. Türkiye ekonomisi [PDF belgesi], Auzef Ders Kitapları Online Web site: 17 Mart 2021 tarihinde <http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/kok/turkiyeekonomisiau239.pdf> adresinden erişildi.
- Doğru, B. ve Savrul, K. B. (2012). Nominal çapalar ve Türkiye’deki uygulama sonuçları. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(1), 1-36.
- Elitaş, B. L. ve Şeker, A. (2017). Uluslararası ticarete tarife dışı önlemlerin rolü: Türkiye tekstil sektörü üzerine bir araştırma. *Muhasebe ve Finans Dergisi*, 74, 51-74.
- Enders, W. ve Lee, J. (2012). The flexible fourier form and dickey-fuller type unit root tests. *Economics Letters*, 117, 196-199.
- Engel, R. F. ve Granger, C. W. J. (1987). Co-integration and error correction: representation, estimation and testing. *Econometrica*, 55(2), 251-276.

- Erdoğan, S. (2006). *Türkiye'nin ihracat yapısındaki değişme ve büyüme ilişkisi: koentegrasyon ve nedensellik testi uygulaması*. Yayınlanmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Erdoğan, A. (2016). Türkiye'nin ihracatını etkileyen faktörler: çoklu regresyon analizi. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 5(2), 1-8.
- Eren, A. (1999). *Türkiye'nin Ekonomik Yapısı ve Güncel Sorunlar*, Muğla, Muğla Üniversitesi Yayınları.
- Ersöz, E. (2006). *Dalgalı döviz kuru sistemi ve Türkiye'de dalgalı döviz kuru uygulaması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Francois, J. ve Wörz, J. (2009). Non-linear panel estimation of import quotas: the evolution of quota premiums under the atc. *Journal of International Economics*, 78(2), 181-191.
- Frankel, J. A. (1999). No single currency regime is right for all countries or at all times. *NBER Working Paper Series*, 7338, 1-41.
- Gedik, A. (2014). *Reel efektif döviz kurunun dış ticaret dengesi üzerine etkisi*. Doktora tezi, YÖK Tez Merkezi, (Tez No 354844).
- Göçer, İ. (2013). Ar-Ge harcamalarının yüksek teknoloji ürün ihracatı, dış ticaret dengesi ve ekonomik büyüme üzerine etkileri. *Maliye Dergisi*, 165, 215-240.
- Gök, A. (2006). Alternatif döviz kuru sistemleri. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 21(1),131-145.
- Gül, E. ve Ekinci, A. (2006). Türkiye'de reel döviz kuru ile ihracat ve ithalat arasındaki nedensellik ilişkisi: 1990-2006. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 165-190.
- Gültekin, S. ve Savcı, M. (2008). *Dış ticaret işlemleri muhasebesi*. Trabzon, Murathan Yayınevi.
- Hephaktan, E. (2009). Türkiye'nin marshall-lerner koşuluna ilişkin parçalı eşbütünleşme analizi. *Yönetim ve Ekonomi*, 16(1), 39-55,
- Hephaktan, E. Ç., Çınar, S. ve Dündar, Ö. (2011). Türkiye'de uygulanan döviz kuru sistemlerinin dış ticaret ile ilişkisi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 3(5), 62-82.
- İnan A. E. (2002). Kur rejimi tercihi ve Türkiye, *Türkiye Bankalar Birliği Bankacılık Dergisi*, 40, 36-49.
- Karaçor, Z. ve Gerçekler, M. (2012). Reel döviz kuru ve dış ticaret ilişkisi: Türkiye örneği (2003-2010). *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12(23), 289-312.

- Karagöz, M. ve Doğan, Ç. (2005). Döviz kuru ve dış ticaret ilişkisi: Türkiye örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 219-228.
- Karaş, G. ve Karaş, E. (2017). Reel efektif döviz kuru, ihracat ve ithalat arasındaki ilişki: Türkiye özelinde ekonometrik bir değerlendirme. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 27-46.
- Karluk, R. (1998). *Uluslararası ekonomi*. (5. Baskı), İstanbul, Beta Yayınevi.
- Karluk, R. (2009). *Uluslararası ekonomi teori-politika*. (9. Baskı), İstanbul, Beta Yayınevi.
- Karamelikli, H. (2016). Türkiye'nin dış ticaret dengesinde j-eğrisi etkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 389-402.
- Kaya, A. A. ve Güçlü, M. (2005). Döviz kuru rejimleri, krizler ve arayışlar. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 16(55). 1-15.
- Ketboğa, M. (2019). Türkiye'de dış ticaret açığı sorunun nedenleri ve katma değeri düşük ürün ihracatının dış ticaret açığı içindeki yeri ve çözüm önerileri. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 9(2), 209-224.
- Kızıldere, C. (2012). Dış ticaretin döviz kuru değişimlerine duyarlılığı: seçilmiş gelişmekte olan ülkeler ve Türkiye üzerine bir inceleme. Doktora tezi, YÖK Tez Merkezi, (Tez No 319752).
- Kızılkaya, F. (2019). Doğrusal ve doğrusal olmayan temellere dayalı fourier birim kök testlerinin kombinasyonu. Doktora tezi, YÖK Tez Merkezi, (Tez No 576311).
- Koç, H. ve Değer, K. M. (2010). Döviz kuru belirsizliği ve yurtiçi yatırımlar: Türkiye ekonomisi üzerine nedensellik testleri (1988-2007). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(3), 79-93.
- Koç, S. ve Tekin, F. B. (2020). *Döviz kuru, döviz kuru çeşitleri ve döviz kurunu açıklamaya yönelik yaklaşımlar*. Gün, M. (Der.), Finansal servis: Bankacılık ve finans içinde (ss. 89-118). Fransa, Lıvre De Lyon.
- Konak, A. (2018). Türkiye'de cari işlemler açığının nedenleri ve cari işlemler açığı-dış ticaret açığı ilişkisi. *Econder Uluslararası Akademik Dergi*, 2(2), 163-178.
- Korun, M. (2019). *Türkiye'nin dış ticaret dengesinde j eğrisi hipotezinin geçerliliği: ampirik bir uygulama*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Köse, N., Ay, A. ve Topallı, N. (2008). Döviz kuru oynaklığının ihracata etkisi: Türkiye örneği (1995-2008). *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 25-45.

- Kwiatkowski, D., Phillips, P. C. B., Schhmidt, P. ve Shin, Y. (1992). Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root. *Journal of Econometrics*, 54, 159-178.
- Mahmud, F. S., Ullah, A. ve Yücel, M. E. (2004). Testing Marshall-lerner condition: a non-parametric approach. *Applied Economics Letters*, 11(4), 231-236.
- Meniago, C. Eita, H. J. (2017). Does Exchange rate volatility deter trade in Sub-Saharan Africa?. *International Journal Of Economics and Financial Issues*, 7(4), 62-69.
- Müslümov, A. , Hasanov, M. ve Özyıldırım, C. (2002). *Döviz kuru sistemleri ve Türkiye’de uygulanan döviz kuru sistemlerinin ekonomiye etkileri*. İstanbul, TÜGİAD.
- Nelson, C. R. ve Plosser, C. I. (1982). Trends and random walks in makroeconomic time series. *Journal of Monetary Economics*, 10, 139-162.
- Orhan, Z. O. ve Erdoğan, S. (2013). *İktisada giriş*. (5. Baskı), Kocaeli, Umuttepe Yayınları.
- Özçam, M. (2004, 27 Şubat). Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Raporu, 22 Ocak 2022 tarihinde <https://www.spk.gov.tr/SiteApps/Yayin/YayinGoster/943> adresinden erişildi.
- Özel, S. (2000). *Türkiye’de enflasyon, devalüasyon ve faiz*. İstanbul, Alkım Yayıncılık.
- Özdemir, Ü. , Yiğit, G. K. ve Oral, M. (2016). Cumhuriyetten günümüze ekonomi politikaları bağlamında Türk dış ticaretinin gelişimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 21(35), 149-174.
- Özdemir, A. ve Ordu, C. F. (2013). Döviz kuru ve dış ticaret ilişkisi: Türkiye örneği. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 50(582), 29-42.
- Özkale, Ü. ve Karakurt, A. (2012). Türkiye’de tasarruf açığının nedenleri ve kapatılması için politika önerileri. *Türkiye Bankalar Birliği Bankacılar Dergisi*, 83, 1-34.
- Parasız, İ. (1995). *Kriz ekonomisi*. Bursa, Ezgi Kitapevi Yayınları.
- Parasız, İ. (2003). *Türkiye ekonomisi*. Bursa, Ezgi Kitapevi Yayınları.
- Peker, O. (2008). Reel döviz kurunun ticaret dengesi üzerindeki etkileri: Türkiye örneği. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2), 33-43.
- Perron, P. (1989). The great crash, the oil price shock and the unit root hypothesis, *Econometrica*, 57(6), 1361-1401.
- Peseran, M. H., Shin, Y. ve Smith, J. R. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Saatcioğlu, C. (2001). Devalüasyon ve etkileri. *Mali Çözüm Dergisi*, 54.Sayı.

- Saatcioğlu, C. ve Karaca, O. (2004). Döviz kuru belirsizliğinin ihracata etkisi: Türkiye Örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5(2), 183-195.
- Sağlam, Y., Egeli, H. A. ve Egeli, P. (2017). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ar&ge harcamaları ve ekonomik bürüme arasındaki ilişki: panel veri analizi. *Sosyoekonomi Dergisi*, 25(31), 149-165.
- Savrul, K. B., Özel, A. H. ve Kılıç, C. (2013). Osmanlı'nın son döneminden günümüze Türkiye'de dış ticaretin gelişimi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 8(1), 55-78.
- Serenis, D. ve Tsounis, N. (2014). Exchange rate volatility and aggregate exports: evidence from two small countries. *International Scholarly Research Notices*, 2014, 1-10.
- Sever, E. (2012). Döviz kuru dalgalanmalarının tarımsal dış ticarete etkisi: Türkiye örneği. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 4(7), 17-35.
- Seyidoğlu, H. (1994). *Uluslararası iktisat*. (10. Baskı), İstanbul, Güzem Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası iktisat teori politika ve uygulama*. (15. Baskı), İstanbul, Güzem Yayınları.
- Şahin, D. ve Durmuş, S. (2019). Türkiye'de reel efektif döviz kuru, ihracat ve ithalat arasındaki nedensellik ilişkisinin analizi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 210-223.
- Şahin, H. (2020). *Türkiye ekonomisi*. (18. Baskı), Bursa, Ezgi Kitapevi Yayınları.
- Şimşek, E. (2017). Türkiye'de reel döviz kuru, tarımsal ihracat ve tarımsal ithalat arasındaki nedensellik ilişkisi. *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 4(2), 109-118.
- Taban, S. (2004). Döviz kuru rejimleri Türkiye'de bir istikrar politikası aracı olarak kullanılabilir mi?. *Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 129-146.
- Tapşın, G. ve Karabulut, T. A. (2013). Reel döviz kuru, ithalat ve ihracat arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *Akdeniz İİBF Dergisi*, (26), 190-205.
- Tarı, R. ve Yıldırım, D. Ç. (2009). Döviz kuru belirsizliğinin ihracat etkisi: Türkiye için bir uygulama. *Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi*, 16(2), 95-105.
- TCMB. (1996). Yıllık Rapor. 16 Mart 2021 tarihinde https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/23d51bde-46e6-4aff-8d32-11a538bf0dd2/1996_Yillik_Rapor.pdf adresinden erişildi.
- TCMB. (1998). Yıllık Rapor. 16 Mart 2021 tarihinde https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/2042b4b9-4673-49f8-8dfe-6f7a041dba6a/1998_Yillik_Rapor.pdf adresinden erişildi.

- TCMB. (1999). Yıllık Rapor. 16 Mart 2021 tarihinde https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/3c9a308d-19f3-49ea-8463-881cd6332ec9/1999_Yillik_Rapor.pdf adresinden erişildi.
- TCMB. (2001). Yıllık Rapor. 18 Mart 2021 tarihinde https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/bc0a0a4f-12cb-453e-9700-1aaccfae6a67/2001_Yillik_Rapor.pdf adresinden erişildi.
- TCMB. (2018). Yıllık Rapor. 21 Mart 2021 tarihinde <http://www3.tcmb.gov.tr/yillikrapor/2018/files/tr-full.pdf> adresinden erişildi.
- TCMB. (2019). Yıllık Rapor. 21 Mart 2021 tarihinde <http://www3.tcmb.gov.tr/yillikrapor/2019/files/tr-full.pdf> adresinden erişildi.
- TCMB. (2020). Yıllık Rapor. 19 Ocak 2022 tarihinde <https://www3.tcmb.gov.tr/yillikrapor/2020/tr/index.html> adresinden erişildi.
- TCMB. (2022). Para ve Kur Politikası. 19 Ocak 2022 tarihinde <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Yayinlar/Para+ve+Kur/Para+ve+Kur+Politikasi+Metinleri/> adresinden erişildi.
- TİM. (2016). Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu. 29 Mart 2021 tarihinde https://www.tim.org.tr/files/downloads/Raporlar/Tim_Ekonomi_Raporu_2016.pdf adresinden erişildi.
- TİM. (2017). Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu. 29 Mart 2021 tarihinde https://www.tim.org.tr/files/downloads/Raporlar/T%C4%B0M_Ekonomi_Raporu_2017.pdf adresinden erişildi.
- TOBB. (2011). Ekonomik Rapor. 20 Nisan 2021 tarihinde https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/ekonomik_rapor_2011.pdf adresinden erişildi.
- TOBB. (2017). Ekonomik Rapor. 21 Nisan 2021 tarihinde <https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2018/EkonomikRapor2017.pdf> adresinden erişildi.
- TOBB. (2018). Ekonomik Rapor. 21 Nisan 2021 tarihinde <https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2019/75-GK-Faaliyet-Raporu.pdf> adresinden erişildi.
- TOBB. (2020). Ekonomik Rapor. 21 Ocak 2022 tarihinde <https://tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2021/77ER.pdf> adresinden erişildi.
- Toda, H. Y. ve Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66, 225-250.

- Tsong, C. C., Lee, C. F., Tsai, L. J. ve Hu, T. C. (2016). The fourier approximation and testing for the null cointegration. *Empirical Economics*, 51(3), 1085-1113.
- Turan, Z. ve Barak, D. (2016). Türkiye’de cari işlemler açığının sürdürülebilirliği. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 4(2), 70-80.
- Uğurca, F. E. ve Sağlam, M. (2017). Döviz kuru, ithalat ve ihracat ilişkisi: Türkiye örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(57), 455-465.
- Uslu, H. (2018a). Marshall-Lerner koşulu ve J eğrisi hipotezinin geçerliliği: farklı gelir grubu ülkeleri için karşılaştırmalı bir analiz. *Uluslararası Akademik Değer Dergisi Çalışmaları (Javstudies)*, 4(20), 550-561.
- Uslu, H. (2018b). Marshall-Lerner Koşulu çerçevesinde reel döviz kuru değişimlerinin Türkiye’nin dış ticaret performansına etkileri: yapısal kırılmalı bir analiz. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 792-820.
- Ünsal, E. (2013). *Makro iktisat*. (10. Baskı), Ankara, İmaj Yayıncılık.
- Yakupoğlu, A. (2010). Merkez Bankasının 2002-2009 yılları arasında uyguladığı para politikası ve kur rejiminin genel bir analizi, *Maliye Finans Yazıları*, 24(88), 35-54.
- Yalçın, K. (2012). *Uluslararası finansman*. (2. Baskı), Ankara, Detay Yayıncılık.
- Yamak, R. ve Korkmaz, A. (2005), Reel döviz kuru ve dış ticaret dengesi ilişkisi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 2, 11-29.
- Yıldıran, M. (2010). Türkiye’nin hayat alanındaki dış ticaret stratejisi: doğudan yükselen pazarlar ve yeni yönelimlerin ekonomi politiği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 313-138.
- Yıldırım, K. , Karaman, D. ve Taşdemir, M. (2016). *Makro ekonomi*. (13. Baskı), Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, Ö. ve Kaya V. (2007). İhracat, ithalat ve reel döviz kuru ilişkisi: Türkiye için bir VAR modeli. *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 22(50), 69-84.
- Yurtoğlu, Y. (2017). Reel döviz kuru ile ihracat arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(1), 71-88.
- Yılcı, V. (2017). Petrol fiyatları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi: Fourier yaklaşımı. *Ekonometri ve İstatistik*, 27. 51-67.
- Zengin, A. (2000). Reel döviz kuru hareketleri ve dış ticaret fiyatları (Türkiye Ekonomisi Üzerine ampirik bulgular). *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(2), 27-41.

ÖZGEÇMİŞ

Merve AKTAŞ Lise eğitimini Trabzon'da tamamladı. 2013 yılında Recep Tayip Erdoğan Üniversitesi'nde Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümünü kazandı ve 2015 yılında derece ile mezun oldu. Daha sonra lisans eğitimini tamamlamak için Artvin Çoruh Üniversitesi Hopa İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümüne dikey geçiş yaptı. 2017 yılında lisans eğitimini tamamladı. 2018 yılında Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında açılan yüksek lisans programına dahil oldu.

